

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

EMEVİLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET

Hazırlayan
Hüseyin KORKMAZ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Şehabeddin KIRDAR

Konya-2019

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	HÜSEYİN KORKMAZ
	Numarası	088106081009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi ŞEHABEDDİN KIRDAR
	Tezin Adı	EMEVLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan EMEVLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET başlıklı bu çalışma 12/04/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Şehabeddin KIRDAR	
2	Prof. Dr.	İbrahim Cuskun	
3	Prof. Dr.	Recep Dikici	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HÜSEYİN KORKMAZ		
	Numarası	088106081009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	EMEVİLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

HÜSEYİN KORKMAZ

Öğrencinin	Adı Soyadı	HÜSEYİN KORKMAZ		
	Numarası	088106081009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi ŞEHABEDDİN KIRDAR		
Tezin Adı	EMEVİLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET			

ÖZET

Etkili ve güzel konuşma sanatı olan hitabet, insan hayatında, doğumdan ölüme, ticaretten sanata, hayatın her safhasında ve her alanında önemli bir yere, role ve büyük bir değere sahiptir. Toplumları sürükleyici ve istenilen durumlara yönlendirici edebî bir sanat oluşu sebebi ile, ilkçağlardan bu yana her zaman, her toplumda değerini korumuştur.

Hitabet, Eski Yunan ve Roma dönemlerinde gelişmiş; Araplarda, Câhiliye döneminde önemli bir sanat haline hale gelmiş, İslâmiyet ile birlikte Kur'an-ı Kerim sayesinde daha da güçlenerek, özellikle de Emevîler döneminde adeta zirve yapmıştır.

Bu dönemde, hitabetin, ikna etme, öğüt verme ve insanları irşad etme, devletin siyasetini planlama ve resmi görüşlerini halka kabul ettirme amacı ile kullanıldığı; ancak, Haccâc b. Yûsuf ile birlikte, öfkenin, merhametsizliğin, baskı ve şiddetin bir aracı haline dönüştüğü müşahade olunmuştur.

Daha sonraki dönemleri de önemli oranda etkileyen Emevî dönemi hitabetinin kat ettiği mesafe, Abbasiler döneminde bile görülmemiştir. Bundan dolayı, Emevîler dönemi hitabetine dair örnekler, İslâm edebiyat tarihinin zengin edebî bir koleksiyonu durumundadır.

Çalışmamızın, bu alanda yapılacak araştırma ve incelemelere ışık tutması ümidi ile..

Anahtar Kelimeler: Hitabet, Hatip, Cahiliye, Emevîler Dönemi, İslâm, Kur'an-ı Kerim

Author's	Name and Surname	HÜSEYİN KORKMAZ		
	Student Number	088106081009		
	Department	FACULTY OF BASIC ISLAMIC SCIENCES / DEPARTMENT OF ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi ŞEHABEDDİN KIRDAR		
Title of the Thesis/Dissertation	THE RHETORIC IN THE ARABS IN THE Umayyad PERIOD			

ABSTRACT

It has an important place, role and great value in human life, from birth to death, from trade to art, in every stage of life and in every aspect of life. It has always maintained its value in every ball since the early ages, due to the fact that it is a literary art that drives society to the most compelling and desirable situations.

The address has become an important art in ancient Greek and Roman periods; in Arabs, during the period of ignorance, Islam and the Koran strengthened even more, especially during the time of Umayyad.

In this period, the addressee was used to persuade, advise, and raise people, plan the politics of the state, and to make public their official views; however, together with Hajjac b. Joseph, it has been revealed that anger, cruelty, oppression and violence have turned into a tool.

The distance of the Umayyad period address, which affects significantly later periods, was not seen even during the Abbasid period. Therefore, examples of the Umayyad period are a rich literary collection in the history of Islamic literature.

We hope that our work will shed light on the research and investigations in this field..

Key words: Rhetoric, Orator, Ignorance, the Umayyad period, Islam, Koran

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	Viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HİTABET SANATI VE TARİHİ

1.1. HİTABET SANATI	3
1.1.1. Hitabetin Tanımı	3
1.1.1.1. Lügat Anlamı	3
1.1.1.2. İstilah (Terim) Anlamı	3
1.1.2. Hitabetin Önemi	5
1.1.3. Hitabetin Konusu	7
1.1.4. Hitabetin Amacı	8
1.1.5. Hitabetin Unsurları	9
1.1.6. Hitabetin Uygulama Şekilleri	13
1.1.7. Hitabet Türleri	14
1.1.7.1. Şekil Bakımından Hitabet Türleri	14
1.1.7.2. Konusu Bakımından Hitabet Türleri	16
1.2. HİTABET TARİHİ	23
1.2.1. Eski Yunanda Hitabet	24
1.2.2. Romalılarda Hitabet	25
1.2.3. Fransa'da Hitabet	25
1.2.4. Türklerde Hitabet	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI

2.1. ARAP DİLİNİN TARİHÇESİ	29
2.1.1. Edebiyat	31
2.1.1.1. Nazım (Şiir)	32
2.1.1.2. Nesir	35
2.1.1.3. İlk Dönem Nesri	36
2.1.1.4. İslamî Dönemde Nesir	40
2.2. ARAPLARDA HİTABET	41
2.2.1. Cahiliye Döneminde Araplarda Hitabet	41
2.2.1.1. Câhiliye Devrinde Meşhur Hatipler	44

2.2.2. İslamî Dönemde Hitabet	47
2.2.3. Hz. Peygamber (sav)'in Hitabeti.....	53
2.2.3.1. Hz. Peygamber (sav)'in Hitabet İlkeleri	55
2.2.3.2. Hz. Peygamber (sav)' in Hutbe Örnekleri	63
2.2.4. Hz. Ebû Bekir ve Hitabeti	76
2.2.5. Hz. Ömer b. el-Hattâb ve Hitabeti	80
2.2.6. Hz. Osman b. Affân ve Hitabeti.....	82
2.2.7. Hz. Ali b. Ebî Tâlib ve Hitabeti	83
2.2.8. Hz. Âişe bint Ebî Bekr es-Siddîk ve Hitabeti	86
2.2.9. Abdullah b. Abbâs ve Hitabeti	86
2.2.10. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Hitabeti	88
2.2.11. Hz. Hasan b. Ali ve Hitabeti	89
2.2.12. Sadru'l-İslâm Döneminde Meşhur Olan Diğer Hatipler	90
2.3. EMEVİLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET	90
2.3.4. Hitabetin Gelişmesinin Sebepleri.....	98
2.3.5. Hutbelerin Konuları	100
2.3.6. Hutbelerin Özellikleri.....	106
2.4. EMEVİLER DÖNEMİNİN MEŞHUR HATİPLERİNDEN BAZILARI.....	107
2.4.1. Muâviye b. Ebî Sufyân ve Hitabeti.....	108
2.4.2. Ziyad b. Ebîhi ve Hitabeti	109
2.4.3. Muhtâr es-Sekafî veHitabeti	111
2.4.4. Mugire b. Şu'be ve Hitabeti	112
2.4.5. Abdülmelik b. Mervân ve Hitabeti.....	113
2.4.6. Haccâc B. Yusuf Es-Sakafî ve Hitabeti	115
2.4.7. Hasan-ı Basrî ve Hitabeti	122
2.4.8. Vâsıl b. Atâ ve Hitabeti.....	126
2.4.9. Ömer b. Abdülazîz ve Hitabeti.....	130
2.4.10. Abdurrahman b. Müslim el-Horasânî ve Hitabeti.....	131
2.4.11. Ahnef b. Kays et-Temîmî ve Hitabeti	132
2.4.12. Hâlid b. Safvân ve Hitabeti	134
2.4.13. Târik b. Ziyâd ve Hitabeti	136
2.4.14. Hz. Hüseyin b. Ali ve Hitabeti.	137
2.4.15. Diğer Meşhur Hatipler	138
SONUÇ	139
KAYNAKLAR	140
ÖZGEÇMİŞ	145

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
d.	: Doğumu, doğum tarihi.
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
h.ö.	: Hicretten önce
h.s.	: Hicretten sonra
hz.	: Hazreti
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
m.	: Miladî
mad.	: Maddesi
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milattan sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
r.a	: Radıyallâhü anh
s.	: Sayfa
sav	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
tah.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yay.	: Yayınları, yayınevi, yayıncılık

y.y. : Yayımcı yok

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd, Rasûlü Hz. Muhammed (sav)'e, âline ve ashabına salât ve selam olsun.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellikler arasında onun düşünme ve konuşma yeteneğine sahip olması gelir. Bütün insanlar düşüncelerini yaymak, ihtiyaçlarını karşılamak ve anlaşmak için güzel konuşmaya muhtaçtır. Bilgi ve görgü kadar önemli olan güzel konuşmak, aşağı yukarı bütün meslekler için, başarılı olmada büyük bir etkiye sahiptir. Konuşma kabiliyeti, bir insanı toplumda başarılı ve güvenilir bir duruma getirmektedir. Kısaca, insan hayatında, doğumdan ölüme, ticaretten sanata, hayatın her safhasında ve her alanında önemli bir yere sahip olan hitabetin, kişiler ve toplumlar üzerindeki sürükleyici ve yönlendirici tesiri açıktır.

Toplumsal bir varlık olan insanın, diğer insanlarla iletişim kurmasında başlıca araç, söz ve yazıdır. Bilhassa din adamları, siyasetçiler, yöneticiler ve eğiticiler için etkili ve güzel konuşmak büyük önem taşır. Bu, iş hayatında ve aile hayatında da böyledir. Söz vardır gönül yıkar, söz vardır gönül yapar, söz vardır duranı koşturur, söz vardır bir komutana zafer kazandırır. Yüce Allah kendi hitabını da “en güzel söz” olarak tanıtmış (Zümer: 39/23), insanlara güzel söz söylenmesini emir buyurmuş (Bakara: 2/83; İsrâ 17/53; Firavun'a bile “yumuşak söz” söylenmesini emretmiştir. (Taha: 20/44).

Hitabetin; ilk çağlardan bu yana her zaman, her konum ve her toplumda değerini koruması; Eski Yunan, Roma ve Arap edebiyatında, özellikle de, daha sonraki dönemlere etki eden Emevîler döneminde büyük bir öneme sahip olması, ayrıca Kur'an-ı Kerim'in güzel ve etkili konuşmayı teşvik etmesi;

Ayrıca, bu alanda daha önce müstakil bir çalışma yapılmamış olması, bu konuyu incelememizin en önemli sebeplerindendir.

Bu vesileyle, tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Şehabeddin KIRDAR Hocam'a ve tezin hazırlanmasında emeği geçen diğer saygıdeğer hocalarıma teşekkür ve minnetlerimi arz ediyorum. Çalışmamızın faydalı olması temennisi ile...

Tevfik Allah'tandır.

Hüseyin KORKMAZ

Konya/2019

GİRİŞ

Hitabet, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’le başlamış ve günümüze kadar her dönem ve millette önemini korumuştur. Eski Yunan, Latin Medeniyetinde, Araplar, Rumlar ve Türkler’de hitabetin büyük bir önemi vardı. İslamiyet’te ise hatiplik ve hutbe Hz. Peygamber (sav) ’in Medine’ye hicretiyle başlamış ve günümüze kadar aralıksız devam etmiştir. Diğer taraftan hitabette, şekil ve içerik açısından Hz. Peygamber (sav) ve Hulefâ-i Râşidin dönemlerinde farklı olan bazı yenilikler ortaya çıkmıştır. Bunda, dönemin siyasi, sosyal ve dini yapısının etkisi oldukça fazladır.

İslam coğrafyasının genişlemesi ile birlikte gelişen İslam medeniyetinde, hatipler ve edipler zamanla bu tür sanatları daha da geliştirerek disipline etmişlerdir. Üstelik bu alanlarda etkin olabilmek için gayretler sarf edilmiştir. Bilindiği gibi, Emevîler dönemi, Arap ve İslâm Tarihinde önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar birçok siyasi buhranın yaşandığı bir dönem olsa da bu dönemde ilim, sanat ve mimari gibi birçok alanda önemli kültürel gelişmeler yaşanmış; ayrıca tıp ve kimya gibi önceki milletlerden alınan ilimlerde tercüme faaliyeti başlamıştır. Dinî ilimler, özellikle de hadis, tefsir, kıraat gibi alanlarda büyük çalışmalar yapılmış ve bu ilimlerle ilgili olan diğer İslâmî ilimler de gelişmiştir. Her alanda birçok değişiklik ve yeniliğin meydana geldiği bu dönemde, itikadi ve siyasi grupların ortaya çıkması ile birlikte hitabetin önemi daha da artmış, her grup kendi görüş ve düşüncesini anlatıp savunan hatipler yetiştirmiş, hitabeti bir propaganda aracı olarak kullanmıştır.

Emeviler dönemi hitabeti, İslâm edebiyatı tarihi yönünden büyük bir önem taşımaktadır. Dönem hitabetinin, daha sonraki dönemlere etki ettiği de bir gerçektir. Hatiplik, Emeviler zamanında halifelerin ve onların tayin ettikleri valilerin bizzat yürüttükleri bir görev haline gelmiştir. Hitabete çok önem veren Emevi yöneticileri, yönetimlerinin meşrutiyetini anlatmak, saltanatlarını sürdürmek ve muhalifleri susturmak için onu bir silah olarak kullanmışlar, gelişmesi için özel gayret göstermişlerdir. Bu sebeple, bu dönemde dini, siyasi, askeri vb. alanlarda büyük hatipler ortaya çıkmıştır.

Çalışmamız iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde; hitabetin tanımı, önemi, konusu, amacı, unsurları, uygulama şekilleri, türleri ve çeşitli milletlerdeki tarihçesi ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, kısaca, Arap dilinin tarihçesi, Arap dili ve edebiyatı; nazım, nesir ve nesir çeşitleri, ilk dönemde nesir, islamî dönemde nesir; Araplarda hitabet, Cahiliye döneminde Araplarda hitabet ve meşhur hatiplerden bazıları, Sadru'l-İslâm döneminde hitabet, Hz. Peygamber 'in hitabeti ve özellikleri, çeşitli hutbeleri; Sadru'l-İslâm döneminin bazı hatipleri ve hutbeleri ele alınmıştır;

Yine, Emevîler döneminde Araplarda hitabet, dönemin siyasî, sosyal ve edebî ortamı, hitabetin gelişmesinin sebepleri, hutbelerin konuları ve özellikleri ile dönemin meşhur hatiplerinden bazılarının hayatları, birkaç tanesinin hutbelerinden de örnekler verilerek, genel olarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.HİTABET SANATI VE TARİHİ

1.1. HİTABET SANATI.

1.1.1. Hitabetin Tanımı

1.1.1.1. Lügat Anlamı

Hitabet, Arapça **حِطَابَةٌ**, **يَخْطُبُ**, **خَطْبٌ** kökünden mastar olan bu kelime; bir şahıs veya bir topluluğun karşısında söz söylemek, anlamındadır. Bu söze “**الْخُطْبَةُ**” “el-hutbetü” adı verildiği gibi; secili ve mensur söze, belli bir konuda yapılan ve başlangıcı, sonucu bulunan (gelişi güzel olmayan) konuşmaya da bu ad verilir. **الخطيب** “el-Hatibu”güzel konuşan kişi demektir.¹ Çoğulu “Hutabâ” gelir.² “Hatâbet”, hatibin konuştuğu kelimadır, Türkçede telaffuzu zor olduğundan, zamanla “Hitâbet” şeklini almıştır.³

Bu şekilde söylenmiş olan sözlere “hitâbe” veya “nutuk”, bu şekilde konuşanlara da hatip denir.⁴ Hutbe ise cuma ve bayram namazlarında hatip tarafından mimberlerde okunan konuşmadır.⁵ Camilerde, minberden cuma ve bayram namazlarında hutbe okuyan din görevlilerine de “hatip” adı verilir.

1.1.1.2. İstilah (Terim) Anlamı

Hitabet, istilahî olarak; bir düşünceyi, bir fikri, kendisini dinleyenlere usta bir biçimde, planlı, metodlu ve maksatlı bir şekilde, etkili ve düzgün bir ifade ile iletme ve bu şekilde karşındakileri etkileme sanatıdır.⁶ İkna etmek, kalpleri fethetmek ve etki yapmak için topluluk karşısında konuşmaktır.

¹ İbn Manzûr, Cemâlüddin, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-ı Sadr, Beyrut, 1990, s.361.

² ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-Ârus*, Hayriye Matbaası, Mısır, h.1306, s.237-238

³ Özbalkıç, M. Reşit, *Asr-ı Saâdet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitabet*, Akademi Yay., İzmir, 2006, s.15.

⁴ Kaya, Mahmud, “Hitabet” mad, DİA, XVIII, 301.

⁵ Doğdu, Süleyman, *Dini Hitabet*, Emel Matbaası, Ankara, 1974, s.12-13

⁶ Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşad, Güzel Konuşma ve İnsanları Etkileme Yolları*, Akça Yay, Bursa, 1998. s.5; Çakan, İsmail Lütfî, *Dinî Hitabet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)*, İFAV Yay, İstanbul, 1998, s.15

İnsanlara bir görüşü benimsetmek, onları yeni bir fikre inandırmak, ya da kendileri için hayırlı olan bir şeye onları yönlendirmek için yapılan beliğ kelimdir.⁷ Duygu ve düşüncelerin planlı, programlı, metotlu ve maksatlı bir şekilde, düzgün ve etkili bir ifade ile başkalarına sunulmasıdır. Bir fikir veya konu veya maksadı, dinleyicilere anlatmak, faydalı ve güzel öğütler vermek, onları yönlendirmek, heyecanlandırmak, duygulandırmak veya eğlendirmek için yapılan etkili, düzgün konuşma sanatıdır. Bir topluluğa bir maksadı planlı, gayeli ve metotlu olarak anlatmak, onları bilgilendirmek, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla düz cümleler şeklinde yapılan güçlü ve etkileyici konuşmadır. Retorik de denir.⁸

Güzel konuşmaktan maksat anlaşılır bir anlatımdır. Hatip de bu açıdan topluluk karşısında iyi konuşan kimsedir. Geniş halk kitlelerine karşı konuşmak, bir fikri ve düşünceyi sözlü olarak anlatmaktır. Ancak buradaki anlatım, sözün inceliklerine, konuşmanın kurallarına uymak suretiyle konuşma sanatını ortaya koymaktır. Yoksa gelişmiş güzel konuşmak hitabet olmadığı gibi, edebiyattaki söz sanatlarını kullanarak yapılan kafiyeli, seçili ve cinaslı konuşma da hitabet değildir.

Hitabet; resim, musiki, mimari, hüsnü-i hat gibi güzel sanatlardan bir sanat, nesir çeşitlerinden bir çeşit ve onun renklerinden bir renktir. Ancak hitabeti bu sanat dallarından ayıran en önemli özellik, konuşmacı ve dinleyiciden oluşan canlı iki unsurun bir arada ve karşı karşıya bulunmasını zorunlu kılmasıdır.

Hitâbeti “Belâgat ilmi” olarak tanımlayanlar da vardır. Belâgat, sözün güzel olması, beliğ ise sözün anlamının açık olması demektir. “İlm-i Bedii” de denilen Belâgat ilmi, güzel ve kusursuz konuşmayı öğreten bir ilimdir. Belâgat ilmiyle, dolayısıyla hitabetle yakından ilgili bazı kavramların anlamları ise şöyledir:⁹

İlm-i Beyan: Bir fikri ve duyguyu açık ve seçik olarak anlatmaktır. Anlaşılması güç olup açıklamaya muhtaç olan problemleri herkesin anlayacağı bir şekilde açıklamaktır.

İlm-i Meanî: Kelime olarak “mana ilmi” anlamına gelir. Kelimeleri anlamlarına uygun olarak kullanma ilmi demektir. Cümle içinde kelimeleri mana

⁷ el-Hafâcî, Muhammed Abdulmünim, *El- Edebü'l-Arabî ve Tarîhuhû*, Dar'ul-Cil, Beyrut, 1990, s.232

⁸ Kaya, *a.g.m.*, s. 156.

⁹ Doğdu, *a.g.e.*, s. 13-15.

itibariyle yerinde kullanmak, düzgün cümle kurmak, söz içinde mecazlar, isnatlar ile diğer söz sanatlarını incelemektir.

İlm-i Bedîi: Güzel yazma, güzel konuşma sanatıdır. Yazılı ve sözlü ifadenin, cinas, tevriye, hüsn-ü talil gibi söz sanatlarıyla süslenmesidir.

İlm-i Fesahat: Edebi olarak sözün lafız ve mana itibariyle ahenkli ve kusursuz olmasını inceleyen ilim dalıdır. Fesahat, kelimelerin kulağa hoş gelmesi, dinleyenin uygun bulması ve hoşuna gitmesi kısaca beğenmesidir.

İlm-i İcaz: Fikrin, konunun veya meramın az sözle, en mükemmel şekilde ifade edilmesini öğreten ve inceleyen ilim dalıdır.

1.1.2. Hitabetin Önemi

Yüce Allah, kelâmı olan Kur'an'ı en güzel söz olarak nitelemekte,¹⁰ nitekim: {وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} insanları en güzel sözleri söylemeye davet etmekte,¹¹ teşvik etmektedir. Hz. Peygamber (sav)'e hitaben: {وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا} "Onların içlerine işleyecek, ruhlarına nüfuz edecek söz söyle." ¹² Buyurmakta; Firavun'u Hakk'a davet etmek için gönderdiği Hz. Musa ve Hz. Harun'a da: {وَقُولُوا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى} "Ona yumuşak söz söyleyin, olur ki aklını başına alır veya korkar."¹³ Şeklinde yol göstermektedir. Aynı zamanda {وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ} "Bu ise, açıklayıcı bir Arapçadır"¹⁴ ve {بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ} "Açıklayıcı bir Arapçayla uyarılardan olasıdır"¹⁵ ayetlerinde de beyana dikkat çekilmektedir.

Hz. Peygamber (sav) de huzurunda konuşan iki hatibi dinledikten sonra: "Gerçekten sözde sihirleyen bir kudret vardır"¹⁶ buyurmuştur. O halde güzel ve etkili konuşmak (hitabet), insan için yemek-içmek kadar zorunlu bir ihtiyaç, kullanmak mecburiyetinde olduğu çok önemli bir malzemedir.

Tesirli bir söz, dağınık bir yuvayı tekrar düzene koyduğu gibi, düzenli bir yuvayı da bozabilir.¹⁷ Güzel konuşmasını başaran, her alanda başarır.¹⁸

¹⁰ Zümer: 39/23.

¹¹ İsrâ: 17/53.

¹² Nisa: 4/63.

¹³ Tâhâ: 20/44.

¹⁴ Nahl:16/103.

¹⁵ Şu'râ: 26/195.

¹⁶ Buhârî, Nikâh, 47.

¹⁷ Kazancı, Ahmet Lütfî, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yay, İstanbul, 1992, s. 18.

“Kılıç yarası onulur, dil yarası onulmaz. Tatlı söz yılanı ininden, acı söz insanı dininden çıkarır”¹⁹ gibi atasözleri de söz ve hitabetin sosyal ve kültürel açıdan önem ve tesirini göstermektedir.

Herhangi bir işte bilgisi az olduğu halde kendisini bu işin uzmanı gibi göstermesini bilen bir kimse, işinin ehli olduğu halde kabiliyetini inandırıcı bir şekilde ortaya koyamayan birinden daha başarılı olabilmektedir. Bu sebeple güzel konuşan insanlar, genellikle her alanda başarıya ulaşırlar. Diğer bir deyişle her alanda başarılı olan insanlar, aynı zamanda güzel konuşmasını da bilen insanlardır. Askerî ve siyasî liderlerin birçoğunun iyi birer hatip oldukları görülmektedir. Buna mukabil çok bilgili, görgülü, tahsilli ve cesur olan, fakat güzel konuşamayan, toplum karşısında heyecanlanan kişilerin hayatta muvaffak olamadıkları da bir gerçektir.

Unutmamak gerekir ki güzel konuşmak bir kabiliyet olduğu kadar, çalışmakla elde edilen ve geliştirilebilen bir melekedir. Hitabetin tekniğini kavrayan her insanın, tecrübe ve kişisel gayretleriyle iyi bir hatip olması her zaman mümkündür. İnsanlar hangi meslekten olurlarsa olsunlar, ihtiyaçlarını temin etmek, fikirlerini yaymak, düşüncelerini açıklamak, duygularını belirtmek ve haklarını da savunmak için, konuşmaya, hem de güzel konuşmaya muhtaçtırlar. Hitabet, fertlerin toplumdaki yerine ve iş hayatındaki başarısına önemli katkılarda bulunur. Bir başkasına konuştuğumuz göz önüne alınırsa, konuşmanın sosyal bir olay olduğu anlaşılır.

İnsanları, diğer canlı varlıklardan ayıran özelliklerden en başta gelenleri; konuşmak ve düşünmektir. Çünkü bunlar, insana özgü bir nimet ve güzelliştir.²⁰ Bu iki özellik sayesinde insan, sadece canlı olmakla kalmaz, başlı başına bir kıymet olur.

Hitabet, duygu ve düşüncelerimizi, görüp yaşadıklarımızı karşımızdakilere sözle anlatma sanatıdır. Bu sebeple, söz, kullanmasını bilen için mükemmel bir araç ve aynı zamanda etkili bir silahtır. Onunla gönül almak da, gönül kırmak da mümkündür. İnsan, elindeki bu tesirli silahını daima iyi yönde kullanmaya çalıştığı müddetçe iyi ve doğruya gidebilir. Zira hitabetin amacı, boş sözler söylemek değil, dinleyiciyi bilgilendirmek ve doğruya yöneltmektir.

¹⁸ Yüzendağ, Ahmet, *Hitabet Dersleri*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1966, s. 15

¹⁹ Kazancı, a.g.e., s. 19.

²⁰ Ünsel, M. Ziya, *Hitabet Sanatı ve Meşhur Hatipler*, Muallim Fuat Gücüyener Yay, İstanbul, 1950, s. 194.

Konuşma; bir mesaj iletme veya insanları etkileyip yönlendirme amacıyla ses ve diğer vücut hareketleri yoluyla oluşturulan bir eylem olup, önemli bir birikimin, dinamizmin, inancın ve sonuç olarak iyi konuşma arzusunun bir ürünüdür. Birçok başarı veya başarısızlığın sebebi konuşmadır. Birçok üzücü olayın sebebi de odur. Konuşma çocukluktan başlayıp devam eden, geliştirilmesi mümkün olan bir kabiliyettir, diğer yetenekler gibi uzun bir süreç alır ve sürekli gelişir. Çocuklar genellikle bir yaşlarından itibaren kelimeleri söylemeye başlarlar.

İnsanî münasebetlerde, insanları birbirlerine yaklaştıran, onları çok samimi, dost, vefakâr ve candan bir arkadaş hâline getiren birtakım altın kaideler vardır.

İnsan için bilgi ve görgü kadar, güzel konuşmak da önemlidir. Bir vaazın, bir idarecinin ve bir öğretmenin hitabet kurallarını bilmesi ve iyi bir hatip olması başarısını büyük ölçüde etkiler. Hatta iyi bir tezgâhtar için bile güzel konuşmanın, reklam ve pazarlama açısından önemi inkâr edilemez. Sözü-hitabetin bu öneminden dolayıdır ki, hususi bir mevzu olarak ele alınmıştır.

Dinleyicileri düşünmeye sevk eden, ağlatan, onların fikirlerini değiştiren pek çok hatip vardır. Zaferlerini ve otoritelerini, konuşmalarındaki inandırıcı ve ikna edici hitabet üslubuna borçlu olan kahramanların sayısı az değildir. Karşısındaki topluluğu uzun uzun düşünmeye mecbur eden, onların gönüllerinde vicdanlarında hâkimiyet kuran hatipler, güzel konuşmaları sayesinde o iltifatlara mazhar olmuşlardır. Bir hitabeyle, kendisine isyan etmiş bir orduya Çaldıran gibi zafer kazandıran Yavuz Sultan Selim ve nice cihangirler, bu tarihi zaferlerini, kitlelere söz söyleyişlerindeki inandırıcı, güzel ve tesirli lisanlarına borçludurlar.²¹

1.1.3. Hitabetin Konusu

Aslında hitabetin konusunu sınırlama imkânı yoktur.²² Bir hatibin, üzerinde konuşabileceği herhangi bir konu hitabetin konusudur. Yani duruma göre, her varlık, her fikir, her teşekkül hitabete konu olabilir.²³ Yeter ki hatip kendisinde ele alacağı

²¹ Kazancı, *a.g.e.*, s. 18.

²² Çetin, Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 5

²³ Yüzendağ, *a.g.e.*, s.8.

konuyu işleyebilecek yetkiyi bulabilsin, ona hazırlanabilsin. Dinî hitabelerin değişmeyen konusu ise İslâm Dinidir.²⁴

Hitabette ilk önemli unsur, konuşmanın kompozisyonudur. Bu kompozisyonu meydana getiren cümleler kısa, kesin, açık, sade, kolay anlaşılır, tabii, gösterişsiz, tesirli, mantığa uygun, güçlü ve heyecan verici şekilde kurulmalı, mecazî ifadelerden uzak kalınmalıdır. Maksat dinleyicileri bir fikre inandırmak, onlara bir şeyi aşlamak olduğuna göre, sözde, bunu temin edici bir sihir, bir güç bulunmalıdır; konuşma, bir takım edebi sanatlarla ve kelime oyunları ile anlaşılmaz hale sokulmamalıdır.

Fikirler konuşmanın maksadına göre bir nizam ve plan içinde toplanmalıdır. Birbirini tamamlayan, birbirine kuvvet kazandıran fikirlerden kurulu bir cümle nizamını saran heyecan, fikirlerin kaybolmasına değil, onları daha berrak, daha belirli hale getirici ve dinleyicilerin kafasına ve ruhuna alıp götürücü ölçüde olmalıdır.²⁵ Bütün bunlar hitabetin konusunu teşkil etmekte, ama yine de hitabetin konusunu kesin çizgilerle ayırmak pek mümkün olmamaktadır.

1.1.4. Hitabetin Amacı

Her sanatın bir amacı vardır. Hitabet de bir sanat olduğuna göre, onun da bir amacı olması tabiidir. Hitabetin amacı insanlara güzel ve tesirli konuşmasını, hür düşünmesini öğretmektir. Hitabet, iyi bir hatip nasıl olunur, nasıl yetişir, insanlara nasıl tesir edilir, bunları da öğretir. Topluluk karşısında hiç telaşa düşmeden, aşırı bir heyecana kapılmadan, inandırıcı bir tavırla serbest konuşabilme seviyesine ulaştırır. Başkalarının fikirlerine nasıl hürmet edileceğini gösterir.²⁶

İnsanların, birbirleriyle anlaşabilmeleri için bazı araçlar vardır; İşaret, resim, söz, yazı vb. gibi. Bu araçların en tesirlisi ve devamlı kullanılanı ise sözdür. İnsanlar, kitle iletişim (radyo, televizyon gibi) araçlarından da faydalanarak, kitlelerin karşısında onlara bir maksadı anlatmak, bir ülküyü aşlamak, faydalı bir bilgi, bir öğüt vermek, onları bir fikre inandırmak, bazı fevkalade hallerde onları heyecanlandırmak ve duygulandırmak için anlaşma aracı olan sözü kullanmaktadır.

²⁴ Çakan, *a. g. e.*, s. 19.

²⁵ Kazancı, *a. g. e.*, s. 19.

²⁶ Yüzendağ, *a. g. e.*, s. 20.

1.1.5. Hitabetin Unsurları

Bir hitabette önemli olan üç nokta vardır: Kimin söylediği, nasıl söylediği ve ne söylediği. Fakat bu üç noktanın en önemlisi, ne söylendiği yani sonucusudur.²⁷

Söz söylemekte kelimelerden üstün olan, sözü asıl etkili kılan bir şey vardır ki o da söyleniş tarzıdır. Bu sebeple, söylenen sözden ziyade,²⁸ sözün önemine ve etkisine bakılır. Zira güzel söz söylemesini bilmek ve yerinde konuşmak bir sanattır.

Hitabet faaliyeti üç ana unsurdan oluşur: Hatip, dinleyici, hutbe (konu).²⁹

A. Hatip: Hitabette vazgeçilmez olan unsur, konuşmacıdır. Bazı retorik tanımları, hitabetin diğer unsurlarını ihmal edecek düzeyde hatibin rolüne odaklanmıştır. Buna göre iyi sözü, ancak iyi bir insan yani erdem sahibi, ahlâklı bir insan söyleyebilir. Hitabet için, iyi bir hatip, yeter şart değilse de, gerekli olduğunda kuşku yoktur. İyi bir hatipte olması gereken özellikler ise şunlardır:³⁰

1. Hatip, her şeyden önce iyi niyetli, söylediklerine inanan ve söyledikleriyle amel eden, kararlı, cesur, hedefine odaklanmış faziletli ve ahlâklı olmalıdır. Vakur ve asil bir ruha sahip olmalıdır. Hatibin söylediği sözler dinleyenlerin vidanlarına tesir etmeli, duygularını kabartmalı, dinleyicinin ağzından çıkmış gibi onlara neşe vermelidir. Büyük hatipler, sıradan ifadeleri bile bir araya getirerek muhteşem bir üslûp meydana getirebilirler. Basit bir dil bile, kaynaklandığı üstün bir zihin nedeniyle hayranlık uyandırabilir.

2. Karşısında kendisini dinleyen kitle ile devamlı ruhi ve kültürel teması muhafaza etmek durumunda olan hatip, işlediği konu üzerinde derin bir bilgisahip olup, geniş kültürlü ve umumi bilgi açısından da kuvvetli olmalıdır.

3. Konuştuğu dile bütün incelikleri ve edebiyatıyla vakıf olması, gerekmedikçe bir metni seslendirmek yerine irticalen konuşması, doyurucu bir muhtevayı planlı, ölçülü ve edebi bir tarzda ortaya koyması icap eder. Kısa

²⁷ Carnegie, Dale, *Söz Söylemek ve İş Başarmak Sanatı*, Terc. Ömer Rıza Doğrul, Kitsan Yay, İstanbul, 1991, s. 131.

²⁸ Carnegie, *aynı eser*, s. 130.

²⁹ Meyer, Michel, *Retorik*, Dost Kitabevi, Ankara, 2009, s. 10.

³⁰ Platon ve Longinos, *Siyaset ve Retorik*, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yay, İstanbul, 2003, s. 170-176.

cümlerle açık, sade ve kolay anlaşılır, mantıklı, tesirli bir anlatıma sahip olması hatibin en önemli vasıflarındandır.³¹

Dile hâkim olup, fasih konuşan biri olmalıdır. Başarıya ulaşmada en önemli şartlardan birinin de yanlış konuşma, telaffuz ve ses olduğu unutulmamalıdır. Telaffuz hataları, duraklamalar, sesi idare edememiş hatipteki büyük kusurlardır. Hatibin ses ve telaffuzu, davranış, yüz ifadesi ve jestleri bir kompozisyonun ahenkli, birbirini tamamlayan unsurları halinde olmalıdır.³² Manaya nazaran lafızlar, insanın vücuduna nazaran elbise gibidir. Telaffuzu bozuk, konuşurken kekeleyen, öksüren, sıkılğan biri olmamalıdır. “Bir sözü söyleyeceğin zaman, manalarını kalbinde iyice düşün, onu ifade edecek en uygun lafızları seç, onları akıl defterine yaz kirahatça kullanabilesin. Sözü yerli yersiz birbirine karıştırma. Lafızların doğru, kolay, fasih ve akıcı olanlarını kullan. Söze bilmece hüviyeti kazandıran her şeyden şiddetle sakın.”³³ Şunu da unutmamak gerekir ki, ne kadar gayret edilse de, bir hutbede her şeyi anlatma imkanı yoktur. O halde konunun en can alıcı noktalarını normal bir hutbe süresi içinde söylemekle yetinmek en uygun metot olacaktır.³⁴

Acele konuşmak, kelimeleri hızlı bir şekilde peş peşe sıralamak, telaffuz esnasında kelimeleri yutmak, az zamana çok laf sığdırmaya çalışmak yanlış konuşma usulleridir. O halde iyi bir hatipten beklenen, okuyacağı hutbeyi, rahat, mutedil bir konuşma şekliyle okumasıdır. Hutbeyi okurken takip edilemeyecek derecede hızlı ve acele konuşan hatipler, cemaate fazla bir şey veremezler. Sözlerinin doğru ve haklı, kendilerinin samimi ve bilgili olması neticeyi fazla değiştirmez.³⁵

5. Hatib, hitabetin etkisini artıracak el-kol, jest-mimik hareketlerini iyi kullanmalı ki, dinleyici de hatibi sözüyle uyumlu ve doğal bulup, ona güvensin ve değer versin.

Jest: Hatip, sözlerindeki tesiri artırmak maksadıyla bir takım hareketlerde ve davranışlarda bulunur, bunlara jest adı verilir. Aynı anda radyo ve televizyondan verilen bir konuşmayı radyodan dinlemeyi tercih eden pek az bulunur. Çünkü hatip

³¹ Uzun, Mustafa, “*Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2000, Sayı: 19, s. 146.

³² Türk Ansiklopedisi, Komisyon, “*Hitabet*” mad, XIX, 302.

³³ el-Kalkaşandî, Şehâbeddin Ahmed b. Ali, Ebu'l-'Abbâs, (ö.821/1418), *Subhu'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşa*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire.

³⁴ Çakan, *Dini Hitabet*, s. 53.

³⁵ Kazancı, *a.g.e.*, s. 114.

birinde sadece kulağa, diğerinde kulakla beraber göze de hitap etmektedir.³⁶ Jestler çok önemli olup, yerine göre ve ölçülü yapılırsa hatibe başarı sağlar,³⁷ gelişi güzel veya lüzumundan fazla yapılırsa (mesela bir elini devamlı havaya kaldırmak gibi) konuşmaya yardımcı olmak yerine hatibi gülünç duruma düşürür.

Mimik: Duygu ve düşünceleri hedef kişi veya kişilere iletmek üzere, yüz hareketleriyle yansıtmadır. Beden dili de denilen sözsüz iletişimde, vücuttaki değişik organların ayrı ayrı rolleri vardır. Bunlardan en çok alıcı ve verici konumunda olan ise baş bölgesi, yani mimiklerdir. Bu sebeple, konuşurken daima aynı insana ya da ön safta oturanlara değil, bütün cemaate bakmalı, bakışın sabit ve anlamsız olmaması için herhangi bir insana bakmaktan kaçınmalıdır.

6. İyi giyimli ve gür sesli olmalı, toplumsal kültürün gerektirdiği fiziksel duruşu sağlayabilmelidir.³⁸ Görünüşü ve konuşması ile dinleyenleri tesiri altına almalıdır. Güzel ve yakıştırılmış elbise insanın şahsına bir asalet ve güzellik getirdiği gibi mana da güzel tabirler ve güzel buluşlarla ifade edilecek olursa dinleyenlerin hislerine heyecan verilmiş ve kendileri maksada doğru kazanılmış olur.³⁹

B. Dinleyici (Muhatap): Kendisiyle konuşulan, bilgilendirilmeye ve ikna edilmeye çalışılan kimse veya kimselerdir. Muhatap kitlesi, seçkin ya da avam kesiminden olabilir. Unutulmaması gerekir ki hatibin başarısı dinleyicilerine de bağlıdır. Nitekim dinleyiciden kaynaklanan bir sorun varsa, hatip ne kadar mükemmel olursa olsun, başarı sağlama şansı fazla yüksek olmaz. Anlatılan konu ve anlatım tarzı ne kadar güzel olursa olsun, bir hutbenin dinleyici üzerinde bıraktığı tesir ve dinleyicinin tepkisi, başarıyı doğrudan belirleyen unsurdur. Dinleyici, hatibin kendileri için konuştuğunu hissetmeli, beden diliyle veya sözleriyle, sorularıyla etkin bir şekilde hitabeye katılabilmelidir. Dinleyici, psikolojik yönden hazır olmalıdır. Unutulmamalıdır ki iyi bir dinleyici olmak, hem iş yaşamında hem de sosyal yaşamda büyük yarar sağlar.

Konu ne kadar başarılı sunulursa sunulsun, dinlemeye ve anlamaya istekli olmayan muhatap üzerinde hiçbir etki oluşturmaz. Bu sebeple, dinleyicilerin doğası

³⁶ Kazancı, *a.g.e.*, s. 51.

³⁷ Yüzendağ, *a.g.e.*, s. 82

³⁸ Carnegie, *a.g.e.*, s. 92-93.

³⁹ Yaltkaya, M. Şerafettin, *Hatiplik ve Hutbeler*, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1946, s. 11.

dikkate alınarak, onların dil ve kültür düzeyi, siyasi, sosyal konumu ve makamına uygun bir üslup benimsenmelidir. Çünkü her makama uygun bir söz olduğu gibi, sözün hayırlısı da hâle muvâfık olandır.

C. Hutbe (Konu): Dinleyiciyi ikna etmeyi veya heyecanlandırmayı amaçlayan söylemdir. Hutbe ve konuda olması gereken özellikler şunlardır:

1. Konu gerçeğe uygun olmalı. Başarılı bir hutbe için, konuşma veya metin, iç rasyonaliteye ve güzel bir üsluba sahip olmalıdır. Unutulmalıdır ki üstün bir dil, dinleyicileri etkilemek ve ikna etmenin ötesinde adeta onları büyüler.⁴⁰

2. Eskilerin ifadesiyle ‘efradını cami‘, ağyarını mani ’ olacak şekilde bir kompozisyon bütünlüğüne sahip olmalıdır. En uygun ifadeler seçilmeli ve bu ifadelerin adeta bir vücudun azaları gibi bir arada durması sağlanmalıdır.

3. Konu mantıksal açıdan tutarlı, kanıtlayıcı ve ikna edici olmalı, gerektiğinde geniş açıklamalara, mesajı güçlendirecek ölçüde belâgat öğelerine yer verilmelidir.⁴¹

4. Konu, dinleyicilerin hepsini ilgilendirmelidir. Dinleyicisinin kültür düzeyini ve ihtiyacını bilmeli, onlara değer vermeli ve onlarla duygusal iletişim kurulmalı, onların sorularına cevap verecek şekilde, duyarlı ve samimi olunmalı, aşırı duygu patlamalarından ve mübâlağadan da sakınmalıdır.

5. Hitabe, dilbilgisi kurallarına uygun, akıcı, açık ve içerik yönünden zengin olmalı, gereksiz edebi sanatlarla yer verilmemeli; mümkün olan en az kelime ve cümle ile anlatılmalı, tesirli bir şekilde ve kekelemeden söylenmeli ki dinleyenleri inandırsın ve etkilesin. Cümleler, kısa, kesin, sâde ve kolay anlaşılır, tabîî, gösterişsiz, etkili, mantığa uygun, güçlü ve heyecan verici bir şekilde kurulmalıdır.⁴² Aşırı kısa veya uzun ifadelerden sakınılmalı, bayağı ifadelerle yer verilmemelidir.

6. Diğer taraftan, hitabet yalnızca sözle değil, teknolojik bir araç veya yazı aracılığıyla da gerçekleştirilebilir. Bu sebeple, “yöntem ve teknikler” de hitabetin önemli unsurları arasında sayılmaktadır. Mesela, iletişim kaynağı olan kişi bir ressam ise, elbette resimle; müzisyen ise bir melodiyle dinleyiciye ulaşacaktır.⁴³

Bir hitabette- konuda genel olarak, giriş, gelişme ve sonuç bölümleri bulunur.

⁴⁰ Platon ve Longinos, *a.g.e.*, s. 104.

⁴¹ Özbalkıç, *a.g.e.*, s. 17.

⁴² Türk Ansiklopedisi, Komisyon, “*Hitabet*” mad, s. 302

⁴³ Muallimoğlu, Nejat, *Bütün Yönleriyle Hitabet*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2011, s. 10-11

Giriş Bölümü: Konuşmaya başlangı içeren bu bölümde, esas konuyu doğrudan doğruya ifade eden bir fikir cümlesi verilir. Konuşmanın kısalık veya uzunluğuna göre artırılabilir veya eksiltilebilir. Girişlerin muhatap üzerinde büyük tesiri büyük olduğundan, konuya iyi bir girişle başlamak önemlidir.

Gelişme Bölümü: Ele alınan ana fikri açıklayıcı mahiyetteki diğer yardımcı fikirler eklenir. Belgeler, başkalarının ifadeleri, benzerlikler, zıtlıklar vb örnekler ile konuşmanın gövdesi hazırlanır. Gelişme kısmında en çok dikkat edilecek nokta, ana fikirden ayrılmamaya çalışmaktır.

Sonuç Bölümü: Gelişme kısmında açıklanan fikirler, ortaya konan detaylı bilgiler özetlenerek bir sonuca varılır. Bu sonucun, anlatılmak istenilen ana fikirle doğrudan örtüşmesi gerekir.⁴⁴

1.1.6. Hitabetin Uygulama Şekilleri

İrticalen Konuşma: Herhangi bir metne bağlı kalmadan, doğaçlama yapılan konuşmadır. En zor ve en güzel konuşma biçimidir. Kısa sürede çok şey söylemek mümkündür. Duygular, konuşmaya eşlik ettiği için oldukça etkileyicidir. Doğaçlama, herhangi bir hazırlık yapmamak anlamına gelmez. Genellikle konuşma planı üzerinde bir zihinsel hazırlık süreci yaşanır.

Büyük hatipler, bazen bir metin hazırlamalarına karşın, irticalen konuşmayı tercih ederler. Bu ise, ciddi bir bilgi birikimi ve çok pratik gerektirir. Hatipte konuşmaya zarar verecek düzeyde gerginlik olmaz. Daha samimi ve akıcıdır. Ancak, hiçbir zihinsel hazırlık yapılmayan konuşmalarda konunun dağılması ve dinleyicilerin ilgisinin azalması riski vardır.⁴⁵

Şematik Konuşma: Doğaçlama hitabetten farkı, konuşma planına veya metnine ilişkin hatırlatıcı bazı hatırlatma notları tutmaktır. Konuşmacının işini kolaylaştırır. Dinleyici kendisiyle ilgilenilmediği hissine kapılmaz.

Yazılı Metne Bağlı Konuşma: Hatibin, önceden hazırladığı bir metni olduğu gibi yazılı kâğıttan okuyarak sunduğu bu tür konuşmalar, eksikliklerin zamanla tamamlanması ve hataların düzeltilmesi imkânı sağlar. Ayrıca söz, söylenince

⁴⁴ Yüzendağ, *a.g.e.*, s. 90; Konuşma planı hazırlanması konusunda bkz. Muallimoğlu, *a.g.e.*, 147.

⁴⁵ Muallimoğlu, *a.g.e.*, s. 275; Kazancı, *a.g.e.*, s. 28.

kaybolur, yazı ise uzun süre varlığını sürdürür. Ancak, dinleyiciyle iletişim daha zayıftır. Ses tonu ve göz alışverişi düzgün ayarlanmazsa dinleyici ilgisi dağılır⁴⁶

1.1.7. Hitabet Türleri

Hitabet; “şekil bakımından” ve “konusu bakımından” olmak üzere iki açıdan çeşitlere ayrılabilir.

1.1.7.1. Şekil Bakımından Hitabet Türleri

Hitâbe: Bir fikri, duyguyu, düşüncüyü, bir dinleyici gurubuna veciz ifadelerle anlatmak veya bir kişi hakkında onlara kısa, öz bir konuşma yapmaktır. Bu tür konuşmalarda ele alınan konu etraflıca anlatılmaz. Hitabede heyecan hâkimdir.

Konferans: Herhangi bir ilmî, fikrî veya akademik meseleyi izah, orijinal bir fikri ifade, bir tezi müdafaa maksadıyla konferans salonlarında aydın bir dinleyici kitlesi karşısında yapılan konuşmaya konferans denir. Diğer tebliğ araçlarından farklı olarak, konferansta dinleyiciler, aydın kimselerdir. Konferansçı dinleyicilerin duygularından ziyade düşüncelerine hitap eder.⁴⁷ Konferansta dinleyiciler tarafından konuşmacıdan açıklama istenebilir. Konferansçı sözlerinin bittiğini, sualler beklediğini belirterek gelen soruları cevaplandırır. Bazen dinleyici ile konferansçı arasında bir tartışma bile olabilir. Buna “münakaşalı konferans” denir.⁴⁸

Konferansta dinleyicilere yeni fikirler sunulur, araştırma sonuçları açıklanır veya ilmi gerçekler anlatılır. Bu bakımdan konferanslar yazılarak ve hazırlanarak yapılır. Ateşli, keskin ve şiddetli ifadeler uygun görülmez. Bir konferansta ekseriyetle muayyen bir konu ele alınır, delil ve ispatlar zikredilerek genişçe araştırılır. Bu konuda söylenen açıklamalar ve sözler zikredilir. Doğru olanlar ortaya konur. Bu sebeple, başarılı bir konferans, belirli ve kesin bir hedefe yönelen, ikna edici ve yeterli açıklamayla konunun açıklığa kavuştuğu konferanstır.⁴⁹

⁴⁶ Kazancı, *a.g.e.*, s. 28; Özbalkıç, *a.g.e.*, s.24.

⁴⁷ Ünsel, *a.g.e.*, s. 7.

⁴⁸ Kazancı, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁹ Zeydan, Corci, *Tarîhu Adâbi'l- Lügati'l-Arabîyye*, Dâru'l-Mekteb Bi'l-Hayât, Beyrut, 1983, II, 245.

Münâzara: Birkaç kişinin karşılıklı iki grup halinde, bir konunun lehinde ve aleyhinde, iki tarafın görüşlerini ortaya koyduğu ve savunduğu, kurallarına uygun olarak yapılan tartışma şeklindeki konuşmalardır.

Bu tür toplantılarda iki ayrı ve zıt fikir, bir tez ve antitez şeklinde, iki ayrı grup tarafından bir jüri ve dinleyiciler önünde tartışılır, fikir ve söz yarışması yapılır. Karşı tarafın tezinin zayıflığı, delil ve belgelerin yetersizliği ve çürütülmesine dikkat edilir. Münazaralar, iyi niyet ve anlayış sınırları içerisinde yapıldığı sürece, bazı gerçeklerin ortaya çıkmasına, konuşmacıların düşünme, konuşma ve değerlendirme yeteneği kazanmalarına vesile olur.

Açık Oturum: Geniş halk topluluklarını alakadar eden meselelerde, tanınmış kişilerin veya o konuda yetkili ve uzman olanların, bir meseleyi etraflıca konuşup, dinleyici önünde tartışmalarıdır. Bu tür konuşmalarda oturumu bir başkan ifade eder ve konuşmacılara sırasıyla söz hakkı tanıyıp, eşit zamanda görüşlerini anlatmalarına ve muhalif görüşlere cevap vermelerine imkân sağlar. Konunun genişliğine göre konuşmacılara iki veya daha fazla söz hakkı verilir.

Panel: Bir konunun sohbet havası içinde, birkaç kişi tarafından dinleyici önünde tartışmasıdır. Bir başkan önünde yapılan bu tür konuşmalarda, belirli bir karara varmaktan ziyade, ele alınan konu çeşitli yönleriyle aydınlatılır ve farklı görüşler ortaya konulur. Panel sonunda dinleyiciler soru sorabilir.

Eğer bu toplantıda, dinleyiciler de tartışmaya katılırsa, buna “Forum” adı verilir. Panel toplantısı başkanın konuyu ve konuşmacıları tanıtmayla başlar. Panel sonunda forum yapılıp yapılmayacağı da açıklanır. Başkan, gerektiğinde konuşmacılara konuyla ilgili açıklayıcı sorular da sorabilir.⁵⁰

Sempozyum: Bir konunun değişik yönleri üzerinde, farklı kimseler tarafından yapılan seri konuşmalara sempozyum (bilgi şöleni) denir. Bu tür toplantılardaki konuşmalar sohbet ve samimiyet havası içinde yapılır. Her oturumun bir başkanı bulunur; konuyu açıklar, konuşmacıları tanıtır, oturum sonunda ortaya çıkan görüş ve sonuçları özetler ve forum yapılacaksa, isteyen dinleyicilere söz verir. Birkaç gün süren sempozyumlar da düzenlenebilir. Görüldüğü gibi açık oturum, panel, vesempozyum birbirine benzer hitabet ve toplantı çeşitleridir.

⁵⁰ Çakan, İsmail Lütfi, Gündüz, İrfan ve Çiçek, Yakup, *İmam Hatip Liseleri İçin Hitabet ve Mesleki Uygulama*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988. s. 46- 49

Sohbet (Hasb-i hâl, Musâhabe): Güncel olaylar; fikrî, siyasî, sosyal, ekonomik vb. her konuda yapılan konuşmalara denir. Sohbetlerde konular fazla derinleştirilmez. Sade bir dil, zarif bir üslup kullanılır. Konuşma kibar ve ince nüktelerle, şiirlerle süslenir. Samimi, karşılıklı sevgi-saygı ve güvene dayalı sohbetler, özellikle dini konularda daha yararlı olur. Bu tür toplantıların külfetsiz, sade, düzenli ve sürekli olması, umulan yararı daha da artırır. Ayrıca aile içi eğitimde bu tür sohbetlerin gerekli ve faydalı olduğu da muhakkaktır.

Monolog ve Diyalog: Bir kişinin kalabalık bir dinleyici kitlesine karşı, daha çok, hayatın gülünç taraflarını ve çelişkilerini yansıtmak üzere yaptığı konuşmaya “monolog” ; aynı tür konuşma iki kişi arasında olursa buna da “diyalog” adı verilir. Her iki türde de insanları eğlendirmek ve güldürürken düşündürmek gaye edinilir.⁵¹

Tirat, muhavere vb. gibi türler de vardır.⁵²

1.1.7.2. Konusu Bakımından Hitabet Türleri

Şekil açısından hangi türe ait olursa olsun, her hitabet örneği konusu bakımından da çeşitlere ayrılır. Bu türler, genel hatlarıyla şunlardır:

Dinî Hitabet: Dinî konuları, mabedler veya başka yerlerde insanlara duyurmak, öğretmek amacıyla genellikle din adamları tarafından yapılan konuşmalar,⁵³ ‘dinî hitabettir. Dinî hitabet, insanlık tarihiyle yaşıttır ve bütün hitabet türlerinin temelini oluşturur. Çünkü ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem (a.s.)’den Hz.Peygamber (sav)’ e kadar bütün peygamberlerin temel görevi, Yüce Allah’tan aldıkları vahyi açık bir şekilde insanlara duyurmak omuştur.

{فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ} “*Rasullerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi?*”⁵⁴, {إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ} “*Kuşkusuz ben de O’nun tarafından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.*”⁵⁵ Ayetlerinde ifade edildiği üzere, onlar aynı zamanda, müjdeleyici, uyarıcı ve apaçık tebliğci oldukları için, bu özellikler dinî hitabeti gerektirmektedir.

⁵¹ Çakan, Gündüz ve Çiçek, *a.g.e.*, s.46–49

⁵² Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 22.

⁵³ Çakan, Gündüz ve Çiçek, *a.g.e.*, s.34

⁵⁴ Nahl: 16/35.

⁵⁵ Hûd: 11/2.

Hız. Peygamber de: "Din nasihattir."⁵⁶ Buyurarak hitabetin dinî hayattaki önemini belirtmiştir. Dinî hitabetin amacı, Allah'ın emir ve yasaklarının insanlara öğretilmesi, İslam dininin iyi anlatılıp benimsetilmesidir. Dinî hitabetin nasıl olacağı, insanlara nelerin anlatılması gerektiği ve bu konuda uyulması gereken kurallar Kur'a ve sünnette yer alır. Bu sebeple, dinin temel kaynakları, dinî hitabetin de kaynağıdır.

İlahî bir hitap olan İslâmiyet,⁵⁷ konuşma eylemine mükemmel ilkeler getirmiş, bu konuda da insana istikamet ve hidayet elini uzatmıştır.

Dinî hitabetin usul, üslup ve ifade tarzı açısından en güzel örnekleri Hız. Peygamber(sav)'in Mekke ve Medine'de irad ettiği hutbelerdir. Bunların en meşhuru da Veda Hutbesi dir. Bir diğer örnek de, Hız. Peygamber (sav)'in vefatından sonra, Hız. Ebûbekir (ra)' in söylediği şu sözler, dini hitabetin en veciz örneğidir: " 58

"Kim ki Muhammed'e (sav) tapıyorsa, bilsin ki, Muhammed (sav) ölmüştür. Kim ki Allah'a ibadet ve kulluk ediyorsa bilsin ki, Allah Hayy'dır, ölümsüzdür."⁵⁹ Hız. Ebûbekir, sonra da şu âyet-i kerimeyi okumuştur:

{وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ}

"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçti. O ölür veya öldürülürse gerisin geri mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allah'a en küçük bir zarar vermiş olmaz. Fakat şükredenlere Allah mükâfatını verecektir."⁶⁰

Dinî hitabetin konusu, inanç, ibadet, ahlâk, ruh ve beden temizliği, dünya zevklerine ve nefsanî arzulara boyun eğmemek, ölüm ve ahiret gibi konularda yapılan vaaz, hutbe ve nasihatlerdir.⁶¹ Uygulama alanı yönünden mabet içi ve mabet dışı olarak iki gruba ayrılabilen bu türde,⁶² hutbe ile vaaz, genellikle ibadet mekânlarında tatbik edilen mabet içi hitabetin örnekleridir. Burada, hutbe ve va'z hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

⁵⁶ Müslim, *İman*, 95; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 67; Nesâî, *Bey'at*, 31.

⁵⁷ Çakan, *Dinî Hitabet*, s. 19.

⁵⁸ Armaner, Nedâ, *Hitabet ve Dinî İrsat Üzerine*, Ayyıldız Matbaası, Ankara. 1962, s. 15

⁵⁹ Buharî, c. 3, s. 95.

⁶⁰ Âl-i 'Imrân: 3/144.

⁶¹ Muallimoğlu, *a.g.e.*, s. 257.

⁶² Çakan, *Dinî Hitabet*, s. 25.

Hutbe: Allah'a hamd etmeyi ve O'nu layık olduğu şekilde övmeyi, Rasûlullah'a salâvat getirmeyi, müslümanlara vaaz ve nasihat vermeyi ve onlara dua etmeyi ifade eden bir isimdir.⁶³ Sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe, dinî literatürde; başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapan kimseye de hatipdenir. Câhiliye döneminde toplumunda çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâmî dönemde de sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş, dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı veya tamamlayıcı unsuru olmuştur.

Hutbe, müslümanların yüreklerini İslâm inancıyla doldurmak, onları eğitmek, iyilik ve güzelliğe yöneltip kötülüklerden vazgeçirmek için çok önemli bir vasıta ve farz derecesinde bir ibadettir. Fakihler, Cuma namazında hutbenin şart olduğu ve hutbesiz cumanın sahih olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.⁶⁴

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ }

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”⁶⁵ Bu ayet gereğince hutbe “zikrullah” tabiriyle ifade edilmiş olduğundan İmam-ı Azam Ebu Hanife, Allah'ı zikretmeyi hutbenin rüknü saymıştır. Dolayısıyla elhamdülillah, sübhanallah, Allah-u Ekber gibi zikrullah denilebilecek en kısa bir zikirle de hutbenin farzı yerine getirilmiş olur.⁶⁶

{ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكَوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ }

“Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp oraya giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki, Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Zira Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁶⁷ Ayet-i

⁶³ el-Kâsânî, el- İmam Alâaddin Ebû Bekr b. Mesûd el- Hanefiyyi, *Kitâb-u Bedâiu's- Sanâi fi Tertibi 'şŞerâi'*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut, tsz. I, 262.

⁶⁴ Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhî Ansiklopedisi*, (çev: Komisyon), Feza Yay, İstanbul 1994, I, 385.

⁶⁵ Cuma: 62/ 9.

⁶⁶ el-Kâsânî, *a.g.e.*, I, 262.

⁶⁷ Cuma: 62/ 11.

kerimesi ise, hutbenin ticaret veya başka bir şey için terk edilmeyecek önemde olduğunu ifade etmektedir.

‘Hutbe’ kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemekle beraber, hem sözlük hem terim anlamıyla birçok hadiste yer almış, Hz. Peygamber’in hutbelerinden çeşitli örnekler zamanımıza ulaşmıştır.

Fıkıh âlimleri, “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı zikretmeye koşun”⁶⁸ meâlindeki âyette geçen “Allah’ı zikir”den maksadın hutbe olduğunu belirtip, Hz. Peygamber’in hutbesiz cuma namazı kıldırmasını ve “Namazı benim nasıl kıldığımı görüyorsanız öyle kılın”⁶⁹ emrini dikkate alarak cuma hutbesinin farz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.

Hz. Peygamber Medine’ye hicretlerinden sonra, yaşamı boyunca müminleri Cuma ve bayram hutbeleriyle tebliğ devam etmiş ve dinin kıyamete kadar devam edebilmesinin nasihatle mümkün olabileceğini vurgulamıştır.⁷⁰ O’ndan sonra, Hülefâ-i Râşidîn, aynı yolu takip etmiş, daha sonra gelen idareciler de, ya bizzat kendileri veya görevlendirdikleri kimseler vasıtasıyla günümüze kadar, müslümanları hutbeleriyle irşada devam ede gelmişlerdir. Zira Müslümanları irşad, ilahî bir emirdir ve hiçbir zaman ihmal edilemez.⁷¹

Hutbenin amacı İslâmî bir fikri, bir düşüncüyü veya bir konuyu usulüne uygun olarak cemaate sunmak ve benimsetmektir. Bunun için hutbenin anlaşılır bir dil ve hitabet üslubuyla icra edilmesi gerekir. Aksi halde hutbeden beklenen amaç gerçekleşmemiş, hatip de hedefine ulaşmamış olur.⁷²

Hatibin sesini yükseltmesi, hutbenin uzatılmaması, ikinci hutbenin daha kısa tutulması da hutbenin sünnetlerindedir. Hz. Peygamber, namazın uzun, hutbenin kısa tutulmasını emretmiştir.⁷³

Va’z: “Mâbed içi dînî hitâbetin ikinci çeşidi olup câmilerde veya toplu ibâdet edilen yerlerde yetkili dîn adamları tarafından ibâdet öncesi veya sonrasında yapılan

⁶⁸ Cuma: 62/9

⁶⁹ Buhârî, *Ezân*, 18

⁷⁰ Buhari, *Îman*, 42; Müslim, *Îman*, 95

⁷¹ Görgülü, Hasan Ali, “Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metot ve Günümüz Hutbe Uygulamaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi, Isparta 1997, Sayı: 3, s. 173.

⁷² Görgülü, *aynı eser*, s. 174.

⁷³ Müsned, IV, 263; Dârimî, *Şalât*, 199; Müslim, “Cum’a”, 47

dinî konuşmalardır”⁷⁴ “Va’z” kelimesi, Kur’ân’da, nasihat, öğüt ma’nâsına gelen “Mev’ıza” vezninde zikredilmiştir.⁷⁵

Hatip, dinî bilgi verirken güzel konuşmalı, konuşmasında samimi olmalı, akıcı ve etkileyici bir üslup kullanmalıdır. Din hizmetlerinde, hitabet kurallarına uyularak yapılan konuşmalar, bilgilerin muhataplara verilmesini kolaylaştırır. Güven, saygı ve anlayış ortamının oluşmasına katkı sağlar.

Ayrıca va’z, hutbe ve diğer dini konularda şahıslardan bahsetmemek, tenkit edilen kişilerin isimlerini zikretmemek gerekir. Bundan kaçınmak din adamının görevidir. Esas olan zemm-i fail değil zemm-i fiildir. İçki içeni değil içkiyi, zaniyi değil, zinayı yermek ve kötülemek daha uygundur.

Siyasî Hitabet: Devlet adamlarının, devlet işlerini organize etmek, halka bilgi vermek ve halk desteğini sağlamak için yaptıkları siyasikonuşmalardır. Geleceğe yöneliktir. Genellikle halkı aydınlatmakve vatandaşın oyunu kazanmak,⁷⁶ siyasi amaç ve fikirlerin ya da programlarınhalk kitlelerine iletilmesi için icra edilen, açık ve sade bir üslup kullanılan siyasi hitabeler, en eski hitabet türlerinden olup, Aristo’nun hitabet tasnifinde yer alır.⁷⁷ Eski Yunan ve Roma’dan beri en bol örneklerine rastlanan hitabet şeklidir. Dünyaca meşhur olan hatiplerin bu tarzda çok meşhur sözleri vardır. Arap edebiyatında ise siyasi hitabetin belki ilk örneği, Hz. Ebûbekir (r.a) ‘in hilafet konusundaki hutbesidir.⁷⁸

Diplomatik Hitabet: Diplomatik görevlilerce, uluslararası münasebetlerde diplomatik nezaket kuralları içinde icra edilen konuşmalar, diplomatik hitabeti oluşturur.⁷⁹ Devlet adamları ve hükümet yetkililerinin havaalanları vb. yerlerdeki demeçleri ve basın toplantıları, ülkemize gelen heyetleri karşılama ve uğurlamada yapılan konuşmalar, harici bir konuyla ilgili olarak yetkili bir kimsenin devletin görüşünü açıklaması siyasi veya diplomatik hitabetin örnekleridir.⁸⁰ Bu tür

⁷⁴ Çakan, *Dinî Hitabet*, s. 53

⁷⁵ Bkz. Âl-i ‘Imrân: 3/ 138; Yûnus: 10/ 57; Nahl: 16/ 125; Nûr: 24/ 34

⁷⁶ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 15.

⁷⁷ Elmalî, Hüseyin, “Hitabet” mad, *DİA*, XIII, 20.

⁷⁸ Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-II, Sadru’l-İslâm Dönemi*, Fenomen Yay, Erzurum, 2009, s.142

⁷⁹ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 16.

⁸⁰ Doğru, *a.g.e.*, s. 77.

hitabetlerde uluslararası ilişkilere ve ülkelerin çıkarlarına dikkat edilir,⁸¹ çok yönlü hassas dengeleri hesap ederek, itina ile seçilmiş, yoruma elverişli olan, esnek ve yumuşak ifadeler kullanılır.

Diplomatik hitabetin içeriği, siyasi hitabete daha yakın olduğundan, bu hitabeti, siyasi hitabetin bir çeşidi veya şubesi olarak görmek daha doğrudur.⁸² Çünkü diplomatik toplantı⁸³ ve temaslarda icra edilen konuşmalar siyasi hitabetin alanında zaten vardır. Farkları ise; siyasi hitabetin daha genel ve her türlü siyasi konuyla ilgili olması, diğerinin de çoğunlukla dış siyasi hususlarla ilişkili olarak devletin resmî görevleri çerçevesinde icra edilmesidir.

Adlî-Hukukî Hitabet: Mahkeme salonlarında bir zanlıyı yargılarken ileri sürülen suçlamalar ve iddianameler; kendini veya zanlıları savunmak, bir ihtilafı ortadan kaldırmak vb. amaçlar için yapılan hukuki konuşmalar bu nevi hitabetin temelini oluşturmaktadır.⁸⁴ Hukuk ve adaletle ilgili konularda hukukçular, hakimler ve avukatlar tarafından yapılan konuşmalar, yasa tasarı ve teklifleri üzerinde yasama meclisinde yapılan tartışmalar ve gerekçeli açıklamalar, adli yıl başı konuşmaları, her hangi bir yargı kuruluşunun yıldönümünde yapılan konuşmalar, savcı iddianameleri, avukat veya zanlıların savunmaları hukuki ve adli hitabetin örnekleridir.⁸⁵ Bu hitabet türü geçmişe yönelik olup, konusunu, kanunlar, yasalar, cemiyet içinde ortaya çıkan olaylar, hakların korunması ve haksızlıkların da giderilmesi teşkil eder.

Hukuk ve adliye alanındaki hitabet çok gelişmiştir. Aristo'nun hitabet tasnifinde yer alan en eski hitabet türlerindedir.⁸⁶ Eski Yunan' da hukûkî hitabetin üstadı olarak tanınan ve henüz çocukken hakkını yemek isteyen vasîleri aleyhine açtığı davayı kazanan Demosthenes (m.ö. 383-322), dilindeki rekâketi düzeltmek için deniz kenarına gidip, ağzına küçük çakıl taşlarını alarak, senelerce, dalgalara karşı söyleye söyleye konuşmayı öğrenmeye çalışmış, sonunda başarıya ulaşmış ve üstün bir hatip olarak birçok menkıbesiyle tarihe geçmiştir.⁸⁷

⁸¹ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 16.

⁸² Doğru, *a.g.e.*, s. 77.

⁸³ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 20.

⁸⁴ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 16

⁸⁵ Çakan, Gündüz ve Çiçek, *a.g.e.*, s. 40-41

⁸⁶ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.21.

⁸⁷ Armaner, *a.g.e.*, s.7

Akademik (İlmî) Hitabet: İlmî mevzularda, uzmanlarının, icra ettiği konuşmalardır.⁸⁸ Akademik bir konuda önceden hazırlanmış mantık örgüsüne sahip bir konuşmayı heyecandan çok, ilmî bir dil ve dinleyiciyi ikna eden sakin bir üslupla bilgili ve ilgili dinleyicilere sunmaktır. İlim adamlarının, bilgi, görgü ihtisas ve araştırmaya dayalı olarak, ilmi konularda, bir gerçeği ortaya çıkarmak, toplumu aydınlatmak için yaptıkları araştırmalar ve sonuçlarını anlatmaları; akademisyenlerce yapılan araştırmalar; konferans ve kongrelerde sunulan bildiriler; tez savunmaları ve üniversite ve okullarda yapılan dersler, akademik hitabet türünü oluştururlar.⁸⁹ Bu hitabet türü diğerlerine göre kısa bir geçmişe sahiptir.

Askerî Hitabet: Savaşlarda, orduya katılımı arttırmak, askerin moral ve motivasyonu ile zafere olan inancını yükseltmek, harp stratejisi hakkında bilgi vermek için yapılan yiğitlik, fedakârlık temalı, veciz ve özlü konuşmalardır. Komutanların, ordularını harekete geçirmek, heyecanlandırmak, savaşa teşvik etmek, onlara güç ve moral vermek için yaptıkları kısa ve heyecanlı konuşmalar askerî hitabetin örnekleri olup, amacı, askerin ve halkın maneviyatını güçlendirmek, ölüm korkusunu yenmek, güven vermek, vatan ve hürriyetin önemini bildirip, onları düşmana yöneltmektir. En etkili, en kısa hitabeler, bu türde görülmüştür

Bu hitabet türünü uygulaması için Hz. Peygamber,

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ } “Ey Peygamber! Müminleri harbe teşvik et”⁹⁰ ifadesiyle teşvik edilmektedir.

Bu türün örnekleri, en çok, savaşçı bir millet olan Türklerde bulunur.⁹¹ Tarih bunların örnekleriyle doludur. Mesela, Alparslan’ın Malazgirt harbi öncesinde yaptığı çok kısa ve veciz konuşma, bu türün zirve örneklerindedir.

Bu tür hitabelerin başlıca özelliği, anlaşılması kolay, canlı ve yiğitçe olması, genelde birkaç sözden oluşmasıdır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın, Anadou milli ordusuna, savaşa başlarken söylediği şu söler, bunun en veciz örneğidir:

“Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!”⁹²

⁸⁸ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 15.

⁸⁹ Çakan, Gündüz ve Çiçek, *a.g.e.*, s. 37

⁹⁰ Enfâl: 8/65.

⁹¹ Kazancı, *a.g.e.*, s. 32.

⁹² Armaner, *a.g.e.*, s. 15-16

Törens el Hitabet: Düğün, cenaze gibi çeşitli vesilelerle yapılan toplantılarda övücü veya yerici mahiyetteki konuşmalardır. Bu tür de, Aristo'nun hitabet türleri arasında yer alır.⁹³ Konusu, daha çok içinde bulunulan zamanla ilgilidir.⁹⁴

Bunların dışında hitabet türlerini çoğaltmak mümkündür. Ama fazla ayrıntıya girmek için bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

1.2. HİTABET TARİHİ

Hitabet, tarihte ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le başlamış ve günümüze kadar her dönem ve millette önemini korumuştur. Hz. Adem'in, Allah'ın kendisine öğrettiği eşya isimlerini meleklere söylemesi,⁹⁵ ve aldığı emirler doğrultusunda yakın çevresinin irşat ve eğitimi için yaptığı konuşmalar, onun ilk insan olarak konuşmasının ilk örnekleridir. İnsanlığın bidayetinden bu yana sosyal hayatta, insanlar, her zaman hitabete muhatap olmuşlardır.

Allah-ü Teâla: { وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ } “Ben cinleri ve insanları, yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹⁶ Ayetinde ifade edildiği gibi, yarattığı insanları ikaz, irşad ve doğru yola sevk etmek için peygamberler göndermiştir. Peygamberler ise tebliğ, beyan, tebşir ve inzar görevlerini konuşarak yerine getirmişler, bu konuda oldukça çetin ve zorlu mücadeleler vererek, dikkat çekici hitabelerde bulunmuşlardır. Kur'an bu mücadele ve hitabelerin örnekleriyle doludur. Hz. Şuayb'ın bir hitabesi buna güzel bir örnektir.

“Ey milletim! Allah'a kulluk edin. Ondan başka tanrı yoktur. Size Rabbimizden bir belge geldi. Ölçeği ve teraziyi tara tutun insanların haklarını eksik vermeyin. Yeryüzünü ıslahtan sonra ifsat etmeyin. İnaniyorsanız bilin ki bunlar sizin için daha hayırlıdır, Allah'a inananları, Allah yolundan alıkoyup ve o yolun eğriliğini dileyerek tehdid edip, her yolda pusu kurup oturmayın. Az iken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bakın...”⁹⁷

Hitabet bir milletin, bir toplumun, siyasi terbiyesi ve kültü ile ilgilidir. Kültür ve hürriyet bakımından gelişmemiş milletler ve cemiyetlerde hitabet genellikle çok

⁹³ Elmalı, ‘Hitabet’ mad, s. 168.

⁹⁴ Ünsel, a.g.e., s. 14

⁹⁵ “İsimlerin Öğretilmesi” için bkz. Bakara: 2/31-33.

⁹⁶ Zâriyât: 51/56.

⁹⁷ A'raf: 7/85-87.

revaçta değildir. Söz ve fikir hürriyetinin hâkim olduğu zamanlarda hitabet alanında da ilerleme olmuş, meşhur hatipler yetişmiştir.⁹⁸ Umumiyetle hangi alanda bir ilerleme ve hürriyet olmuşsa, o sahadaki hitabet çeşidi gelişmiş ve hatipleriyle eserlerini vermiştir.⁹⁹ Asrımızda hitabet sanatı bütün çeşitleriyle çok büyük bir önem kazanmış, her tarafa yayılmış bulunmaktadır. Bugün halka yeni fikirler aşlamak, halkı her türlü siyasi, dini, içtimai ve fikri cereyanlar hakkında aydınlatmak, kültür bakımından iyi vatandaşlar yetişmesini sağlamak açısından hitabet türünün bütün çeşitlerinde yetişmekte olan hatiplerin büyük rolleri bulunmaktadır.¹⁰⁰

Eski Yunan ve Roma kültürünün, özellikle de Yunan hitabetinin, hitabet tarihine ve doğu kültürüne önemli derecede etkisi sebebi ile, asıl konuya geçmeden önce, bu bölümde, Eski Yunan, Roma, Fransa ve Türk Hitabeti ele alınacak; Arap hitabetinden ise, ikinci bölümde daha geniş ve ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

1.2.1. Eski Yunanda Hitabet

Yunan ve Latin medeniyetinde edebiyatın önemli unsurlarından biri olan hitabete büyük önem verdiklerini görüyoruz.¹⁰¹ Tilmak yazarı Fenelon şöyle der: “Yunanlılarda herşey halka, halk da söze bağlıdır.”¹⁰²

Hitabetin tarihi konusunda bilgi ve belgelere en çok eski Yunan döneminde rastlanılmaktadır. Eski Yunanlılarda halkı idare etmek, ancak onları ikna etmeye bağlıydı. Bundan dolayı Atina'nın büyük siyasetçileri halkın meşhur hatipleriydi.

Milattan önceki devirlerde bilhassa Yunanlılarda hitabet, hem bir sanat dalı hem de iyi gelir sağlayan bir meslek olarak revaçtaydı. Eski Yunan şehir devletindeki halk meclisinde temsil edilen kesimlerin çıkarlarını başarıyla savunmak, hitabette liyakatli, mahir ve üstün hatip olan politikacılara bağlıydı.¹⁰³ “Agora” adını verdikleri meydanlarda biriken halk, hatipler tarafından yapılan konuşmaları dikkat ve ilgiyle takip ederlerdi. Bu konuşmalarla halkın eğitildiği ve yetiştirildiği görülmektedir.

⁹⁸ Ünsel, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁹ Kazancı, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰⁰ Ünsel, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁰¹ Kazancı, *a.g.e.*, s. 29; Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰² Kazancı, *aynı eser*, s. 36.

¹⁰³ Kaya, *a.g. m.*, DİA, XVIII, 156.

Eski Yunanda halkın hitabet ve güzel söze düşkünlüğü sebebi¹⁰⁴ ile hatip yetiştirmek için açılan okullardan Demosthenes / Demosten (m.ö.383-322), Perikles (m.ö.494-429)¹⁰⁵, Ksenofon (m.ö. 445-335), İzokrates (m.ö. 436-338) ve Eşin (m.ö.389-313)¹⁰⁶ gibi meşhur hatipler yetişmiştir.¹⁰⁷

1.2.2. Romalılarda Hitabet

Eski Yunan'da olduğu gibi Eski Roma'da da hitabet ileri seviyedeydi. Siyaset ve sosyal olayların tartışıldığı, halkın da yapılan konuşma ve tartışmaları dinlediği yerlere “Forum” denirdi. Forumlarda, imparator Cesar tarafından hatiplere mahsus kürsüler konmuş ve büyük bir disiplin içinde yapılan konuşmalarla halkın kültürel yönden gelişmesi ve eğitilmesi düşünülmüştür. Roma'yı temsilen dış ülkelere gönderilecek elçilerin¹⁰⁸ ve diplomatik görevlilerin hatipler arasından seçilmesi,¹⁰⁹ burada hitabete ve hatiplere verilen önemi göstermektedir.¹¹⁰ Roma Senatosu da bir hitabet meclisi gibiydi.¹¹¹

Genç Plin (m.ö.113-62) ve Seneka (m.ö.55-M.S.37-41), Roma'nın ünlü hatiplerinden bazılarıdır.¹¹² Çiçero ise (m.ö.106-43), genç yaşta iken, mahkeme huzurunda müdafaalarıyla şöhret yapmıştı. O, yalnız bir hatip değil, aynı zamanda siyâsî bir şair, bir belâğat hocası, bir lisan âlimi ve bir muharrir olarak döneminin geniş kültürüne de sahipti. Memleketine nutuklarıyla büyük hizmetler sunduğu için Romalılar ona “Vatanın Babası” ünvanını verdi.¹¹³

1.2.3. Fransa'da Hitabet

Fransa'da, genellikle kiliselerde, vaaz ve dini nasihatlar şeklinde ortaya çıkan hitabet, 1789 ihtilali ile birlikte meydanlara taşmış ve siyasi hitabete dönüşmüştür. Mirabeau (1749-1791) ve Danton (1759-1794) Fransa'da yetişen ateşli

¹⁰⁴ Kazancı, *a.g.e.*, s. 30; Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁵ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 12; Özbalıkcı, s. 26.

¹⁰⁶ Kazancı, *a.g.e.*, s. 30; Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁷ Çakan, *Gündüz ve Çiçek*, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁰⁸ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁹ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 13.

¹¹⁰ Çakan, *Gündüz ve Çiçek*, *a.g.e.*, s. 14. 134 Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 26.

¹¹¹ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 12.

¹¹² Çakan, *Gündüz ve Çiçek*, *a.g.e.*, s.14; Kazancı, *a.g.e.*, s. 30; Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 27.

¹¹³ Armaner, *a.g.e.*, s. 8

hatiplerdendir.¹¹⁴ Danton vb. hatipler, Büyük Fransız İhtilalinden sonra siyasi hitabetin en güzel örneklerini vermişlerdir.

1.2.4. Türklerde Hitabet

Hitabette eski Yunanlılar ve Romalılar kadar meşhur olmasa da, esasen büyük kumandanlar ve ilim adamları, kahramanlar yetiştirmiş; çok hareketli bir tarihi maziye ve çok canlı bir dini hayatı sahip olan Türk Milleti, tarih boyunca sayısız hatipler yetiştirmiştir. Devlet adamı, kumandan, din ve ilim adamı, öğretmen olarak bunlar en büyük hazinelerimizdir. İslamiyet'ten önceki Türk hitabeti hakkında sınırlı olsa da bir takım tarihi kaynaklar mevcuttur. En eski Türk dili metinlerinin yazılı olduğu Orhon yazıtları, Türkçenin en eski nesir ve hitabet örneğini gösteren tarihi vesikalar olup,¹¹⁵ çok güzel ve ateşli hitabet örnekleriyle süslüdür.¹¹⁶ Orhon abidelerindeki ifade, üslup, o yıllarda dahi, bir hitabetin mevcudiyetine sağlam bir delil olarak kabul edilir.

Oğuz Kağan Destanı'nda, Kağan'ın ikinci eşinden doğan çocukları şerefine verdiği ziyafette, beylere ve halka yaptığı "buyruk" adı verilen konuşmasıdır.¹¹⁷ Oğuz Han'ın, özellikle, Bilge Kağan (683-734) 'ın halka ve beylere hitap ettiği bölümler, çok dokunaklı bir ifade gücüne sahiptir. Bilhassa evlenmek, ad koymak vb. törenlerde yapılan konuşmalar, zengin bir tören hitabeti olduğunu göstermektedir. Türklerin efsanevi hatibi olan Dede Korkut'un günümüze kadar gelen hikâyeleri bunun en güzel örneğidir.¹¹⁸

Orta Asya'da yaşamış olan atalarımız büyük devletler kurmuşlar, düşmanlarına karşı çetin zaferler kazanmışlardır. Türk hakanlarının o büyük zaferleri dile getiren, askerlerine yaptıkları etkili konuşmaları içeren tarihi belgeler vardır. Mesela, Türk hitabetinde önemli bir yeri olan Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın, cuma günü tam cuma namazı vaktinde atından inip askerlerin gözü önünde secdeye kapanarak dua ettikten sonra okuduğu hutbeyi burada zikrederim: "Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün

¹¹⁴ Çakan, Gündüz ve Çiçek, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁵ Kaçalın, Mustafa S, "Orhon Yazıtları" mad, DİA, XXXIII, 390, 392.

¹¹⁶ Yüzendağ, *a.g.e.*, s.15.

¹¹⁷ Uzun, Mustafa, *Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış*, s. 146,147.

¹¹⁸ Uzun, Mustafa, "Hitabet" mad, DİA, XVIII, 161.

müslümanların minberlerinde bizim için dua ettikleri şu saatte, kendimi düşmanın üzerine atmak istiyorum, ya muzaffer olur gayeme ulaşırım, ya şehit olarak cennete giderim. Beni takip etmeyi tercih edenler peşimden gelsin, ayrılmayı isteyenler gitsinler. Burada Allah'tan başka emreden sultan yoktur. Emir ve kader tamamıyla onun elindedir. Bugün ben de sizlerden biriyim, sizlerle birlikte savaşan bir gaziyim. Beni takip edenler ve canlarını Ulu Tanrı'ya adayanlardan şehit olanlar cennete, sağ kalanlar ganimete kavuşacaklardır. Ayrılanları ahirette ateş, dünyada ise alçaklık beklemektedir. Bu sebeple benimle birlikte savaşmakta veya savaşmadan uzaklaşmakta serbestsiniz.” deyince askerler bir ağızdan:

“Ey sultan! Biz senin kullarınız, ne yaparsan arkadayız, istediğini yap. Asla emrinden ayrılmayacağız” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu sözlerden sonra konuşmasını bazı hareket ve jestlerle pekiştiren Alparslan, atına binerek şu hitabesiyle vasiyetini de yapmıştır:

“Ey askerlerim! Eğer şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun! O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Melikşah'ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır.”¹¹⁹(Alparslan'ın bu hutbesindeki önemli olan hususlardan biri de, zaferin kazanılmasında Cuma hutbesine desteğine başvurulmuş olmasıdır. Bu da Cuma hutbelerinin Türk ve İslâm tarihindeki önemini göstermektedir.)

Battal Gazi, Ebû Müslim, Dânişmend Gazi, Hamzanâme, Saltuknâme Destanları, İslâmî Dönem'de Türk kültüründe Anadolu'da, halk arasında, çok okunan ve sevilen destanlar olmuştur.¹²⁰ Türklerin İslam'ı kabulünden sonra, dinî hitabet, vaaz, hutbe ve tasavvufî sohbetler ile gelişmiş; Ahmed Yesevî,¹²¹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö.m. 1273), Nasreddin Hoca (ö.m. 1284) ve Yunus Emre (ö. m. 1320) ; vaaz, sohbet ve nükteleri ile İslam'ın yaşanması ve yayılmasında emeği geçen meşhur hatiplerden olmuştur.¹²²

¹¹⁹ Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul 1969, I, 137,139.

¹²⁰ Şeşen, Ramazan, “*Türk*” mad, DİA, XLI, 492

¹²¹ Hayatı hakkında bakınız; Uzun, “*Hitabet*” mad, DİA, XVIII, 160-161.

¹²² Geniş bilgi için bkz. Öngören, Reşat, “*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*” mad, DİA, XXIX, 441-448; Tatçı, Mustafa, “*Yûnus Emre*” mad, DİA, XXXIII, 600-606; Albayrak, Nurettin, “*Nasreddin Hoca*” mad, DİA, XXXII, 418-420.

Ertuğrul Gazi ve Şeyh Edebâli'nin Osman Bey'e¹²³ yaptıkları nasihatler, Yıldırım Bayezid'in, Fatih Sultan Mehmed ve Akşemseddin'in İstanbul kuşatmasında ve Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nde başkaldıran askere karşı söyledikleri hitabeler, Türk- İslâm hitabetinin meşhur örnekleridir.

Osmanlılar devrindeki seçkin hatipler arasında şu isimleri zikredilebilir:

I. Murad, II. Murad, Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, Aziz Mahmud Hüdâyî, Sokullu Mehmed Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa, Sultan Abdülaziz, II. Abdülhamid, Manastırlı İsmâil Hakkı.¹²⁴

¹²³ Şeyh Edebâli'nin Osman Bey'e nasihati için bkz: Şimşirgil, Ahmet, *Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi Kayı Ertuğrul'un Ocağı*, KTB Yay, İstanbul, 2010, I, 25-26.

¹²⁴ Uzun, "Hitabet" mad, DİA, XVIII, 161-162

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI

2.1. ARAP DİLİNİN TARİHÇESİ

Arapça, Sami diller ailesindedir.¹²⁵ Bu dil ailesi, eski Mısır dilini de kapsayan bir Hami-Sami dil grubuna bağlıdır. Bu dillerin yaygın olduğu saha, Hint-Avrupa dillerine göre daha azdır. Hint-Avrupa dilleri aşağı yukarı bütün Avrupa ve Amerika'yı içine alırken, Hami-Sami dilleri bazı Arap ülkeleri ile Kuzey ve Doğu Afrika'nın bir kısmını kuşatmaktadır.¹²⁶ "Samiler" genel olarak Sami dillerini konuşanların hepsine birden verilen bir isimdir. Sami dil ailesi, Akkadca (Asür-Babil), Aramca, Kenanca (Fenike-İbranî), Arapça, eski Yunan dilleri ve Habeşçe'den meydana gelmektedir.¹²⁷ Merhum Hüseyin Küçükcalay, "Samiler" adını ilk olarak 1781 yıllarında Alman ilim adamlarından A.L. Schlezer'in kullandığını ifade ettikten sonra şöyle demektedir: "Schlezer bu hususta, incilin tekvin bölümünde adı geçen Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan gelenlerin bu dilleri konuşmakta olduklarını nazar-ı itibara almıştır. Schlezer'in kullanmış olduğu bu isim hala devam etmektedir."

"Sami dilleri arasında Arapça'nın büyük bir üstünlüğü olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Mesela, diğer Sami dillerin çoğunda, cümleleri yan yana getirme mecburiyeti olduğu halde, Arapça 'da, çeşitli edatlar yoluyla tali cümleleri, bir asli cümleye bağlamak mümkündür. Geniş müfredatı ve ince manaları ifade edebilme kabiliyeti vardır. Bu da aşağı yukarı diğer dünya dillerinde yoktur."¹²⁸

Arapçanın kulağa hoş gelen bir lafzı vardır. Terkiplerin değişmesiyle değişen şiddet ve inceliğin farklılaşmasıyla musiki tesiri meydana gelmektedir. Bu da nazım olsun, nesir olsun, insanda özel bir etki yapmaktadır.¹²⁹ Suyutî (h. 849-911), "el-muzhir" adlı eserinde İbn Farih'in şöyle söylediğini nakletmektedir: "Arap dili, dillerin en faziletlisi ve en genişidir. Çünkü Arap dilinde, bir şeyi ifade etmek için birden fazla kelime vardır. Mesela, kılıç, aslan, at, vb. gibi. Bu da, konuşmada

¹²⁵ Çetin, Nihad Mazlum, "Arap (Dil)" mad, DİA, III, 282

¹²⁶ Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, İlim Yayma Cemiyeti Yay, Konya, 1969, s. 76.

¹²⁷ Küçükcalay, *aynı eser*, s.73.

¹²⁸ Schaade, Arthur, "Arab (Dil)" mad, İA, İstanbul, 1965, I, 513.

¹²⁹ Zeydan, *a.g.e.*, s. 50.

kolaylık ve akıcılık sağlamaktadır.”¹³⁰ “Arap dilinde, hangi cepheden bakılırsa bakılsın, insan gönlünü fetheden birçok güzellikler görülür. En beliğ ve edebi tabirler ondadır. Üslup ve belağatı asırlardır söylenmekte olan bir hakikattir. Kur’an-ı Kerim bu dil ile nazil olmuştur.”¹³¹ Arapçanın, yüzyıllar boyunca mükemmelliğini koruyabilmesinde, Kur’an-ı Kerim’in Arapça olmasının etkisi büyüktür. Merhum Nihad Mazlum Çetin’in de ifade ettiği gibi; “Kısaca bugün de bütün Arap memleketlerinin kullandığı ve klasik dilin devamı olan müşterek bir yazı dili vardır. Esaslarını muhafaza ederek gelişen ve muhtelif Arap ülkelerinin maziden miras olarak taşıdıkları ortak kültürlerinin en sağlam bağı olan bu dil, son safhasındaki gelişmesiyle, çok geçmeden eskiden olduğu gibi tekrar büyük bir ilim, fikir ve sanat dili olma yolundadır.”¹³²

Arap dilinin çok geniş bir lügat hazinesine sahip olduğu bir gerçektir.¹³³ Her dil gibi Arap dili de zaman boyunca bazı değişmelere uğramış ve çeşitli aşamalar (merhaleler) geçirmiştir.¹³⁴ Bize ulaşan ve şu anda üzerinde durulan, incelenen dil, Hicaz dilidir. İslam’dan önce kabilelerin, kendi adları ile tanınan çeşitli lügatleri vardı. Aralarında lafız ve terkip bakımından farklar mevcuttu. (Temim, Rabia, Mudar, Kays, Huzeyl, Huzaa vb. gibi) Bu lügatlerden asıl Sami lügatine en yakın olanı, ihtilaftan en uzak olanı idi.

Son derece zengin bir dil olan Arapça, 7. yüzyıl’dan başlayarak büyük bir alana yayılmış ve birçok ülkede, bazen başlı başına, bazen de başka dillerin yanında konuşulan bir dil haline gelmiş; Suriye, Irak, İran’ın Irak’a komşu olan tarafı, Arabistan, Sahra sınırlarına kadar Afrika, Malta, Mısır, Darfü, Bornu (Şarkî ve Garbî Sudan), Senegal ile Fars arasındaki batı sahra, (Ayrıca, orta çağlarda takriben 1500’e kadar) Endülüs, Balear adaları, Sicilya, Pantelleria (18.asra kadar) ve Madagaskar, Arapça’nın yayılma sahası olmuştur.¹³⁵ Bunların bir kısmında Arapça uzun müddet yaşamamışsa da, bir kısmında bu güne kadar devam edegelmiştir.

¹³⁰ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin, *El-Muzhir Fi Ulumi’l-Lüğa ve Envâihâ*, Mektebet-i Asriye, Beyrut, 1987, s. 321-322.

¹³¹ Küçükcalay, *a.g.e.*, s.84.

¹³² Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 285.

¹³³ Schaade, *a. g. m.*, s.513.

¹³⁴ Zeydan, *a. g. e.*, s.3

¹³⁵ Kampffmeyer, Wolfram, “*Arabistan (dil)*” mad, İA, İstanbul, 1986, I, 514.

2.1.1. Edebiyat

Anadili Arapça olan kavim ve ulusların ortaya koymuş oldukları edebiyat yapıtlarını kapsayan Arap Edebiyatı, geçirdiği çeşitli aşamalar ve tarihi tekâmülü dikkate alınarak bazı dönemlere ayrılır. Birbirinden uzak ve geniş bölgelere yayılmış olan Arapça'nın, farklı zaman ve şartlar altında verdiği edebi mahsullerinin tasnifini kolaylaştırmak için genel olarak kabul edilen dönemler kısaca şunlardır:¹³⁶

Cahiliye Dönemi: Adnânîler'in miladi 5. asrın ortalarında Yemenlilerden özgürlüklerini elde etmeleriyle başlayıp, İslam'ingelişine kadargeçen süre.

Sadr-ı İslâm (Hz. Peygamber ve İlk Dört Halife) Dönemi: İslam'ın doğuşuyla başlayıp, hicri 41 yılında kurulan Emevîlere kadar devam eden dönem.

Emevîler Dönemi: Hicri 41–131 yılları arasında hüküm süren Emevî Devleti dönemi. Bu dönem, aynı zamanda araştırma konumuz olan dönemdir.

Abbasîler ve Endülüs Emevîleri Dönemi: (Emevîlerin h. 131' de kurulmasıyla başlayıp h. 656' da yıkılmasına kadar devam eden süre) – (8. yüzyıl ortaları ile 14. yüzyıl ortaları.)

Türkler Dönemi: Bağdat'ın (h.656)' da alınmasıyla başlayıp, (h.1220)' da Mehmet Ali Paşa'nın Mısırı almasına kadar geçen süre.

Yeni (Çağdaş) Dönem: Mehmet Ali Paşa'nın (19.Yüzyıl'da) Mısır'ı almasıyla başlayıp, günümüze kadar devam eden dönem.¹³⁷ Bunlar da kendi içlerinde edebi ürünler ve çevreye göre alt bölümlere ayrılabilir.¹³⁸

Arap Edebiyatı, edebî türler açısından ise, iki kısma ayrılmıştır: Nazım (Şiir) ve Nesir.¹³⁹ Edebiyat araştırmacıları arasında bu iki edebî türden hangisinin daha kadim olduğu konusunda tartışmalar yaşanmış; eski edebiyatçılar, nesrin şiirden evvel var olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre; nesir sınırsız olup, vezin ve kafiyeye muhtaç olmadığından oluşturulması daha kolay; şiir de sınırlı olduğu için, mutlak olan nesir, mukayyet olan şiire göre daha önce var olmuştur.¹⁴⁰ Zira insanın

¹³⁶ Zeyyât, Ahmet Hasan, *Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru Nehdat Masr, Kâhire, tsz, s.5; Kehhâle, Ömer Rızâ, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Cahiliyyeti ve'l-İslâm*, el-Matba'atu't-Te'âvuniyye, Dimeşk, 1972, s.8

¹³⁷ Kehhâle, *aynı eser*, s. 10.

¹³⁸ Zeydan, *a.g.e.*, s.25.

¹³⁹ Özek, Ali (derleyen), *en-Nusûsu'l Edebiyye ma'a Tarîhi'l-'Arabî Mûcezen*, Özek Yay, İstanbul, 1972, s.48; Kehhâle, *a. g. e.*, s.10

¹⁴⁰ Özek, *aynı eser*, s. 50.

gündelik ihtiyaçlarını, istek ve temennilerini dillendirmesi dahi bir nesir türüdür. Bu nedenle nesrin şiirden çok evvel oması doğaldır.

Ancak nesri, adî nesir, sanatsal (edebî) nesir ve ilmî nesir gibi kısımlara ayıran son zaman edebiyat araştırmacılarına göre, edebî niteliğe haiz nesir Abbasiler devrinde İbnu'l-Mu'âffa' tarafından ilk defa ortaya konmuştur. Bu nedenle nesrin şiirden önce varlığından söz etmek mümkün değildir.¹⁴¹ Özellikle Fransız Monsieur Mercier ve İngiliz müsteşriki Gibb ile Çağdaş Arap edebiyatçılarından Tâhâ Hüseyin ve Şevki Dayf bu görüşte olanlardır. Bu tartışmaları fazlaca uzatmak, maksadımızı aşacağından, verdiğimiz bu kısa bilgiyle yetinerek, nazım hakkında kısaca bilgi verdikten sonra nesir türlerine değinmek istiyoruz.

2.1.1.1. Nazım (Şiir)

Şiir “ hissetmek, algılamak şiir yazmak ve şiir söylemek” gibi anlamlara gelir. Çoğulu (Eş'âr) 'dır. Şiir denilince akla gelebilecek kelime ‘Nazım’dır. Nazım ve şiir sürekli aynı anlamda kullanılmıştır. Vezinli ve kafiyeli söze ‘nazım’ yani şiir denmektedir. ¹⁴² İçtimaî hayatta vazgeçilmez bir yere sahip olan şiir özellikle Cahiliye döneminde altın çağını yaşamıştır.¹⁴³

Arap Edebiyatı, miladî V. ve VI. yüzyıllardaki şiirle başlar. Mevsuk olarak kabul edilebilecek en eski Arap şiirleri miladî VI. asrın başlarına kadar çıkar. Bu numuneler mevcut halleri, dil ve üslup özellikleri, nazım tekniği vb. bakımlarından uzun bir mazide gelişmiş bir sanat ananesi zemini üzerine bina edilmiş olduklarını kabul ettirecek olgunluktadır. ¹⁴⁴ “Arap nazımının en küçük nazım parçası beyittir.”¹⁴⁵

Şiirin Arap nezdinde büyük bir önemi vardır. Bu sebeple şiir, “Arap’ın Divanı” olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁶ Cahiliyye devrinde, şiirin ve şairin çok önemli bir yeri ve hayati etkisi vardı. Şair daima, içinde büyüdüğü topluluğun, üzerinde hassasiyetle durduğu bazı hasletleri ifade ve temsil ederdi. Siyasi toplantılara katılır,

¹⁴¹ Özek, *aynı eser*, s. 53.

¹⁴² Kehhâle, *a.g.e.*, s. 53

¹⁴³ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 286- 287

¹⁴⁴ Çetin, Nihad Mazlum, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yay, İstanbul, 1973, s. 10.

¹⁴⁵ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 291.

¹⁴⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 470.

kabilenin sözcüsü olarak kendisine şekil veren muhitini temsil ederdi. Kabile, hayatının, hissiyatının, mazisindeki mefahirinin, zaferlerinin, düşmanlara karşı beslediği kinin, onları küçültücü hicivlerinin, etrafını çeviren tabiatın en güzel ifadesini şairin sözlerinde bulur ve bunları ondan beklerdi.¹⁴⁷ Bunun içindir ki, Araplar tabiat fevkinde ve bir sihir bilgisi sahibi addettiklerinde şaire “şair = bilen” demişlerdir. Onun sanatı, yalnız bir nimet olarak görülmez, aynı zamanda öldürücü bir silah gibi ondan korkulur.¹⁴⁸

Cahiliyede, bir kabile için büyük şairler yetiştirmiş olmak gurur ve şeref, şairden mahrum olmak ise hem talihsizlik hem de ayıplanma ve utanç sebebiydi.¹⁴⁹

Eski Arap şiirinin mevsukiyeti üzerinde en güzel çalışma olan “Eski Arap Şiiri” adlı eserinde merhum Nihad M. Çetin, cahiliye şiirinin tedvini hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra şöyle demektedir: “Fakat cahiliye devrinden zamanımıza yazılı bir eser intikal etmiştir. Hire Meliki en-Numan b. El-Munzir’in büyük şairlerin şiirleriyle mensup olduğu hanedandan gelmiş şahsiyetler ve kendisi hakkındaki methiyeleri toplatıp yazdırdığına ve bu mecmuanın 7.yüzyıl ortalarında ele geçtiğine, hatta Kûfeli âlim ve ravilerin bu mecmuadan faydalandıklarına dair bir rivayet vardır. Kısaca İslamiyet’ten önceki Arap edebiyatından, bu münferit teşebbüslerin mahsulü gibi görünen eserlerden başka yazılı edebi metin intikal edip etmediğini bilmiyoruz. Edebi mahsullerin tedvinine Hulefa-i Raşidin devrinde başlanmış ve bu hareket, sistemli olarak kütüphanelerin de doğduğu Emeviler devrinde diğer sahalardaki tedvin ve telif hareketlerine muvazi olarak devam etmiştir.”¹⁵⁰

İslamiyet ile birlikte şiir sanatı yeni bir döneme girmiştir. Müşrikler, Hz. Peygamber (sav)’i mecnun bir şair olmakla itham etmişler¹⁵¹ ve şiiri ona karşı bir silah gibi kullanmak istemişlerdi. Bu sebeple önce cahiliye şiiri kınandı ve menedildi.¹⁵² Ancak daha sonra bu yasaktan İslam Şairleri istisna tutulunca,¹⁵³ Hz. Peygamber (sav) de şairlere karşı kendi dilleriyle cevap vermeyi uygun gördü.

¹⁴⁷ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁴⁸ Brockelmann, Carl, “*Arap (Edebiyat)*” mad, İA, İstanbul, 1995, I, 524-526.

¹⁴⁹ Demirayak, Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 1998, s. 13.

¹⁵⁰ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 287 .

¹⁵¹ Saffât: 37/36.

¹⁵² Şuarâ: 42 /224-226-235.

¹⁵³ Şuarâ: 42/ 238.

Böylece bazı şairler bu eski sanatı İslamiyet'in himaye ve teşvikiyle devam ettirdiler. Hz. Peygamber ve ilk halifelerin (özellikle Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin) şiirden çok iyi anladıkları ve ona önem verdikleri rivayet edilmiştir.

Emevîler Dönemi'nde sulhun bozulması, asabiyet anlayışının canlanması ve kabileler arası mücadeleler, o dönemde şiirin önem kazanmasına sebebiyet verdi.

Fethedilen ülkelerde Arap dilinin yayılmak istenmesi, dolayısıyla Kur'an'ın doğru öğretilmesi, bunu için de dilin tespit ve tedvin edilmesi gerekiyordu. Bu da cahiliye şiirin önem kazanmasını ve şiirin derlenmesini sağlamıştır.¹⁵⁴

Abbasiler Döneminde ise şiire mana, maksat, vezin, lafız, üslup ve hayal bakımından pek çok yenilikler girmiş ve bu dönemde halife şairleri, Şii şairler, Bermekiler'in şairleri, bir emire bağlı olmayan şairlerle belli bir şiir türünde şöhret olmuş pek çok şair yetişmiştir. Halife ve devlet adamlarının şiir ve şaire teveccühleri, şiir ve edebiyat meclislerinin tesisi, düşünce ve ifade hürriyetlerinin yayılması, klasik Arap şiirinin tedvini ve şiirin bir kazanç vasıtası haline gelmesi gibi sebeplerle de şiir oldukça gelişmiştir.¹⁵⁵ Arap Şiiri gerek şekil, gerekse muhteva bakımından, önemli bir değişikliğe uğramaksızın XIX. yy. kadar devam etmiştir.

Nazım hakkında bu bilgileri verdikten sonra, şimdi de kısaca şiir türleri ve nazım çeşitlerine değinelim.

Şiir Türleri: Övgü şiirleri, yergi şiirleri, mersiye şiirleri, tasvir şiirleri, şarap şiirleri, aşk şiirleri (Abbasî Dönemi), didaktik şiirler, övünme ve kahramanlık şiirleri, siyasi şiirler.

“Klasik Arap şiirinin belli başlı mevzuları şunlardır: övme (مدح) ve övünme (فخر), mersiye söyleme (رثا), hicvetme (هجو), kadından ve aşktan bahsetme (نسيب), özür, af ve şefkat dileme (اعتذار, استعطاف), tasvir (وصف, تشبيه), yiğitlik, kahramanlık, bahadırılık (حماسة), زهد, أدب ve حكم. Ayrıca kadınve şaraba dair hafif mevzular (mülâh ve lehv).”¹⁵⁶

Nazım Çeşitleri: Hica, Recez, Kasid (قصيدة), Muallakat, Mersiye, Nakiza, Risa, Muvaşşah, Manzum Destan.¹⁵⁷

¹⁵⁴ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 79-80.

¹⁵⁵ Demirayak, *Abbasî Edebiyatı Tarihi*, s. 17.

¹⁵⁶ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, s. 290.

¹⁵⁷ Brockelmann, *a.g.e.*, s. 528-529.

2.1.1.2. Nesir

Sözlük anlamı olarak, “bir şeyi elinle saçman, onu dağınık olarak atman” anlamlarına gelir.¹⁵⁸ İstilah olarak ise nesir; bir düşünceyi dilbilgisi kurallarına uygun bir şekilde sözlü ya da yazılı olarak anlatma şeklindedir. Şiirin aksine, kafiyeyle bağlı değildir.¹⁵⁹ Ayrıca nesir, “gerçeklere ve doğru ifadelerle dayanan (hayal ürünü olmayan), kafiye ve veznin kurallarına göre söylenmemiş sözdür.”¹⁶⁰

Nesir sanatının kayıt altına alınması ve bir edebî tür olarak tanımlanması yavaş ve ilerleyen zamanlarda meydana gelmiş; edebî olgunluğunu ispat etmesi ise özellikle Emevîler döneminde olmuştur.¹⁶¹

Şekil Bakımından Nesir Çeşitleri: Edebiyat tarihçileri, nesri şekil bakımından genel olarak üç kısma ayırmaktadırlar:

1. Adî (Sade) Nesir: İnsanların günlük normal konuşmalarında içerisinde herhangi bir sanatı dikkate almayıp, sadece çeşitli ihtiyaçlarını açıklamak amacıyla kullandıkları nesir çeşididir. Sanatsal kıymeti olmamakla beraber içerisinde Emsâl ve Hikem barındıran sözlerdir.¹⁶²

Bir başka ifadeyle, insanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini ifade ederken ortaya çıkan alışılmış (kalıplaşmış) konuşmalar, mizaçlarına uygun, kendilerini rahatlatıcı ifadelerin kullanıldığı nesirdir ki, bunda edebiyat kaygısı yoktur. Buna konuşma dili de denebilir.¹⁶³

2. İlmî Nesir: Sanatsal bir önem verilmeyip, sadece ilmi gerçekleri ifade ve açıklamak maksadıyla kullanılan nesirdir. Tarih, coğrafya, felsefe vb. gibi dalarda kaleme alınan eserler bu türe örnek oluşturur.

Aklî olan hakikatlerin ifade edilmesinde kullanılır. Tarih ve siyaset gibi ilimlerin ifade edilmesinde kullanılan nesir türünün Emevîler döneminin sonlarında Abbasîlerin ise başlangıçlarında ortaya çıktığı görüşü de hâkim olan düşüncelerdendir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, s. 191

¹⁵⁹ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 18; Kehhâle, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁶⁰ Özek, *a.g.e.*, s. 48

¹⁶¹ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 181

¹⁶² Kehhâle, *aynı eser*, s. 166

¹⁶³ Özek, *a.g.e.*, s. 48

¹⁶⁴ Özek, *aynı eser*, s. 48

3. Fennî (Sanatlı) Nesir: Sahiplerin, içerisinde ustalık sergiledikleri, çeşitli süs ve güzellikler ekleyip, lafız ve cümlelerini seçerek anlamlarını gösterişli hale getirdikleri nesirdir.¹⁶⁵

Düzenli bir fikir ihtiva etmekle beraber güzel bir tesir bırakan ve etkileyciliği olan sözlere denir. Bu nesir türünde pek çok sanatsal izlere rahatlıkla rastlanabilir. Bu sözlerin sahiplerinin yetenekli kişiler olduğu da sözlerinden anlaşılır.¹⁶⁶

İlk iki nesir, edebi özellik taşımadıklarından fenni nesir olarak adlandırılmazlar. Konumuzu daha çok ilgilendiren elbette ki, fennî nesir türüdür.

Fennî nesrin unsurlarına ve kıstaslarına baktığımızda, konuşma dilinden ayrıldığı, içinde sanat, beyan ve ustalık bulundurduğunu görmekteyiz.¹⁶⁷ Dönemlere göre farklılık arz eden unsurlar taşıdığı da bilinmektedir. Özellikle İslam'ın gelişiyile beraber ister şiirde olsun ister nesir türünde olsun söz söyleme esasları ve sözün içeriğinde önemli düzeyde değişiklikler olmuştur.

Fenni nesrin kapsamına ise hitabet, kitabet, vasiyyet, tevki'at, darb-ı mesel ve hikmetli sözler gibi türler girmektedir.

Konuları Bakımından Nesir Çeşitleri: Hikaye, roman, edebi tarih, biyografya, hatıra, seyahat yazısı, tenkit, mektup, makale, fıkra, deneme, sohbet, piyes, mensur tiyatro vb. gibi türlerdir.

2.1.1.3. İlk Dönem Nesri

Eski Arap nesrinden, şiire oranla çok az yadigâr kalmıştır. Çünkü nesir, yazı ile tespit edilmediği, şiir gibi vezin ve kafiyeli olmadığı için bozulmalara karşı korunmamıştır. Bununla beraber, Arap Edebiyatı'nın esaslarını teşkil eden ve konuşma dilinden ayrı bir edebi nesrin geliştiğini gösteren mensur örnekler şunlardır:

Âdâb (Edebler): Gayesi, hükümdar, vali, vezir, emir gibi münevverlere, iyi yetiştirmelerini sağlayacak garakli bilgileri hoşça gidecek bir şekilde ve çoğu zaman fıkra, hikâye ve tarihi örneklerle anlatmak olan eserler olup, hicrî ilk yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Dayf, Şevki, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi'n-Nesri'l-Arabî*, nşr. Dâru'l-Maârif, Kâhire 1960.

¹⁶⁶ Özek, *a.g.e.*, s. 48

¹⁶⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 166

¹⁶⁸ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g. m.*, DİA, III, 294.

Emsâl (Meseller) ve Hikem (Hikmetler): ‘Benzeme, benzerlik ve eş’ anlamlarına gelen ‘Mesel’in ıstılah anlamı, " Veciz şekilde söylenmiş ve mana doğruluğu olan sözler" olup, bunlara atasözü denebilir.¹⁶⁹ Mesel; “kıssa, hikâye” demek olup, Türkçe’de masal şeklinde geçmiştir. ‘Darb-ı Mesel’ ise bir hal veya olaya uygun mesel (hikâye-kıssa) getirmek, anlatmaktır.¹⁷⁰

Bunlar, Arap Edebiyatı’nda şiir gibi önemli bir yere sahiptir.¹⁷¹“Arap şiirini ve sözlerini emsal ve hikmetler süsler.”¹⁷² “Çoğunlukla aslı unutulmuş bir takım olaylar sebebiyle söylenip sonra şahsi tefsirlerle açıklanan ve dil âlimleri tarafından toplanan cümlelerdir. Emsâlin tedvinine çok eski devirlerde başlanmıştır.

Meseller, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, ekseriyetle aslî durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek için kullanılan anonim mahiyetteki özdeyişler¹⁷³ olup, İslâm ’ın gelişiyle birlikte içerik bakımından değişmiş, daha çok iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma amacıyla söylenen sözler halini almıştır. Rivayet ve tedvin edilirken birbirine karışan bu sözlerden hangilerinin Cahiliye veya İslami döneme ait olduğunu ayırmak zor olduğundan, ayırım için genelde içeriklerden faydalanılmaktadır.¹⁷⁴ Meselâ, intikamı teşvik eden bir içeriğe sahip meselin Cahiliye Dönemine ait olduğu söylenebilir.

Vesâyâ (Vasiyetler): Vesâyâ, vasiye kelimesinin çoğuludur. Kişinin yakın çevresini, tecrübelerin sonucu, hikmet ve irşada yöneltmesi yani nasihat etmesidir. Vasiyet, hitabet çeşitlerinden bir çeşit olarak kabul edilmekle beraber, akrabaya ve dostlara hastır. Tarz ve konu açısından hitabete benzese de, vasiyet, kişinin ölüm anında veya daha öncesinde evlatlarına ve kavmine yapılan nasihattir. Hitâbet ise, daha genele söylenmiş olmasıdır.¹⁷⁵ Daha çok hikem niteliği taşıyan bu sözler,

¹⁶⁹ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁷⁰ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 291.

¹⁷¹ Zeydan, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁷² Zeydan, *aynı eser*, s. 51.

¹⁷³ Durmuş, İsmail “*Mesel*” mad, DİA, XXIX, 218.

¹⁷⁴ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 171.

¹⁷⁵ Kehhâle, *aynı eser*, s. 172; Özek, *a.g.e.*, s. 74.

cahiliye dönemi de dâhil olmak üzere Arap toplumu ve kültüründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Vasiyetler, güzellik ve ahenkleriyle dikkat çeken sözlerdir.¹⁷⁶

Hikem (Hikmetler): Doğruluğu herkes tarafından kabul edilen, hüküm içeren, akla ve tecrübeye dayanan, kısa, açık ve isabetli sözler anlamındadır.¹⁷⁷ Cahiliye döneminde hakîmler ve onların sözü olan hikmet oldukça fazlaydı.

Nitekim her bir kabilenin kendilerini övecek ve destekleyecek hakîmleri vardı. Hikmetler, veciz ve fasih olmaları, manada derinlik ifade etmeleri ve belli bir gayeye yönelik olmaları sebebiyle belagatte önemli bir yere sahiptir.¹⁷⁸

Kitâbe (Yazışma): Günümüz de dâhil olmak üzere eskiden beri edebî niteliğe haizdir. Araplarda, bihassa yazının çok az olduğu Cahiliye döneminde, şairlerin şiirleri sözlü bir şekilde rivayet edilerek nakledilse de özellikle panayırlarda dereceye giren şiirlerin yazdırılarak Kâbe'nin duvarına asılması da yazının edebiyatta kullanıldığının bir göstergesidir. İslami dönemde ise Hz. Peygamber (sav) yazıya gerektiği şekilde önem vererek gelişmesini sağlamıştır. Gelen vahiyleri vahiy kâtiplerine yazdırmaya başlaması ve Bedir savaşında esirler düşenleri on kişiye okuma yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakması da bunun en somut göstergesidir. Yazının esas yaygınlaşp yerleşmesi ise Halifeler döneminde olmuştur. Özellikle de Hz. Ömer döneminde siyasi yazışmalar yazının gelişmesini ve haberleşme aracı olarak yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.¹⁷⁹

Hitâbe-Hutbe: Hitabe, kelime olarak “hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme” gibi anlamlara gelir.¹⁸⁰ İstilah olarak ise, “kişilerin herhangi bir konuda muhabata düşündükleri ini ve bildiklerini kısa, etkili ve düzgün bir ifadeyle anlatması” demektir.¹⁸¹ Diğer bir ifadeyle “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma ” demektir.¹⁸² Hutbe kelimesi sözlükte; “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” demektir. Câhiliye devrinde çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâmî dönemde de bir yandan sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş öte yandan dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı

¹⁷⁶ Özek, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁷⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 172; Özek, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁷⁸ Kehhâle, *aynı eser*, s.170.

¹⁷⁹ Kehhâle, *aynı eser*, s. 177; Özek, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁸⁰ Kaya, *a.g.m.*, DİA, XVIII, 156.

¹⁸¹ Kazancı, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁸² Baktır, Mustafâ, “*Hutbe*” mad, DİA, XVIII, 425.

veya tamamlayıcı unsuru olmuştur.¹⁸³ Hutbeler, edip kimseler tarafından, insanların topluca buldukları mahallerde söylenen nutuklardır. Konuları genelde: Dini mev'uzeler, övünme, nefretleşme, harpten sonra barışa teşvik, vasiyet ve nasihatlerdir.

Dört halife (Râşit halifeler), Emevi ve Abbasi halifeleri, emir ve valilerinin, Arap-İslâm edebiyatını temsil eden hitabelerinden belâgate dair bize kadar gelebilen nadide örnekler miras kalmıştır.¹⁸⁴

Tarihî Rivayetler (Masal ve Fabllar): “Eyyâm-ı Arab”a (çölde yaşayan kabilelerin yaptıkları savaşlara) dair tarihi değeri olmayan nakiller olup, bunlar fazla alâka görmemiştir. Fakat nesrin gelişmesini sağlayan etkenlerdendir.¹⁸⁵

Bu savaş kıssaları, nesir veya nazım şeklinde ifade edilmiş ve asırlardır nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir. Arapların kahramanlığını anlatan, atasözleri veya darbı mesellere konu olan ve Arap dilini geliştiren bu savaşlar bittiğinde, kabile hatip ya da şairleri yapılan mücadeleleri methiyelerle anlatırlardı.¹⁸⁶ “Eyyâmü'l-Arab” kıssalarının en meşhurları şunlardır:

1. Yevmü Ficâr / Hurubu'l-Ficar (Kays ve Kinane arasında geçenvakıa).
2. Yevmü Ukâz (Kays ve Kinâne kabileleri arasında geçen vakıa).
3. Yevmü Buâs (Kahtânîler arasında).
4. Yevmü Dâhis ve Yevmü Gabrâ (Ğatafan'ın iki kolu olan Abs ile Zübyân kabileleri arasında).¹⁸⁷

Makâmât (Makâmeler): “Ehemmiyetli ve orijinal bir edebi nevi olan makamat, hikayekahramanı olarak seçilen gösterişsiz, kalender, kayıtsız dolaşan bir şahsın her biri başka bir macerasını anlatan hikâyeler (makâmeler) mecmuasıdır. Bu hikâyelerde mevzudan daha çok üslup amaçlanmıştır.” Bu edebi türün ilk klasik örneğini el- Hemedanî (ö.398/1007) vermiştir. Bu tarzın en başarılı eseri ise, el-Harîrî'nin (ö.515 / 1122) el-Makâmât adlı eseridir.¹⁸⁸

¹⁸³ Baktır, *a.g.m.*, DİA, XVIII, 425.

¹⁸⁴ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 293.

¹⁸⁵ Çetin, Nihad Mazlum, *aynı makale*, DİA, III, 292-293.

¹⁸⁶ Kapar, M. Ali, “Eyyâmü'l-Arab”, DİA, XII, 15.

¹⁸⁷ Kapar, *Eyyâmü'l-Arab*, DİA, XII, 14, 73

¹⁸⁸ Çetin, Nihad Mazlum, *a.g.m.*, DİA, III, 295.

Hikâyeler: Saraylarda ve konak yerlerinde yapılan gece sohbetlerinde rağbette olan bu hikâyeler, Arap nesrini en iyi inkişaf ettiren şey¹⁸⁹ olup, kabilelerin savaşları, meşhur âşıklara dair hikâyeler, kahramanlığa ait beynelmilel efsaneler gibi konuları içermekteydi.¹⁹⁰

2.1.1.4. İslâmî Dönemde Nesir

İslâm, Arap nesir tarihinde yeni bir dönem açmış ve kendine has üslûbu, manası ve belağatı, ele aldığı konular ve düşünceye verdiği hareketle edebiyatı derinden etkilemiştir. İslami dönem Arap nesrinde, Kur'an'dan ilk ayetlerin inmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. İslâmî dönem Arap nesrini, başta Kur'an olmak üzere, Hz. Peygamber'in söz, hutbe ve mektupları temsil etmektedir. İlahî bir kitap olan Kur'an; İslâmî dönemin nesir halindeki ilk yazılı eseri olup, Arapların ortaya koyduğu bir nesir veya bir şiir değildir. Onun üslubu İslamdan önceki dönemde de bilinen "secili" nesirdir. İlahî kaynaktan çıktığı ve tenkidi imkânsız olduğu için, sonraki edebi inkişafa tesiri dolaylı açıdan olmuştur. Ele aldığı konular ve düşünceye verdiği hareketle edebiyatı derinden etkilemiş, ruhun selameti ve insanlığın kurtuluşu için nefisle mücadeleye önem vermesi, Arabistan'ın o zamana kadar hiç bilmediği bir şey olduğu için, Arapları hayran bırakmıştır.¹⁹¹

Sadr-ı İslâm ve Emevîler dönemi nesirlerinde genellikle icaz hâkim olmuştur. Emevîler döneminde nesir, çoğunlukla siyasi maksatlara yönelmiş, diğer konulara ise az temas edilmiş, dönemin sonlarına doğru, itnâb eğilimi başlamış, bir cümle ile anlatılabilecek bir mesele, daha fazla cümle ile, dolambaçlı ve daha geniş anlatılma yoluna gidilerek mananın kuvvetlenmesi ve anlaşılır olması amaçlanmıştır.¹⁹² Abbasîler devrinde ise nesir, önceki esaslar çerçevesinde, Yunanca ve Farsça (Pehlevice) 'dan çevirilerle gelişmiş ve genişlemiştir.¹⁹³ Beydeba'nın en önemli eseri olan "Kelile ve Dimne" yi, bu devirdeki nesrin en önemli temsilcisi olan Abdullah b. Mukaffa' Pehlevice'sinden aynı isimle Arapçaya çevirmiş, bu sayede diğer dillere

¹⁸⁹ Brockelmann, *a.g.m.*, s. 526-528.

¹⁹⁰ Brockelmann, *aynı makale*, s. 526-528.

¹⁹¹ Brockelmann, *aynı makale*, s. 528.

¹⁹² Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-II, Sadru'l-İslâm Dönemi*, s. 137.

¹⁹³ el-Hafacî, *a.g.e.*, s. 52-53.

çevrilmesine de yol açmıştır. Bir masal külliyyatı olan “Bin bir gece masalları (Asıl adı Hezar Efsane: Bin Hikâye)” Pehlevîce’den Arapça’ya çevrilmiştir.¹⁹⁴

2.2. ARAPLARDA HİTABET

‘Emevîler Döneminde Hitabet’ bölümüne geçmeden önce, Araplarda hitabet konusuna kısaca değinmek istiyoruz.

2.2.1. Cahiliye Döneminde Araplarda Hitabet

Câhiliye: Arapların İslâm’dan önceki dinî, sosyal, ilmî ve kültürel yönden cehaletle geçirdiği hayata ve bu döneme denir.¹⁹⁵ ‘Câhillik’ ile bozgunculuğu, serkeşliği, bilgisizliği ve kibri ifade eden bir ahlâk terimi¹⁹⁶ kastedilir.

Hitabetin genel tarihi incelendiğinde, yazılı bir edebiyatı bulunmayan câhiliye dönemindeki Arapların sözlü edebiyata yöneldikleri ve bu dönemdeki eserlerini hitabetle kalıcı hale getirdikleri görülecektir. Zira, Arap edebiyatında hitabetin tarihi şiir kadar eskidir.¹⁹⁷ Ancak tabîî olarak, bazen şiir revaçta olurken bazen de hitabet revaçta olmuştur. Nitekim Cahiliye Dönemi döneminde şiir hitabetten bir adım öndeiken, İslâm’ın zuhuruyla, hitabet bir nesir türü özelliği kazanarak şiirin yerine geçmiş ve hitabet ön plana çıkarak bir nesir türü özelliği kazanmıştır.¹⁹⁸

Hız. Peygamber’den önceki Araplar, ilim ve sanayide ilerlemeseler de, dünyaya yayılmış olan fenalıklara bulaşmayıp, Romalıların çirkin adetlerine de alışmadıklarından dolayı, içlerindeki fesahat ve belağat merakı artmış ve pek çok şair ve hatibin yetişmesine sebep olmuştur. Şairler ve güçlü hatipler, güzel şiirler ve tesirli hutbelerle halk topluluklarına v’az-u nasihat etmişler, halkın ahlakının güzelleşmesine vesile olmuşlardır. Araplarda fesahat ve belağatın bu derece ilerlemesi, Allah tarafından bu lisan üzere bir kitap ineceğine işarettir.¹⁹⁹

Hatiplik, İslam öncesi Arap toplumunda şairlik, kâhinlik meslekleri gibi, kabile ve aşiretlerin en önde gelen meselelerindendi. Şairler şiirleriyle, hatipler de

¹⁹⁴ el-Hafacî, *aym eser*, s. 323.

¹⁹⁵ Demirayak, *a.g.e.*, s. 1-2, 135.

¹⁹⁶ Çağrı, Mustafa, “*Cehâlet*” mad, DİA, VII, 218.

¹⁹⁷ Elmalı, Hüseyin, ‘*Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*’, DİA, XVI, 158.

¹⁹⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 11; Özbalkı, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yay, İstanbul 1972, I, 45.

güzel konuşmalarıyla, kabilelerin sözcülüğünü ve savunuculuğunu yaparlar, kendi toplumlarının üstünlük ve meziyetlerini, karşı toplumların da zayıf ve eksik yönlerini anlatarak, üstünlük sağlamaya çalışırlardı. Bu bakımdan, hatiplerin özellikle kendi toplumları nezdinde büyük değeri vardı.

İslam'dan önceki yıllarda Arabistan yarımadasında hitabet, çok revaçta olan ve kabileleri temsil eden mesleklerdendi. Büyük itibar sahibi olan hatipler, etkili konuşmalarıyla kabilelerini savunurlar, üstünlük sağlamak için mensup oldukları kabilenin üstünlüklerini ve diğer kabilelerin de zayıf yönlerini dile getirirler,²⁰⁰ kabileler arası hitabet ve şiir yarışmaları düzenlenirdi. Kâbe'nin etrafında çeşitli milletlerden (Farslı, Yemenli, Habeşli ve Mısırlı) insanlar toplanır, hepsi de kendi lügatleriyle konuşur ve onun yükselmesi için çalışırdı.²⁰¹ Toplanıp bir araya geldikleri zaman, güzel söz söylemeye büyük önem veriyorlardı. İki edebi yazı türü olan nazım ve nesir onların arasında ileri idi.

Araplar her yıl Ukaz, Mecenne, Zülmecaz gibi panayırarda sadece alış veriş ile uğraşmazlar, panayırları edebi değeri yüksek bir akademi gibi kabul ederlerdi. Bu panayırarda her kabilenin şairleri ve hatipleri kendi şan ve şöhretlerini yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliklerini tanıtmaya çalışırlar, düşman oldukları kabileyi de kötülemek için iyi bir fırsat bulmuş olurlardı.²⁰² Bu sebeple de o şiirlerin korunmasına ve yayılmasına çalışırlardı. Bilhassa seyyidin (reisin) bu sihirli ve tesirli silahla mücehhez olması kabile için büyük bir bahtiyarlıktı. Kabilelerden şair ve hatip çıktığı zaman, bayramlarda, düğünlerde olduğu gibi şenlik düzenlenir, ziyafet verilirdi. Çünkü manevi değerlerin koruyucusu olan büyük şairler yetiştirmiş olmak, onlar için gurur ve şeref, buna karşılık şairlerden mahrum bulunmak, sadece bahtsızlık değil aynı zamanda utanç ve ayıplama verileriydi.²⁰³ Bu panayırarda yapılan toplantılar, yalnız dilin değil, ahlakın düzelmesine de yardım etmiştir. Ahlaki faziletlerle tanınmış bir topluluğun bu gibi toplantılarda yerlerinin olması,²⁰⁴ o toplumun ahlaki değerlere de önem verdiğini göstermektedir. Ukaz'ın hac yolu üzerinde bulunması ve Nahle ile Taif arasında vadi içinde bir hurmalık olması

²⁰⁰ Çetin, *Hitabet ve İrşad*, s. 12

²⁰¹ Zeydan, *a.g.e.*, s. 38.

²⁰² Kazancı, *a.g.e.*, s. 39.

²⁰³ Kazancı, *aynı eser*, s. 39.

²⁰⁴ Kazancı, *aynı eser*, s. 39.

nedeniyle bütün Arap kabileleri orayı ziyaret ederler ve çarşılar kurarlardı. Burada hutbeler okunur, kasideler söylenir, kelime, mana ve ibare üzerine münakaşalar yapılır ve bu edebi meclis günlerce devam ederdi. Bu çarşıda en belîğ şair kasidesini, en belîğ hatip hutbesini ortaya koyardı.²⁰⁵ Bu edebi faaliyetler, hatiplerin konuştuğu bu saflaşmış dilin her tarafta umumileşmesine ve Arabistan'ın farklı diyarlarında konuşulan farklı şivelerin tek bir dil halinde birleşmesine katkıda bulundu. Bu sayede çok parlak edebi bir seviyeye ulaştılar.²⁰⁶ Bu suretle Araplar, güzel konuşma silahını elde edip, onunla akılları aldatıyorlar, azizleri zelil ediyorlar, korkakları cesur kılıyorlar, nakısları kâmil yapıyorlar ve meşhurları unutulmaya mahkûm ediyorlardı.²⁰⁷

Cahiliye dönemi hatipleri, maksatlarını ifade etmeye yardımcı olduğu için ellerini kullanmaya çalışırlardı. Düz bir arazide konuşacakları zaman yüksek bir yerde, insanlara yönelerek ve ayakta hitap ederler, yüksek bir yer bulamazlarsa binek sırtında konuşurlardı. Topluluğun karşısına güzel bir kıyafetle çıkmak, elinde asa, mızrak veya kılıç bulundurmak, başa sarık örtmek bu dönem hatiplerinin en bariz özelliklerindedir.²⁰⁸ Cahiliye devri hitabetinin başlıca temaları şunlardır: karşılıklı övgü ve yergi, kabileler arasında meydana gelen savaşlarda yapılan intikam nutukları, nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalar,²⁰⁹ şahıslarına ve kabilelerine şan ve şeref kazandırmak, kabilenin taleplerini (yardım sağlama, taziye vb. gibi) ortaya koymak, ziyafet sahiplerine teşekkür.²¹⁰

Eski Arap tarihinde hitabeti geliştiren sebepler arasında; okur-yazarlığın az olması sebebiyle yazının azkullanılması, fesahat ve belâgate olan rağbet,²¹¹ kabileyi bir ideal çevresinde toplayacak ve onlar adına konuşacak bir hatip ihtiyacı.²¹²

Cahiliye devrinde şair ve hatibin cemiyetteki rolü, günümüz müelliflerince, televizyonun, radyonun, gazetenin, sporun, politikanın, yeni kitapların ve benzeri diğer efkâr-ı umumiyeyi yönlendirenlerin rolü ile kıyaslanmaktadır.

²⁰⁵ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 27.

²⁰⁶ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*, Nesil Yay, İstanbul 1998, I, 307.

²⁰⁷ Canan, *a.g.e.*, s. 305, 309.

²⁰⁸ el-Hatîb, Ahmet b. Abdullah el-Fakih, *Hitabet-i Arabiye Tarihi ve Arapça Hutbelerin Usul-ü Tertibi*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1335, s. 11,12, 210.

²⁰⁹ Elmalı, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*”, DİA, XVI, 158.

²¹⁰ Kazancı, *a.g.e.*, s. 33.

²¹¹ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 28.

²¹² Kazancı, *a.g.e.*, s. 32; Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 29.

2.2.1.1. Câhiliye Devrinde Meşhur Hatipler

İslâmiyet'ten önce Arap kabileleri içinde, usta hatiplerin yetişmesi sebebiyle, hitabetin genel tarihi içinde Câhiliye Arap hitabeti, üstün bir konuma sahiptir. Cahız, o dönemdeki her kabilenin hatibi hakkında geniş bilgi verir ve bazı hatiplerin bir takım hadiselerde yaptıkları konuşmalarla meşhur olduklarını söyler. Mesela; Fadl b. İsa er-Rakâsî, insanların en hatibi idi. Abdüssamed b.el-Fadl ise babasından daha iyi hatip idi. Yezid b. Ebân da zahit, alimve iyi bir kıssa anlatıcısı idi.²¹³

Özellikle İyad ve Temim kabileleri hitabetteki üstünlükleriyle tanınmışlardır. İyâd kabilesinden Zerkâ ile Lakit b. Ma'bed; Temim'den de Eksem b. Sayfi et-Temîmî (ö. 9/630), Hâcib b. Zûrâre, Kays b. Asım meşhur birer hatipti.²¹⁴

Câhiliye devrinin meşhur hatiplerinden bazılarını kısaca tanıtalım:

Âmir b. Zarib el-Advânî: Meşhur Arab hakîmleriden, şan ve şeref sahibi bir şair ve hatiptir.²¹⁵ Hitabeleri, Câhiliye döneminin en meşhur örneklerindedir.

Hâcib b. Zurâre et-Temîmî (ö.625): Hâcib b. Zurâre,²¹⁶ kabilesinin eşrafı ve büyüklerindedir. ²¹⁷ Temîmliler, aralarında şair ve hatipleriyle, kabile reisleri Hâcib b. Zurâre'nin de bulunduğu yetmiş seksen kişilik bir heyeti Medine'ye göndermişlerdi. Gelen bu heyet, Hz. Peygamber'den şiir ve hitabede müsabaka talep ettiler. Müsabakada mağlup olan Temîmliler, 630' da Müslüman olmuştur. ²¹⁸

Ka'b İbni Lu'ey: Hz. Peygamber (sav)'in yedinci kuşaktan dedesi olan Kâ'b, Kinâne Kabilesine mensup ²¹⁹ olup, cahili devrinin meşhur ve en eski hatiplerindedir. Onun, ölümün kaçınılmaz olduğunu söylediği hutbesi, Cahiliyede dinî hitâbet örneklerinden biri olarak kabul edilebilir: ²²⁰ “Dinleyiniz, iyice kavrayınız, öğreniniz, biliniz, düşününüz ve anlayınız. Gece sakın (sessiz), gündüz gürültülüdür. Yeryüzü düzdür, dağlar kazıklar gibi çakılıdır. Öncekiler, sonrakiler gibidir. Bunların hepsi bir imtihana doğru gidiyor. Akrabalarınızı ziyaret ediniz. Durumlarınızı düzeltiniz. Siz hiç ölüp giden bir kimsenin geri döndüğünü veya

²¹³ Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân Ve't-Tebyîn*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1968, I, 206.

²¹⁴ Elmalı, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*, s. 158.

²¹⁵ el-Hafacî, a.g.e., s. 174

²¹⁶ Elmalı, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*, s.158.

²¹⁷ el-Hafacî, a.g.e., s. 174.

²¹⁸ Kapar, M. Ali, “*Hâcib b. Zurâre*”, DİA, XIV, 511.

²¹⁹ Elmalı, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*, s. 158.

²²⁰ Arapça metin için bkz: Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, 1. bs, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Kahire, 1933, I, 33-34; el-Kalkaşandî, a.g.e., I, 211.

diriltildiğini gördünüz mü? Yurt önünüzde. Düşünülen ise sizin dediğinizin tersinedir. Kâbenizi süsleyiniz ve onu yüceltiniz. Ona sımsıkı tutunup ondan ayrılmayınız. Ona büyük bir haber gelecek ve ondan değerli bir peygamber çıkacak. Sonra şöyle dedi: Gündüz, gece ve olayların peşisıra gelmesi acı ya da tatlı olsun bize aynıdır. O ikisi bize bazen felaket getir, gün döner bize örtüleri uzun nimetler getirirler. Bunlar sahiplerini ters düz eden felâketler ve haberlerdir, onların çözülmesi imkânsız düğümleri vardır. Ansızın, Muhammed peygamber gelecek ve size beni doğrulayan haberler verecek.

Sonra şöyle dedi: Keşke, kabile şaşkın, düşkün bir şekilde gerçeği ararken, ben onun davetinin manalarına şahit olsaydım.”

İmruu'l-Kays (ö.540): Câhiliye şairlerinin lideri olup, meşhur muallâka şairidir. Ecdadı, Kinde'nin eşrafı ve meliklerindedir.²²¹

Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî (ö. 600): Üstün vasıflarıyla Arapları temsil eden bir hatip²²² olduğundan, Arapların umumi hatibi olarak kabul edilmiştir.²²³ Hitabında secili, kafiyeli ve süslü bir üslubu benimser ve hitabetini darbı mesellere dayandırır. ²²⁴ Allah'a inanan eden bir mümin olarak içinde bulunduğu halkı, hikmet ve güzel öğütlerle Allah'a iman etmeye, tevhit inancına ve putlardan uzak durmaya davet eden Kuss b. Sâide, Arabın hakîmi ve hakemlerindedir.²²⁵ Uzun bir ömür sürmüş ve nübüvvetten önce vefat etmiştir. Kuss'un hitabeleri, Araplarca kabul görmüş, hikmette ve belâgatta örnek gösterilmiştir.²²⁶

Ayrıca, Hz. Peygamber'in, Kuss b. Sâ'ide'yi Ukaz panayırında gördüğü rivâyet edilmiştir.²²⁷ Bu rivâyete göre Kuss b. Sâ'ide kızıl bir devenin üzerinde insanları Allah inancına şu hutbesi ile davet etmiştir: “Ey insanlar, toplanınız, dinleyiniz ve iyice kavrayınız; yaşayan ölür, ölen geçip gider, olacak olan her şey olur. Bütün bunlarda sağlam deliller vardır. İşte: Yağmur ve bitki, babalar ve anneler, gidenler ve gelenler, aydınlık ve karanlık, iyilikler ve günahlar, giyecek ve binek, yiyecekler ve içecekler, parlayan yıldızlar, durulmayan denizler, yükseltilmiş bir

²²¹ Bilgi için bkz, Cârîm, Ali ve Emin, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâzıha*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2010. s.7.

²²² Cârîm, *aym eser*, s. 68.

²²³ el-Hafacî, *a.g.e.*, s. 162; Zeyyât, *a.g.e.*, s. 20.

²²⁴ el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Cami' fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1986, s. 124.

²²⁵ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 20.

²²⁶ Cârîm, *a.g.e.*, s. 68.

²²⁷ Câhiz, *a.g.e.*, Kâhire, 1418/ 1998, I, 308.

gökyüzü, serilmiş bir yeryüzü, karanlık gece, burçlara sahip bir gökyüzü. Bana ne oluyor ki, insanların öldüğünü fakat geri dönmediklerini görüyorum. Acaba gittikleri yerden razı oldular da orada mı kaldılar, yoksa orada alıkonuldular da uykuya mı daldılar? Ey İyâd topluluğu! Nerede Semûd ve ‘Âd? Nerede babalar ve dedeler? Nerede teşekkür edilmeyen iyilikler ve nerede görmezden gelinmeyen zulüm? Allah’ın bir dini var ki O’nun nezdinde şu dininizden daha sevimlidir. İlk asırlarda gidenlerin durumunda bizim için ibret alınacak çok şey var, gördüm ki ölüme götüren yol çok, hiçbirinden de çıkış (kurtuluş) yok, gördüm ki kavmim o kaynaklara büyük küçük akın ediyor, baktım ki giden geri gelmiyor, kalanlardan da baki kalan olmuyor, anladım ki, çaresiz ben de kavmimin gittiği yere gideceğim.”²²⁸

Amr b. Ma’dî Kerib ez-Zubeydî (ö. 21/23-643)²²⁹

Kısra huzurunda okuduğu hutbesi: “Kişi kendinden küçük iki şeyiyle bilinir: Kalbi ve dili. Doğru olan sözün vereceği mesajdır. Fayda bulmanın temeli ise aramaktır. Aniden görüş belirtmek, bir düşünceyi beğenmemekten daha iyidir. Şaşırıp kalmanın getireceği baskıdansa tecrübeyi (bilgiyi) öne çıkarmak daha iyidir. Sözünle itaatimizi kazan, yanlışıma karşı hoşgörünle cevap ver. Muhitini bize karşı yumuşat ki, bizi yönetmek sana kolay olsun. Biz, bizi ezeceğini sanan kimselerin tehdit ve silahları karşısında ezilecek insanlar değiliz. Ama bizi yutmak isteyen kimseleri de korumaktan vazgeçeriz.”²³⁰

Câhiliye Devrinde İsim Yapan Diğer Hatipler: Hâşim b. Abdimenâf, Hânî’ b. Kabîsa eş-Şeybânî, Evs b. Hârise, Hâris b. Kâ’b, Düveyd b. Zeyd, Kays b. Züheyr,²³¹ Utbe b. Rebâa,²³² Benî Esed,²³³ Hars b. Zalim (ö.600 m.), Kays b. Mesud, Halid b. Cafer (ö.559.), Alkame b. Alase (ö.m. 603),²³⁴ Suhban Vâil el-Bahilî.²³⁵

²²⁸ Câhiz, *a.g.e.*, Kâhire, 1418/ 1998, I, 308,309.

²²⁹ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 124. Zeyyât, *a.g.e.*, s. 20.

²³⁰ Arapça metin için bkz: Safvet, *a.g.e.*, I, 28; İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, I, 286.

²³¹ Safvet, *a.g.e.*, I, 32, 37, 45, 49, 288, 291.

²³² İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed b. el-Endulusî, *el-Ikdu'l-Ferîd*, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 198, I, 89.

²³³ Bu konuda daha geniş bilgi için, bk. Safvet, *a.g.e.*, I, 274.

²³⁴ Kazancı, *a.g.e.*, s. 41- 42.

²³⁵ el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 19-20.

2.2.2. İslâmî Dönemde Hitabet

Sadru'l-İslâm: Hz. Peygamber (sav)'in (1/622) Mekke'den Medine'ye hicretiyle başlayıp, Emevîlerin kuruluşuna kadar devam eden (40/661) zaman dilimidir.²³⁶ Yani, Asr-ı saadet ve Râşit Halifeleri içine alan ilk İslâmî dönemdir.

İslâmî dönemde hitabetin ilk ve en önemli temsilcisi Hz. Peygamber'dir.

Peygamberliğinin ilk yıllarında sadece kendi soyuna mensup insanlara Safâ tepesinde yaptığı konuşma, İslâm hitabetinin ilk önemli örneğidir.²³⁷

İbn Kuteybe, Resûlullah'ın hutbelerinin çoğunun “el-Hamdulillâh ve bihamdihî” lafzıyla, bazılarının “ûsûkum ibâdellâh” cümlesiyle, bir hutbesinin hamd ve senadan sonra "eyyuhe'n-nâs" sözüyle, bayramhutbelerinin ise tekbirle başladığını kaydetmiştir.²³⁸ Câhiliyede kabile asabiyetine dayanan hitabet türleri ve kâhinlerin putperestlikle ilgili konuşmaları İslâm'la birlikte ortadan kalkmıştır.

Hz. Peygamber'in hutbeleri; Putperestliğive her türlü Câhiliye inancını terketmeye çağrı, bütün insanları zulmetten nura çıkaracak olan İslâm'a davet, İslâm inançlarının güzelliği, insanların dünya ve ahrette mutluluğun yolları ve cihadın fazileti gibi konuları içermektedir.²³⁹ Hz. Peygamber'e iman eden müminlerle muhalifi olan müşrikler arasında vuku bulan tartışma ve cedelleşmede bu sanata muhtaç olunması, o dönemdeki hitabetin gelişmesinin en önemli sebeplerindendir.²⁴⁰

Hz. Ebû Bekir dönemindeki irtidad olayları, Hz. Osman devrindeki dahilî karışıklıklar ve Hz. Ali zamanındaki iç savaşlar sebebiyle irat edilmiş çok sayıda hutbe de, Müslümanlar arasında hitabetin gelişmesine yardımcı olmuştur.²⁴¹

Bu dönemin hitabetinde kendine has bazı gelenekler teşekkül etmiştir. Meselâ bütün hutbelere Allah'a hamd ile başlanır, hamd ile başlamayan hutbeye “betrâ” (noksan, güdük) denilir, hutbelerin Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler ve Hz. Peygamber'e

²³⁶ Demirayak, Kenan ve Savran, Ahmet, *Arap Edebiyatı Tarihi Câhiliye Dönemi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay, Erzurum, 1993. s. 35.

²³⁷ Safvet, a. g. e, I, 147.

²³⁸ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye, Kahire, 1963, II,251.

²³⁹ Kaya, a. g. m, s. 157- 160.

²⁴⁰ Koyuncu, a. g. e, s. 20.

²⁴¹ Kaya, a. g. m, s. 160.

salât ve selâmla süslenmesi istenir, böyle olmayan hutbelere de “şevhâ” (çirkin, yakışsız) adı verilirdi.²⁴²

Sadru'l-İslâm devri, hitabetin altın çağı olarak isimlendirilmiş olup,²⁴³ câhiliye hitabetinin tecrübesinden de istifade ile bu asırdaki en meşhur hitabeleri bünyesine dâhil etmiştir. İslamiyet'in gelmesiyle hitabet sanatı yeni bir safhaya girmiştir. İslâmî edebiyat, ilahî bir mucize olan Kur'an-ı Kerim sayesinde âdetâ zirvelere tırmanmıştır. İslâmiyet ile sosyal konulu hutbelerin alanı iyice genişlemiş ve lüzumu olan hemen her konuda hutbeler irad edilmiştir.

Câhiliye hitabetindeki bazı özelliklerin, İslâmî dönemde de devam ettiği görülmektedir. Mesela, İslâmî dönemde bazı hatipler, cahiliyedeki gibi, yerden yüksek bir yerde durup ayakta hitab etme, lafızların seçimine özen gösterme, hitap esnasında sarık sarma, baston-değnek edinme vb.gibi kurallara riayet etmiştir.²⁴⁴

İslâmî döneme işaret eden siyasî, dinî, askerî ve sosyal hayatı yansıtan hatta o dönemdeki olaylara ışık tutan seçkin hitabe örnekleri mevcuttur. Mesela, câhiliyede kabileleri savaşa teşvik eden konuşmalar, İslâm döneminde fetih hitabetinin temelini teşkil etmiştir.²⁴⁵ Çünkü İslâmiyet sayesinde fetihler hızlanmış ve İslâm tarihinde müşahade edilen meşhur zaferlerin kazanılmasında, komutanlar tarafından orduya irad edilen konuşmaların büyük bir etkisi olmuştur.

Sahâbe içinde de güçlü hatipler vardı. Çeşitli kabilelerden gelen heyetler Hz. Peygamber'in huzurunda konuşma yaptıklarında, Hz. Peygamber bazen onlara cevabı kendi adına sahabe içindeki hatiplere verdirirdi. Bu hatiplerden Sâbit b. Kays, "Peygamber'in hatîbi" diye anılır.²⁴⁶ Meşhur kasidesi ile Arap edebiyatında unutulmaz bir yer kazanmış olan Kâ'b ve bilhassa Hassan gibi, Hz. Peygamber'in takdirini kazanan şairler bu eski sanatı İslamiyet'in himaye ve teşvikiyle devam ettirdiler. Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi halifelerin de şiirden çok iyi anlayan şahsiyetler olduğu bilinmektedir.²⁴⁷

²⁴² İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, III, 222.

²⁴³ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 69; Elmalı, *'Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi'*, s. 159.

²⁴⁴ Elmalı, *aynı makale*, s. 159. Zeyyât, *a.g.e.*, s. 176, 46

²⁴⁵ Elmalı, *aynı makale*, s. 159.

²⁴⁶ Hz. Peygamber'in hitabeti ve hutbeleri için bkz: Câhız, *a.g.e.*, I, 302-304; II, 31-45; Dayf, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, II, 114-121

²⁴⁷ Kazancı, *a.g.e.*, s.39.

Hitabet, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren çok gelişmiş bir nesir türü haline gelmiş, Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadisleri ve hutbeleri de hitâbetin gelişmesinde etkili olmuştur.²⁴⁸ Sözlerin en güzeli olan Kur'an-ı Kerim'de, İslam dininin prensipleri ve uyulması gereken kurallar, en güzel şekilde sunulmuş olup, onun muhatabı tüm insanlardır. “Bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.”²⁴⁹ Kur'anı Kerim'in gayelerinden biri de, insanlara öğüt vermek ve onların anlatılanlardan ders almalarını sağlamaktır. Yeri gelmişken, Kur'an-ı Kerim'de, hitabetle ilgili tavsiye edilen ilkelerden bazılarını zikretmekte yarar vardır.

Kur'an-ı Kerim'de Hitabetle İlgili Tavsiye Edilen Bazı İlkeler:

Hakkı Batıldan Ayıran Söz Söyleme: “O Kur'an, elbette (hak ile batılı) ayırt edici bir sözdür.”²⁵⁰ Kur'anda, doğrular, bütün açıklığıyla ortaya konulmuş ve yanlış olanlar gösterilmiştir.

Etkili ve Güzel Konuşma: Allahu Teâlâ güzel, fasih ve belîğ söz söyleme konusunda Kur'an'da defalarca tavsiyelerde bulunmuştur.

{وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} “Kullarıma söyle: en güzel sözü söyleyin”²⁵¹.

{وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا} “Onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek söz söyle!”²⁵². {وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا} “İnsanlara güzel sözler söyleyin.”²⁵³ Ayetlerinde bu duruma işaret edilerek konuşmanın etkili ve güzel bir üslupla sunulması istenirken, aşağıdaki ayette de muhatabın güzel söze karşılık verme ihtimalinden bahsedilmektedir. “Varın ona yumuşak söz söyleyin, umulur ki, nasihat dinler veya korkar.”²⁵⁴

Ayrıca Kur'an-ı Kerim farklı yerlerde, farklı ifadelerle insanlara hitap etmiştir. Örneğin, muhataplar dikkate alınarak, “Ey insanlar!”, “Ey inananlar!”, ve “Ey Nebi” diye hitapta bulunulmuştur.²⁵⁵

²⁴⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 112.

²⁴⁹ Âl-i İmrân: 3/ 138.

²⁵⁰ Târik: 86/13.

²⁵¹ İsrâ: 15/ 53.

²⁵² Nisâ: 4/63.

²⁵³ Bakara: 2/ 53.

²⁵⁴ Tâhâ: 20/44

²⁵⁵ Bakara: 2/21, 23; Ahzâb: 33/68

Saygılı Olma, Kırıcı Olmama: Kırıcı ve itham edici olmaktan sakınmalı, kendi görüş ve düşüncelerini güzel bir şekilde anlatmalı, muhataplarının görüşlerine de saygılı olmalıdır. “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”²⁵⁶

Delillerle Konuşma: Anlatılanların inandırıcı olması ve kabul görmesi için delillerle konuşmak gerekir. “...Eğer doğru sözlü iseniz hadi getirin delilinizi.”²⁵⁷ {ها أنتم هؤلاء حاجتكم فيما لكم به علم فلم تحاجون فيما ليس لكم به علم} “İşte siz böyle insanlarsınız! Hakkında bilginiz olan konuda tartışmaya girdiniz. Peki, hakkında hiçbir bilginiz olmayan konularda neden tartışmaya giriyorsunuz?”²⁵⁸ Bu sebeple, bilgi sahibi olunmayan konularda konuşulmamalıdır.

Birleştirici Olma, Dışlayıcı İfadelerden Kaçınma: Konuşurken birleştirici olmalı, toplumda ayrılıklara sebep olacak ifadelerden kaçınmalıdır.

{وأطيعوا الله ورسوله ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم واصبروا إن الله مع الصابرين} “Allah ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”²⁵⁹

Bilgileri Güvenilir Kaynaklardan Alma: Verilecek bilgi ve mesajlar sağlam kaynaklara dayandırılmalıdır.

{يا أيها الذين آمنوا إن جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا أن تصيبوا قوماً بجهالةٍ فتصبحوا على ما فعلتم نادمين}

“Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”²⁶⁰

Söz ve Davranışların Birbirine Uygun Olması: Hatibin sözlerinin etkili olabilmesi için davranışlarının sözleri ile çelişmemesi gerekir.

{أ تاملون الناس بالبر وتنسون أنفسكم وأنتم تتلون الكتاب أفلا تعقلون} “Siz kitabı okuduğunuz hâlde insanlara (başkalarına) iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Bunun yanlış olduğunu düşünemiyor musunuz?”²⁶¹

²⁵⁶ Tâhâ: 20/44.

²⁵⁷ Bakara: 2/111.

²⁵⁸ Âl-i İmrân: 3/66.

²⁵⁹ Enfâl: 8/46.

²⁶⁰ Hucurât: 49/6.

²⁶¹ Bakara: 2/44.

İnsanları Düşündürmeye Yönelme: Birçok ayette, “Düşünmezler mi?” ve “Bilmezler mi?” şeklindeki ifadelerle insanların düşünmesi ve aklını kullanması istenmiştir. Bu nedenle hatip, öncelikle insanları düşünmeye sevk etmelidir.

{... الذين يذكرون الله قيامًا وقعودًا وعلى جنوبهم ويتفكرون في خلق السموات والأرض ...}

“Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler...”²⁶² Ayrıca, yerinde ve zamanında konuşma (hikmet), konuşurken nazik olma, muhatabın anlayışına göre ölçülü ve dengeli olma, akla ve vicdana hitap etme, duyguları harekete geçirme gibi özellikler de tavsiye edilen hitabet ilkelerindedir.

Sadru’l-İslam devri hitabetinde en çok şu özellikler göze çarpmaktadır:

1. Ümmî olan Arapları yeni dine davet etmek ve inandırmak amacıyla hitabete başvurulmuştur.²⁶³
2. Hitabetin psikolojik tesir gücü, bilhassa İslâmiyet’in ilk tebliğ dönemlerinde katı kalplerin bile yumuşatılmasında etkili olmuştur.²⁶⁴
3. Bazı hatipler, lafızların seçimine özen göstermişler ve bu bağlamda hitabelerini irticalen değil, belli bir plan çerçevesinde hazırlamışlardır.²⁶⁵
4. Bu dönemde hitabette meydana gelen en önemli değişiklik, içeriğin İslâmî ölçülere uygun olmasıdır. İslami dönem hatipleri, konuşmalarında Kur'an üslûbunu taklit etmeye çalışmışlar, hutbelerde konuya uygun âyetler iktibas edilmiş, bazen da hutbenin tamamı çeşitli âyetlerden oluşmuştur.²⁶⁶

Bu dönemde hitabete hâkim olan konuları ise şöyle sıralayabiliriz:

Nikâh Konuşmaları: Arap tarihinde oldukça eski bir geçmişi olan bu hitabet türü İslâm’dan sonra da devam etmiş, ancak bu dönemde hatipler soy soplalarını övmek yerine, dinî ve ahlâkî meziyetlerini dile getirmişlerdir. Bilâl-i Habeşî’nin kardeşine kız istenirken yapılan konuşma bu türün güzel örneklerindedir.²⁶⁷

²⁶² Âl-i İmrân: 3/191

²⁶³ Koyuncu, Recep, “*Hatip Olarak el-Ahnef b. Kays*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 18.

²⁶⁴ Özbalıkcı, a.g.e., s. 36.

²⁶⁵ Elmalı, ‘*Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*’, s. 160.

²⁶⁶ Elmalı, *aynı eser*, s. 160.

²⁶⁷ Câhız, a.g.e., I, 117.

Tören Konuşmaları: Hz. Peygamber'in ve halifelerin huzuruna gelen heyetlerin hatipleri tarafından yapılan konuşmalarda genellikle ihtida, bağlılık, tebrik, taziye gibi konular üzerinde durulmuştur.²⁶⁸

Münazaralar: Müslümanların hilâfet konusundaki ihtilâfları, özellikle Hz. Alidöneminden itibaren bu tür hitabetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunların en önemlileri, Hakem olayıyla ilgili olarak Hz. Ali ve İbn Abbâs'ın Hâricîlerle yaptıkları tartışmalardır. Kaynaklarda bu türün çeşitli örnekleri mevcuttur.²⁶⁹

Dinî Hutbeler: Cuma ve bayram hutbeleri, hac mevsiminde yapılan konuşmalar bu hitabet türünün temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde en çok gelişen hitabet türü dinî hitabettir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn, valiler ve diğer ileri gelen sahâbîlerin bütün konuşmaları genellikle dinî amaçlıdır.²⁷⁰

Siyasî Hutbeler: Hz. Peygamber ile O'nun vali ve memurlarının kendi icraatları hakkında yaptıkları konuşmalarla başlayan bu türün bir örneği, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfet konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığı gidermek amacıyla Hz. Ebû Bekir'in yaptığı konuşmadır. Daha sonra ridde olayları, Hz. Ömer'in şehid edilmesi, Hz. Osman ve Ali dönmelerinde meydana gelen hadiseler, Müslümanlar arasında ortaya çıkan ayrılıklar dolayısıyla karşı gruplar arasında yapılan konuşmalar içinde, devrin siyasî hitabetinin çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür.²⁷¹

Vasiyetler: Babaların evlatlarına; halife ve valilerin halka veya kendilerinden sonra yerlerine geçecek kişilere, savaşa gönderdikleri ordu kumandanlarına yaptıkları tavsiyeler bu türü oluşturur. Hz. Peygamber, Hulefa-i Râşidîn ve bazı sahabîlere ait vasiyet örnekleri günümüze kadar gelmiştir. Bu türün en meşhur örneklerinden biri de Hz. Ömer'in, ölümünden önce hilafet hakkında yaptığı vasiyettir.²⁷² Hz. Ebû Bekir'in Halid b. Velid'i savaşa gönderirken yaptığı konuşma kumandanlara yapılan tavsiyelerin en güzel örneklerindedir.

²⁶⁸ Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheratu Hutabi'l-'Arab*, Kâhire, 1962, I, 368-445.

²⁶⁹ Safvet, *a.g.e.*, I, 401-415.

²⁷⁰ Baktır, *a.g.m.*, DİA, XVIII, 425.

²⁷¹ Safvet, *a.g.e.*, I, 268-445

²⁷² Safvet, *a.g.e.*, I, 263-265

2.2.3. Hz. Peygamber (sav)' in Hitabeti

Bilindiği gibi Peygamberler, Yüce Allah'ın, kullarına haber iletme ve dinini onlara bildirmek için bizzat seçip görevlendirdiği “Allah'ın elçileri”dir. Onlar bir yandan, Allah'tan aldıkları vahyi, olduğu gibi insanlara ulaştırırken, diğer yandan da, ilâhî vahyi en iyi şekilde uygulayarak, diğer insanlara örneklik etmişlerdir.

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (sav) (v.11/632), bütün insanlığa, her zaman ve her çağda, uyulması gereken güzel bir örnek olarak gönderilmiştir. O'nun hayatı, Allah'tan gelen vahyin bizâtihi canlı bir uygulamasıdır; yani O, canlı bir Kur'ân'dı. Bundan dolayı onun hayat ölçüleri, müslümanlar için bir örnek niteliğindedir. Kur'an-ı Kerim'de

{لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجو الله واليوم الآخر وذكر الله كثيراً}

“Gerçekten Allah'ı ve Ahiret gününü arzulayanlar ve Allah'ı çok zikredenler için, size, Allah'ın Rasûlünde, pek güzel bir örnek vardır”²⁷³ ifadesiyle, Hz. Peygamber, örnek olarak sunulmuş; görevinin insanları uyarmak, Kur'an'ı insanlara anlatmak ve tebliğ etmek²⁷⁴ olduğu belirtilmiştir. O (sav) da kendisine verilen bu görevi hakkıyla yerine getirmiş, insanlara Allah (c.c.) 'ın emirlerini etkileyici ve güzel bir üslupla anlatarak, gönderiliş gayesini insanlarla kurduğu iyi diyalog ve iletişimle gerçekleştirmiş; bunun için hem yaşadığı çağda geçerli olan çeşitli iletişim yöntemlerini kullanmış, hem de fert ve toplumun psikolojik özelliklerini dikkate alarak, mesajını en iyi ve etkili bir şekilde sunmaya gayret etmiştir. Sadece inananları değil; bütün insanları (din, dil, ırk, renk, cinsiyet, sosyal statü ve rol farkı da olsa) değerli görerek muhatap almış, kucaklamış; onlarla sağlıklı bir iletişim sürdürmüştür. İlahî mesajları, insanlar tarafından algılanabilir, duyulup hissedilebilir, okunup konuşulabilir ve yazılabilir hale çevirmiş; hayata döndürülebilir ve yaşanıp örnekleri çoğaltılabilir bir yapıya kavuşturmuştur.

İslâmiyet'in ilk hatibi, şüphesiz bu ilahi dinin peygamberi olan ve nahivciler ve diğer tüm bilginler tarafından Arapların en fasihi olarak kabul edilen²⁷⁵ Hz. Peygamber (sav)'dir.²⁷⁶ O, irşat ve tebliğ görevini yerine getirirken hitabet

²⁷³ Ahzâb: 33/21.

²⁷⁴ Bkz. Mâide: 5/ 67.

²⁷⁵ Özbalıkcı, a.g.e., s. 52.

²⁷⁶ Özbalıkcı, *ynı eser*, s. 177.

becerilerini en güzel biçimde sergilemiştir. Hz. Peygamber'in hitabeleri, putperestliği ve her türlü Câhiliye inancını terketmeye çağrı, tüm insanları karanlıktan aydınlığa çıkaracak İslâm'a davet, İslâm inançlarının güzelliği, insanların dünya ve ahirette mutluluğa erişmelerinin yolları ve cihadın fazileti gibi konuları içermektedir.²⁷⁷

Çok meşhur olan veda hutbesi, hitabet türünün bütün dünyadaki en muhteşem örneğidir. Bu hutbede İslamiyet, veciz bir şekilde ifade edilmiş ve müslümanların kıyamete kadar yapacakları şeyler güzel bir lisan ile sıralanmıştır.²⁷⁸

Nitekim, Sadr-ı İslam dönemi diye adlandırılan bu dönemde hitabet, mektuplar ve antlaşmalar birer edebî tür olarak kabul edilmiştir. Bu dönemden sonraki dönemlerde de verilen hutbelerde, yazılan mektuplarda ve antlaşmalarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıstasları ölçü olarak kabul edilmiştir. Özellikle edebiyat ve hitabetin revaçta olduğu bir dönemde, insanlara itibar edecekleri bir dille, güzel bir konuşma şekliyle hitap ederek irşat ve tebliğde etkili olmuş; O'nu dinleyen insanlar onun konuşmalarından etkilenmiş ve hayranlıklarını gizleyememişlerdir.

Hz. Peygamber' in hitabeti: {يا أيها النبي إنا أرسلناك شاهداً ومبشراً ونذيراً}

“Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izniyle, bir davetçi ve aydınlatan bir kandil olarak (gönderdik).”²⁷⁹ Ayetinde belirtildiği üzere, Kur'an-ı Kerim'in prensipleri doğrultusunda idi. Ayrıca, Kur'an, insanlarla nasıl konuşması gerektiği konusunda Hz. Peygamber'e şöyle tavsiyede bulunmuştur:

{أدعُ إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتتي هي أحسن}

“Rabbi'nin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel tarzda mücadele et...”²⁸⁰ O (sav) da bu prensipler doğrultusunda çevresindekilerle iletişim kurmuş ve dine ait prensipleri insanlara ulaştırmıştır.

Hz. Peygamber (sav) 'in tebliğ, irşat ve hitabette takip ettiği yollardan çıkarılan prensiplere din hizmetlerinde sorumluluk taşıyan herkesin önem vermesi gerekir. Sünnetteki ilkeler ışığında yapılacak bir hitabet, dinî konuları anlatmada en etkili yol olacaktır. Zira bir şeyin kesin bir hakikat olması kadar, bu hakikatin

²⁷⁷ Elmalı, ‘Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi’, s. 159.

²⁷⁸ Yeni Rehber Ansiklopedisi, İhlas Gazetecilik (Türkiye Gazetesi), İstanbul 1993, V, 167-173

²⁷⁹ Ahzâb: 33/45.

²⁸⁰ Nahl: 16/125.

duyurulması, tanıtılması ve neticede bunun insanların davranış ve tutumlarına etkide bulunmasının yol ve yöntemlerini bilmek de büyük önem arzeder. Tebliğde muhataba verilmek ve kazandırılmak üzere ele alınan konuya en uygun düşen tebliğ yöntemleri, ilke ve teknikleri bir uyum içinde, gerektiğinde ve yeteri kadar kullanılırsa, o zaman bilinçli ve uygun tebliğ yapılmış olur.²⁸¹

Tebliğ yöntemleri, bir ayeti kerimede kısaca belirtilmiştir : “Rabbinin yoluna insanları hikmetle, güzelöğütü davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbinkendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”²⁸²

Bu ayete göre insanlar davet açısından üç ana gruba ayrılmaktadırlar.

1. Eşyanın hakikatlerini öğrenmeye istekli olan alimlerdirki, hikmetle davet emri onlar hakkındadır. Hikmetten maksat kesin olan delillerdir.

2. Halkın çoğunluğunu oluşturan, birinci derecedekilerin durumuna varamamış olmakla beraber, temiz yaratılışını muhafaza eden, öğüt kabul edebilen orta sınıf insanlar.

3. Mücadeleci, inatçı, hatta düşmanca tavır sergileyen insanlar.²⁸³

Hz. Peygamber'in hitabetinin, bu üç noktaya da riayet ederek, toplumun maddî ve manevî ihtiyaçlarıyla yakından ilgili, kişisel ve toplumsal problemlerin çözümüne yönelik olduğu görülmektedir.

2.2.3.1. Hz. Peygamber (sav)'in Hitabet İlkeleri

Bu bölümde, misaller vermek suretiyle, Hz. Peygamber'in Hitabet ilkelerini maddeler halinde izah etmeye çalışalım.

Davasına Samimiyetle Bağlanması, Dinin Prensiplerini Kendi Hayatında Uygulamış Olması: Gerçekten O, İslâm'ın insanlara yüklediği yükümlülüklerin hiçbirinden kendisini hariç tutmamış, farzları önce kendi uygulamış, yasaklara önce kendisi uymuş ve en yakınlarını atbik ettirmiştir.²⁸⁴

²⁸¹ Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay., İstanbul 2001, s. 34

²⁸² Nahl: 16/ 125.

²⁸³ Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmet Said Matbaası, 4.bs., İstanbul 1962.

²⁸⁴ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2004, s. 263.

Fasih, Az Ve Öz Konuşması: Hz. Peygamber, sözü gereğinden fazla uzatmaz, yaldızlı söz söyleyerek gerçekleri abartma ve insanların takdirini kazanma yoluna gitmezdi. Kısa, öz ve samimi konuşmayı tercih ederdi. Birçok hadisinde iki veya üç sözcükle önemli hakikatleri ifade etmiş, hutbelerini de insanları usandırmayacak derecede kısa tutmuş ve bunu da tavsiye etmiştir. O'nun hutbelerinin en uzununu olan Veda hutbesinin matbaa harfleriyle yazıya geçirilmiş şekli, 40 satır olup, hacim olarak da iki sayfadır. Bunun dışında diğer hitabelerinin içerisinde bu kadar uzununa rastlanmamaktadır. Bu tür konuşmaları, üslup bakımından, sohbet tarzındaki konuşmalarından çok farklı olup, hepsi de kısa cümleli, açık ve kesin ifadelerdir.²⁸⁵ Nitekim, O'nun "cevâmiu'l-kelim" niteliğine sahip olduğunu gösteren pek çok hadisi vardır.²⁸⁶

Akıl ve Duyulara Hitap Etmesi: Hz. Peygamber (sav)'in iletişimde akıl ve duygular hitap ettiği görülmektedir. Mesela, bazı sahabilerin "Ey Allah'ın Elçisi! Zenginler sevapları alıp gittiler. Bizim gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi oruç tutuyorlar, hem de mallarının fazlasını bağış olarak veriyorlar." demesi üzerine, O : "Allah sizlere bağışlayacağınız bir şey vermedi mi zannediyorsunuz? Her tesbihe, her tahmide ('elhamdülillah' demek), her tehlike ('lâilâhe illallah' demek), her iyiliği emretmeyeve her kötülükten alıkoymaya da bağış sevabı vardır. Hatta birinizin eşiyle ilişkiye girmesinde bile bağış sevabı vardır."²⁸⁷ Buyurmuştur.

Anlaşılır ve Akıcı Konuşması: Konuşması, son derece tatlı ve gönül okşayıcıydı. Yazılı metne dayanmadan irticâlen konuşur, buna rağmen bocalama, kekeleme, sözün devamını getirememe gibi olumsuz durumlarla karşılaşmamıştır. Zira telaffuz etmek, önemli kelimeler üzerinde durarak dikkati meselenin esasını anlatan kelimelere çekmek ve kelimelerin altlarını çize çize konuşmak önemlidir.²⁸⁸ Hz. Cabir, Rasûlullah (sav)'ın hitabet tarzını şöyle ifade ediyor: "Hz. Peygamber'in konuşmasında tertil ve tersil vardı."²⁸⁹ Yani kelimeleri ağır ağır, tane tane, muhatabın takip edebileceği derecede yavaş telaffuz eder, Kur'anı da harf harf, tane tane okurlardı.

²⁸⁵ Yardım, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâili*, Damla Yay., İstanbul 1997, s. 268.

²⁸⁶ Bu konuda bkz: Kandemir, M. Yaşar, "Cevâmiu'l-Kelim", DİA, VII, s. 440.

²⁸⁷ Müslim, Zekât, 53, Mesâcid, 142

²⁸⁸ Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, Marifet Yay., İstanbul, tsz, s. 232.

²⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 18.

Örnekler Verip, Hikâye Diliyle Hitap Etmesi: Hz. Peygamber, pek çok hadisinde bu usulü kullandığı görülmektedir. Örneğin, arkadaş seçiminde dikkat edilecek hususları anlatırken şöyle bir benzetme yapmıştır: “İyi bir kimseyle dostluk kuran adamla, kötü birisi ile arkadaşlık yapanın benzeri, yanında güzel koku bulunduran bir şahısla demirci körüğü çeken kimse gibidir. Yanında güzel koku bulunan arkadaşın ya sana güzel koku verir veya onun güzel kokusundan faydalanırsın. Körük çekene gelince o, ya senin elbiseni yakar veya körüğün çıkardığı pis kokudan rahatsız olursun.”²⁹⁰ Böylece anlatılması ve anlaşılması güç konuların daha kolay kavranılmasını sağlardı.

Sesini Dinleyicilerin Sayısına, Durumuna Ve Konuya Göre Ayarlaması: O, Dürüst ve olgun bir tavır içinde konuşur, sözcükleri özenle seçer, muhataplarının ilgi ve ihtiyaçlarını gözetirdi. O, edebî bir konuşma üslubuna sahipti. Konuşmasında topluluğun durumunu dikkate alır, muhatapın anlayış ve kavrayış seviyesine göre sesini ve duruşunu ayarlar, sözcükleri tane tane söyler, dinleyenlerin, onun sözlerini ezberleyebileceği şekilde net konuşurdu. İnsanların anlayabilecekleri bir üslup kullanırdı. “Halkın seviyesine ininiz.”²⁹¹ Buyurarak, bunu dile getirmiştir. Dinleyicilerin az olduğu ve özellikle sohbet tarzında yaptığı konuşmaları oturarak yapar, gerektiğinde sesini daha iyi duyurabilmek için konuşurken ayağa kalkar, konuştuğu yere, zaman ve zemine göre minberde, bineğinin veya yüksek bir kayanın üzerinde hitap ederdi. Zira Safâ tepesinde halka hitap ederken oradaki en yüksek kayanın üzerine çıkmıştır. Mekke'nin Fethi'nde de Kâbe'nin merdivenine çıkarak konuşmuş, Veda Hutbesi'ni ve Mina'daki konuşmasını devesinin üzengileri üzerinde yükselerek yapmıştır. Bu, hem dinleyicilerin kendini görmesi, hem de sesini rahatça duyabilmesi amacına yönelikti.

Konuşmasını Jest ve Mimiklerle Desteklemesi: Hz. Peygamber, hutbelerini, gerekli gördüğünde jestlerle desteklemiş, böylece konunun cemaat tarafından daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Mesela Veda hutbesinin sonunda ashabına şöyle seslendi: “Benim hakkımda size sorulacak, acaba ne diyeceksiniz?” Ashab: “Risaletini tebliğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğu şahitlik ederiz”

²⁹⁰ Buhârî, *Zebâih*, 31.

²⁹¹ Ebû Dâvud, *Edeb*, 20.

dedikten sonra O, şehadet parmağını semaya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek üç defa “Şahid ol Ya Rabb! Şahid ol Ya Rabb! Şahid ol Ya Rabb!” buyurmuştur.²⁹²

Şu hadis de buna örnektir: “Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona haksızlık etmez, onu yardımsız bırakmaz, küçük görmez. (Göğsüne işaret ederek) Takva buradadır, takva buradadır!”²⁹³

Hz. Peygamber mesajını insanlara ulaştırmada mimiklerini mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Sahabiler, O'nun söyleyeceği sözleri, yüzünde okuma imkânı bulurdu. Konuşmasına başlamadan, nasıl, ne tarzda bir konuşma yapacağını kestirildiği zamanlar olmuştur. Mesela, Ka'b b. Malik, tövbesinin kabulünü şöyle anlatıyor: Rasûlullah'a selam verdiğim zaman, O, sevinçten yüzü şimşek gibi parlar bir halde: “Ananın seni doğurduğu zamandan beri üzerinden geçen günlerin en hayırlısı olan bir günün hayır ve saadetiyle sevin!” buyurdu. Ka'b Hz. Peygamber'in durumunu şöyle tasvir eder: ‘Esasen Hz. Peygamber, Allah tarafından sevindirildiği zaman yüzü parlardı, hatta yüzü ay parçasına benzerdi. Biz de sevinçli bir vahiy geldiğini onun bu sevimli yüzünden anlardık.’²⁹⁴ Hutbe irad ettiği zaman gözleri kızarır, sesi yükselir, “düşman sabah ve akşamüzerinize hücum edecek, kendinizi koruyunuz” diye ordusunu uyararak kumandan gibi öfkesi artar ve şehadet parmağı ile orta parmağını bir araya getirerek : “Benimle kıyametin arası şu iki parmağın arası kadar yaklaştığı sırada ben peygamber olarak gönderildim” derdi.²⁹⁵ Bazen yüzünün şekliyle bazen de elleriyle ifadeye canlılık katar, şekiller çizerek konuyu anlatmaya çalışırdı. Meselâ, kader konusunu yere şekiller çizerek anlatmıştır. Bakışlarıyla dinleyicileri devamlı kontrol altında bulundurur; konuşurken tek bir fert veya noktaya bakmazdı. Yanına gelen kişi yüzünü başka yöne çevirmeden kendisi yüzünü çevirmez, musafaha ederken de karşısındaki elini çekene kadar elini çekmezdi.

Dikkat Çekmek İçin Farklı Metotlar Kullanması: Bazen soru-cevap yöntemini kullanarak insanları düşündürür ve onların dikkatini çekerdi. Bir defasında sahabilerden birine: “Yezid b. Esed! Cennete girmek ister misin?” dedi, o da "Evet, Ya Resulullah!" deyince, Hz. Peygamber ona, “Kendin için istediğini kardeşlerin için

²⁹² Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 56.

²⁹³ Müslim, *Birr*, 28.

²⁹⁴ Buharî, *Meğazi*, 81.

²⁹⁵ Müslim, *Cuma*, 43.

de iste.”²⁹⁶ Buyurmuştur. Bazen öğreteceği bir hususu söylemeden önce bir soru şeklinde cemaate sorar, onların bu meseleyi bilmediklerini tespit edip zihinlerini hazırladıktan ve dikkatlerini çektikten sonra sorunun cevabını yine kendisi verirdi.²⁹⁷

Bu metodu hutbelerinde de görmek mümkündür. Veda haccında cemaatine sormuştu: “Bu ay hangi aydır?” Cemaat: “Allah ve Rasulü daha iyi bilir.” Dediler. Hz. Peygamber susar, o kadar ki ayın ismini değiştirip, yeni bir isim düşünüyor zannedilir. Sonra tekrar sorar: “Bu ay Zilhicce değil midir?” Ashab: ‘evet öyledir’ derler. O belde ve o gün için de soru aynı minval üzere sorulur ve cemaatin dikkatini tamamen çektikten sonra, Hz. Peygamber şöyle devam eder: “Kanınız, malınız ve ırzınız, bu ay, bu belde ve bu yıl gibi diğerinize haramdır.”²⁹⁸

Zamanlamaya Dikkat Etmesi: O, dinleyenlerin dikkatlerinin yoğun olduğu ve istekli oldukları zamanlarda konuşurdu. Abdullah b. Mesud, bu konuyu şöyle anlatıyor: “Sahabiler usanıp sıkılır düşüncesiyle Hz. Peygamber bize her gün değil, ara sıra vaaz ve nasihat ederdi.”²⁹⁹

Hataları Söylememesi, İnsanları Küçük Düşürmemesi, Olumlu ve Yapıcı Bir Üslupla Hitap Etmesi: Hz. Peygamber, konuşmalarında hep sevdirmeyi ve müjdelemeyi tercih ederdi. Şöyle buyurmuştur: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz!”³⁰⁰ Hiçbir kimseyi suçlamaz, insanların hatalarını yüzlerine vurmazdı. Örneğin, hata yapanı, “Sana ne oluyor.” diyerek uyarırmazdı. O kişinin bulunduğu bir toplumda, “Size ne oluyor ki...” gibi genel uyarılarda bulunur,³⁰¹ Hoşuna gitmeyen veya tasvip etmediği bir iş yapıldığı zaman bir konuşma yapar, fakat o işi yapanların isimlerinden bahsetmez, davranışları tenkitle yetinirdi.³⁰² Sıkıntılı olduğunda da kaba veya sertleşip bağırılmazdı. Mecliste oturan herkes azami derecede saygın ve şerefli muamele gördüğünü hissederdi. Arkadaşa nazik davranmanın, hayırlı bir iş, her hayırlı işin de, bir sadaka olduğunu söylerdi.³⁰³

²⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/70.

²⁹⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 230.

²⁹⁸ Buharî, *Meğazi*, 78.

²⁹⁹ Buharî, *İlim*, 11-12.

³⁰⁰ Buharî, *İlim*, 11.

³⁰¹ Müslim, *Fedâil*, 35.

³⁰² Uludağ, *a.g.e.*, s. 236.

³⁰³ Buhârî, *Edeb*, 33.

“İçinizde en iyi olanınız, ahlâk olarak en iyi olanınızdır.”derdi.³⁰⁴ Hutbelerinde ahlaki prensiplere riayet eder, hiçbir zaman edebe aykırı, müstehcen ifadeler kullanmaz, kaba ve kırıcı davranmaz, söz veya hareketle hiç kimseye hakaret etmez, hiç kimseye arkasını dönmezdi. Dikkatli konuşur, etrafındakileri de konuşmalarında dikkatli olmaya teşvik ederdi. Hiç kimse ondan kötü söz işitmemiştir

Her Fırsatta İletişim Kurmaya Çalışması: O, insanlarla canlı bir iletişim içinde olmuş, yanına gelene iyi davranmış, gelmeyenleri de ziyaret ederek mesajını ulaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca, misafirperverlik ve misafire ikramda bulunma, gelmeyene gidip ilişkiyi kesmeme, hasta ziyaretinde bulunma, cenazelere katılma O'nun günlük işleri ve tavsiyeleri arasındaydı."...senin vasıtanla Allah'ın bir tek kişiye hidayet vermesi, senin için kırmızı develere sahip olmaktan daha hayırlıdır."³⁰⁵ Buyuran Hz. Peygamber' e, Yahudilerden hizmet eden bir çocuk vardı. Hastalanınca onun ziyaretine gitti. Başucuna oturdu ve bu esnada onun Müslüman olmasını arzuladığını bildirdi. Çocuk yanı başındaki babasına bakınca, babası da O'na uymasını istedi ve çocuk müslüman oldu. Çocuğun müslüman olması üzerine sevinç ve memnuniyetini "Onu, benim vesileyle ateşten kurtaran Allah'a hamd olsun."³⁰⁶ Sözleri ile dile getirmiştir.

Hediye Vermesi - Hediyeleşmeyi Teşvik Etmesi: Hz. Peygamber, hediyeye daha değerlisiyle karşılık verir, en basit iyiliği bile karşılıksız bırakmazdı. Bunu ümmetine de öğütlerdi: "Size herhangi bir iyilikte bulunana mukabele ediniz. Verecek bir şey bulamazsanız, ona duâ ediniz ki, kendisine mukabelede bulunduğunuz bilinmiş olsun".³⁰⁷ Nitekim dostlukları kuvvetlendirme, sevgiyi pekiştirme, gönül kazanma, İslam'a yönlendirme, muhtemel kötülükleri önleme, hizmet ve başarıyı ödüllendirme gibi çeşitli amaçlarla, beşeri bir âdete uyarak çevresindeki insanlara hediye vermiş ve başkalarının hediyelerini de kabul etmiştir. Bir defasında genç sahabe Cabir'den devesini satın almış, parasını ödedikten sonra almış olduğu deveyi ona hediye etmiştir.³⁰⁸

³⁰⁴ Buhârî, *Edeb*, 38.

³⁰⁵ Buhârî, 62/*Ashâbu'n-Nebî*, 9 (IV, 207); Müslim, 44/*Fedâilü's-Sahabe*, 34 (II,1872).

³⁰⁶ Buhârî, 23/*Cenaiz*, 80.

³⁰⁷ Ebû Dâvud, *Zekât*, 8.

³⁰⁸ Müslim, 22/*Müsâkât* 110 (E, 1221).

Kişilerin Yeteneklerine Dikkat Etmesi: Hz.Peygamber, değişik işler için görevlendirdiği insanların yeteneklerini dikkate almıştır. Nitekim: "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soran kişiye, "Emanet zayi ene dildiği zaman kıyameti bekle." buyurmuş, aynı şahsın emanetin nasıl zayi olacağını sorması üzerine de, "İşler ehil olmayan kimselere verildiği zaman."³⁰⁹ Buyurmuştur.

Kolaylık ve Tedricilik Yöntemini Tercih Etmesi: Hz. Muhammed (sav), risaletvazifesi gereği, ilahî mesajı, insan zihninin yeteneğini dikkate alarak, bir anda değil de, zamana yayarak, yani tedricî olarak, önce basit ve kolay olandan başlayarak, iletmiştir. Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken şu tavsiyeleri yapmıştır: "Ehl-i Kitab'dan bir kavme gideceksin. Onları Allah'tan başka ilah olmadığına ve Benim Allah'ın elçisi olduğuma şahadet etmeye davet et. Eğer buna itaat ederlerse, Allah'ın her gün ve gecede onlara beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Buna da itaat ederlerse, zenginlerden alınıp fakirlere verilecek bir zekâtı Allah'ın onlara farz kıldığını bildir. Buna da itaat ederlerse, sakın mallarının en kıymetlilerini alma. Mazlumun bedduasından kork. Çünkü mazlumun bedduası ile Allah arasında perde yoktur."³¹⁰

Temiz ve Düzgün Görünümü: Hz. Peygamber, insanların karşısına temiz olarak çıkar, elbisesinin temiz ve tertipli olmasına önem verir, dağınıklıktan hoşlanmazdı. O'nun giyecekle ilgili tutumu "temizlik, tertiplilik, estetiği gözetme, sadelik ve ihtiyacı karşılama" olarak ifade edilebilir. "Allah temizdir temizliği sever, en kâmil manasıyla pâktır, pâk olanı sever, kerîmdir, iyilik sahibi olanı sever. Cömerttir, cömert olanı sever. Evinizin iç ve dışını temiz tutunuz"³¹¹ buyurarak insanları temizliğe teşvik etmiştir. "İnsan elbisesinin güzel olmasını istiyor" diyen birine "Allah güzeldir, güzelliği sever; kibir, hakkı kabul etmemek, insanları küçük görmektir."³¹² Cevabını vermiştir. Zira davetçinin temiz yaşayışıyla gerçekleştirdiği örnek hayat, aslında İslâm'a fiili bir davettir. Müslüman olmayan bir kimse, İslâmî esasların doğruluğuna, Allah katından olduğuna, örnek yaşayışı görerek kanaat

³⁰⁹ Buharî, 3/İlim 2,(a, 21).

³¹⁰ Müslim, 1/İman 29 (I, 50); Buharî 24/Zekât, 1 (II, 108); 41 (II, 125).

³¹¹ Tirmizi, Edeb, 41.

³¹² Müslim, İman, 147.

getirir.³¹³ Şüphesiz ki, birçok dünya ülkesinde gayri müslimlerin dikkatini çeken ve onları İslâm'ı kabul etmeye sevk eden şey, müslümanların temiz yaşayışı olmuştur.

Güleryüzlü Olması: Hz. Peygamber, gayet mütebessim olmuş, ümmetini de güler yüzlü olmaya teşvik ederek “Kardeşinin yüzüne gülümsemenden dolayı sana sadaka sevabı verilir.” buyurmuştur.³¹⁴ Sahâbîlerden Abdullah b. Haris (r.a.) diyor ki: “Resulullah (sav)’den daha çok tebessüm eden hiç bir kimseyi görmedim.”³¹⁵ Cerir b. Abdullah (r.a.) da şöyle demiştir: “Rasûlullah (sav) Müslüman olduğum günden beri beni yanına girmekten men etmedi. Beni görüp yüzüme karşı tebessüm etmediği de olmadı.”³¹⁶ Yine, Hz. Peygamber, Ebû Zer (r.a.)’ e hitaben: “İyiliğin hiç bir çeşidini sakın küçümseme. Velew ki, kardeşine güler bir yüzle kavuşup buluşmanı bile.”³¹⁷ Buyurmuştur.

Tatlı Dilli Olması: O, insanların en tatlı dilli olanı idi. Şöyle buyurmuştur: “Güzel söz sadakadır.”³¹⁸ Kur’ân’da şöyle buyrulmuştur: “Görmedin mi Allah nasıl misâl getirdi? Güzel bir sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvelerini verir. Allah insanlara misâller veriyor ki, öğüt alsınlar. Çirkin söz ise toprağın üstünden sökülüp atılmış, kararsız kötü bir ağaca benzer.”³¹⁹ “İzzet ve şeref isteyen kimse bilsin ki, izzet, bütünüyle Allah’ndır. O’na ancak güzel sözler yükselir. Onları da iyi ameller yükseltir.”³²⁰

Herkesle Selâmlaşması: Yüce Allah şöyle buyurur: “Ey inananlar! Evlerinizden başka evlere izin almadan, seslenip sahiplerine selâm vermeden girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu, sizin için daha iyidir.”³²¹ “Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha iyisiyle selâm verin veya aynıyla karşılık verin...”³²² Hz.Peygamber, her fırsatta müslümanlara, ev halkına, hatta gördüğü çocuklara bile selâm verir, birisiyle karşılaştığında önce selâm veren o olurdu. Hadislerinde de selâmın önemi ve yaygınlaştırılmasının gereği üzerinde durmuştur:

³¹³ Zeydan, *a.g.e.*, II, 257.

³¹⁴ Tirmizî, *Birr*, 36.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 191

³¹⁶ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 21; Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 135; Tirmizi, *Menâkıb*, 41.

³¹⁷ Müslim, *Birr*, 144.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II. s. 326. 350.

³¹⁹ İbrahim: 14/ 24-26.

³²⁰ Fâtır: 35/10.

³²¹ Nûr: 24/27.

³²² Nisâ: 4/86.

“İman etmedikçe Cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe, olgun bir îmana sahip olamazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayınız!”³²³ “Şüphesiz ki, Allah katında insanların en iyisi, önce selâm verendir”³²⁴ Bir sahâbî, Hz. Peygamber (sav)'e: “İslâm'ın hangi işi daha hayırlıdır?” diye sorduğunda, O şöyle buyurmuştur: “Yemek yedirmen, tanıdığına ve tanımadığına selâm vermendir.”³²⁵

Özetle; Hz. Peygamber'in mükemmel bir hatib olduğu, hutbe için ayrı bir elbise giymediği, dinleyicilerin azlık veya çokluğuna göre ses tonunu ayarladığı, monoton bir konuşma yapmayıp, jestler ve mimiklerle sözlerine destek olduğu, hutbelerinin kısa ve öz olmakla birlikte derin manalar ihtiva ettiği, ayrıca, hutbelerini irticali olarak okuduğu için gözlerini cemaatten ayırmayıp, onları bakışları ile kontrol altında tuttuğu, hutbelerinde ideal eğitim ve öğretim metodlarını en güzel bir şekilde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3.2. Hz. Peygamber (sav)' in Hutbe Örnekleri

Hz. Peygamber(sav)' in hitabelerinin bir kısmını cuma ve bayram günleri gibi belirli zamanlarda, diğer kısmını da belirli olmayan vakitlerde yaptığı konuşmalar oluşturmaktadır. Bir açıklama yapmanın faydalı veya zaruri olduğu zamanlarda, mesela savaşlardan önce orduya hitabesi; bildirilmesi gereken bir mesele ortaya çıktığında, onları aydınlatmak amacıyla; bir soru sorulduğunda; sohbetler ve münâzaralar (Necran Hristiyanlarıyla yapılan münâzara gibi) esnasında yaptığı hitabeler, ikinci kısımda mütâlaa edilebilir. Risaletinin ilk yıllarında Safâ tepesinde Mekkelilere hitaben yaptığı ve özü itibarıyla Allah'tan başka ilah bulunmadığını ifade ettiği konuşma, onun hitabetinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır.

O'nun peygamberlik ve irşat görevi gereği, farklı mevzularda irad ettiği hutbeleri de vardır. Mesela; Mekke'nin Fethindeki hutbesi,³²⁶ Medine'de ilk hutbe³²⁷ ve yine Medine'deki ilk Cuma hutbesi,³²⁸ ölüm hastalığı sırasında Mescid-i Nebîde toplanan cemaat karşısında irat ettiği son hutbesi,³²⁹ bunlardan bazılarıdır.

³²³ Müslim, *İman*, 93

³²⁴ Ebû Davûd, *Edeb*, 133

³²⁵ Buhârî, *İman*, 6-20

³²⁶ Safvet, *a.g.e.*, I, 52.

³²⁷ Safvet, *a.g.e.*, I, 55.

İlk Nebevî Hutbesi: Hz. Peygamber (sav)'in ilk hitab örneği, yakın çevresini, İslâma davet ettiği, Mekke'de Safâ Tepe'sindeki hutbesidir.³³⁰

“Sen önce en yakın akrabalarını uyar.”³³¹ Ayeti nazil olunca, İslâm'a dâvete yakınlarından başlaması emredilen Allah Rasûlü (sav), birgün Safâ Tepesi'ne çıkarak Kureyş kabîlesine seslendi. (Nübüvvetin 4. Senesi) . Onlar da bu çağrıya icâbet ederek Safâ Tepesi'ne geldiler. Hz. Peygamber (sav) yüksek bir kayanın üzerinden, onlara şöyle hitâb etti:

“Ey Kureyş cemâati! Ben size, şu dağın eteğinde veya şu vâdide düşman atlıları var; hemen size saldırarak, mallarınızı gasbedecek desem, bana inanır mısınız?” Onlar da hiç düşünmeden: “Evet inanırız! Çünkü şimdiye kadar Sen'i hep doğru olarak bulduk. Sen'in yalan söylediğini hiç işitmedik!” dediler.

Bunun üzerine, Peygamberimiz: “O hâlde ben şimdi size, önünüzde şiddetli bir azap günü bulunduğunu, Allâh'a inanmayanların o çetin azâba uğrayacaklarını haber veriyorum. Ben sizi o çetin azaptan sakındırmak için gönderildim.

Ey Kureyşliler! Size karşı benim hâlim, düşmanı gören ve âilesine zarar vereceğinden korkarak hemen haber vermeye koşan bir adamın hâli gibidir.

Ey Kureyş cemâati! Siz uykuya dalar gibi öleceksiniz. Uykudan uyanır gibi de dirileceksiniz. Kabirden kalkıp Allâh'ın huzûruna varmanız, dünyâdaki her hareketinizin hesâbını vermeniz muhakkaktır. Netîcede hayır ve ibâdetlerinizin mükâfâtını, kötü işlerinizin de cezâ ve şiddetli azâbını göreceksiniz! Mükâfât ebedî bir cennet; mücâzât da dâimî bir cehennemdir.” Allâh Rasûlü' nün bu hitâbesine, orada bulunanlardan umûmî bir îtiraz gelmedi. Yalnız amcası Ebû Leheb: “Hay eli kuruyası! Bizi buraya bunun için mi çağırdın?” diyerek münâsebetsiz ve yakışsız sözler sarf etti. Hakâretleriyle Peygamber Efendimiz 'in kalbini kırdı. Bunun üzerine “Tebbet Sûresi” nâzil oldu.³³² “Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. O, alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı larak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu hâlde karısı da (ateşe girecek).”³³³

³²⁸ Safvet, *a.g.e.*, I, 56.

³²⁹ Safvet, *a.g.e.*, I, 60.

³³⁰ Safvet, *a.g.e.*, I, 51.

³³¹ Şuarâ: 26/ 214.

³³² Buhârî, *Tefsîr*, 26/2, 34/2, 111/1-2; Müslim, *İman*, 355.

³³³ Leheb: 111/ 1-5

Cuma Hutbeleri

İlk Cuma Hutbesi: Hz. Peygamber, Miladi 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında, Medine'ye bir saatik mesafedeki Kuba'da konaklamış, pazartesten perşembeye kadar ashabı ile çalışarak İslâm'ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü Kuba'dan hareket edip Ranuna vadisine varmış ve Salim b. Avf kabilesine misafir olmuş; bu sırada Cuma vakti girdiğinden, Ranuna Vadisinin ortasındaki bugünkü Cuma mescidinin yerindeki namazgâhta ilk hutbesini okumuş ve ilk Cuma namazını da kıldırılmıştır.³³⁴ Hz. Peygamber ilk Cuma hutbesinde ayağa kalkıp Allah'a gerektiği şekilde hamd-ü sena ettikten sonra hutbesine şöyle devam etti:

“Ey İnsanlar! Her şeyden önce kendi nefislerinize dikkat edin, size yararlı olacak ameller hazırlayın. Biliyorsunuz ki, sizden biriniz yıldırımla vurulmuş gibi kendinden geçerek sürülerini çobansız bıraktığı ve Allah'ın huzuruna tercümanlı, vasıtasız gittiği zaman Allah ona: “benim elçim sana gelip de tebliğatta bulunmadı mı, sana ihtiyacından fazla mal verdiğim halde kendin için ne hazırladın?” diye soracak. O gün bazıları sağına, soluna bakacak ve bir şeyler bulamayacaklar. Sonra önüne bakacak ve cehennemden başka bir şey göremeyecekler. İçinizde, bir hurma parçası bile vermek suretiyle kendisini cehennem ateşinden koruyabilecek kimse varsa bunu yapsın. Elinde sadaka olarak verecek hiçbir şeyi yoksa güzel bir söz söylesin. Çünkü bir iyilik, on katından yediyüz katına kadar mükafât görür. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.” Birinci hutbeyi bitirdikten sonra Hz. Peygamber ikinci hutbeye şöyle devam etti:

“Allah'a hamd-ü senâlar olsun. O'na layık bir şekilde hamdeder ve O'ndan yardım isterim. Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayet ettiğini kimse delalet düşüremez. Allah'tan başka ilah olmadığına ben şahadet ederim. O birdir, ortağı ve benzeri yoktur. Sözlerin en güzeli Allah'ın kitabıdır. Allah kimin kalbini Kuran ile süslerse, kâfir iken İslâm'a girip Kur'anı diğer sözlere tercih ederse işte o kimse kurtuluşa ermiş olur. Doğrusu Allah'ın kelamı sözlerin en güzeli ve en beliğidir. Allah'ın sevdiğini severiz. Allah'ın kelamından ve zikrinden asla usanmayız. Allah kelamından kalbinize asla sıkıntı

³³⁴ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Darü'l Fikr, Kâhire tsz, I, s. 494.

gelmesin. Zira Allah kelamı her şeyin en iyisini, en güzelini ayırıp seçer. Amellerin hayırlısını, kulların en seçkinini ve kıssaların en iyisini zikreder. Helal ve haramı açıklar. O halde Allah'a ibadet ediniz ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. O'ndan hakkıyla sakınınız. Sözüünüz ve özünüüz Allah'a yönelik olsun. Aranızda Allah'ın kelamı ile nasihatleşiniz. Şüphesiz Allah, sözünden dönenlere gazap eder. Allah'ın selamı üzerinize olsun.”³³⁵ Bu cumadan itibaren vefatına kadar da her cuma hutbe okumuştur.

Hz. Peygamber, Cuma günü, Müslümanlar mescidde toplanıncaya kadar evinde bekler, onlar toplanınca evinden çıkar, mescide giderdi. Kendisine yol açacak herhangi birini hizmetinde kullanmazdı. Mescide girince cemaate selam verir, hemen minbere çıkar, yüzünü insanlara çevirir ve meclis olarak adlandırılan bölüme oturur, ayaklarını ikinci basamağa koyardı.³³⁶ Bilal kalkar ezan okur, ezan bitince Hz. Peygamber ayağa kalkar teşehhütte bulunur, Allah'a hamd ve senadan sonra “Ammâ ba'dü”³³⁷ der, nasihat kısmına başlardı.³³⁸ Hutbe olarak, bazı ayet ve sureleri okuduğu olurdu. O'nun sık sık Kâf sûresini okuduğunu ve bu sebeple onun hutbelerini dinleyerek bu sureyi ezberlediğini söyleyen sahabe bile olmuştur.³³⁹ İki hutbe okur, ikisi arasında bir süre otururdu.³⁴⁰

Öte yandan Cuma hutbeleri baştan beri sadece dini öğüt vermekten ibaret kalmamış, önemli olayların, siyasi, askeri ve idari kararların halka duyurulmasına vasıta olmuştur. Sonraları halife ve hükümdarlar hâkimiyet ve istiklallerinin ifadesi olarak kendi adlarına hutbe okutmaya başlamışlar, cuma namazı ve hutbeler zamanla siyasi bir anlam ve ağırlık kazanmıştır.³⁴¹

Bayram Hutbeleri: İslâm dininde ramazan ve kurban bayramlar hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır.³⁴²

³³⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 349,350.

³³⁶ Görgülü, *a.g.e.*, s. 176.

³³⁷ Ammâ Ba'dü: Sözlükte “Şimdi, bundan sonra” demek olan bu söz “Şimdi asıl maksada gelelim” anlamında kullanılmaktadır.

³³⁸ Buharî, *Cuma*, 28.

³³⁹ Müslim, *Cuma*, 32.

³⁴⁰ Buharî, *Cuma*, 29.

³⁴¹ Karaman, Hayrettin, “Cuma” mad, DİA, VIII, 86.

³⁴² Çetin, *Hitabet Ve İrşad*, s. 201.

Hız. Peygamber bayram namazlarını, Medine dışındaki Musalla'da³⁴³ kıldırır,³⁴⁴ daha sonra hutbe okur ve kadınların hutbeyi duymadıklarını düşünerek onlara da ayrı hutbe irad ederdi.

Bu bilgileri şu hadisten öğrenmekteyiz: "Hz. Peygamber ayağa kalktı ve namaza başladı. Sonra namazın ardından insanlara hutbe okudu, Rasulullah hutbeyi bitirince, bulunduğu yüksekçe yerden indi ve kadınların yanına geldi. Bilal'in eline dayanarak kadınlara hutbe okudu. Bilal ihramını açmış, kadınlar elbisenin içine sadaka atıp duruyorlardı."³⁴⁵ Hz. Peygamber Cuma namazında okunan hutbeden farklı olarak, bayram hutbelerini dinlemeyi serbest bırakmıştır. "Rasulullah ile birlikte bayram namazında bulundum. (Hz. Peygamber) namazı bitirince: "Biz hutbe irad edeceğiz, hutbeyi dinlemek için oturmak isteyenler otursun, gitmek isteyenler de gitsinler."³⁴⁶ Buyurdu. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber namazı kıldıktan sonra cemaati serbest bırakmış, isteyen okunacak hutbeyi dinlemek üzere oturup bekleyebileceğini, isteyen de ayrılıp gideceğini bildirmiştir. Bu da, bayram hutbelerinin farz veya vacip olmadığına delalet etmektedir.

Hız. Peygamber, kurban bayramı günü bayram namazının ardından şöyle bir hutbe irad etti: "Her kim bizim namazımızı kılar ve ondan sonra kurbanını keserse muhakkak kurban sünnetine uygun iş yapmış olur. Her kim de kurbanını namazdan önce keserse o, eti yenmek için kesilmiş bir davar olmuş olur."

Bunun üzerine Ebu Burde b. Niyar ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Ya Rasulullah, yemin olsun ki, ben namaza gelmeden önce kurbanımı kestim. Ve bu günün yeme içme günü olduğunu bildiğim için acele ettim, hem kendim yedim hem de aileme ve komşularıma yedirdim'. Rasulullah da: "Bu, eti yenmek için kesilmiş bir hayvan olmuştur." Buyurdu. Ebu Burde: "Benim yanımda yaşına girmemiş dişi bir oğlak vardır ki, o bence iki koyundan daha iyidir. (Onu kesecek olsam) benim adıma kurban yerine yeterli olur mu?" dedi. Rasulullah: "Evet, fakat senden sonra hiçbir kimse için yeterli olmaz." Buyurdu.³⁴⁷

³⁴³ Musalla, namaz kılınacak yer, namazgâh demektir. Medine'de mescidin kapısına bin arşın uzakta bulunan geniş bir meydanın ismidir. Bayramlarda namaz mescidde değil orada kılınırdı.

³⁴⁴ Buharî, *İdeyn*, 6.

³⁴⁵ Müslim, *Kitâb-u Salâti'l İdeyn*, 2; Buharî, *İdeyn*, 7; Ebû Dâvûd, *Salât*, 239,42.

³⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Salât*, 244,47; Nesâî, *İdeyn*, 15.

³⁴⁷ Buharî, *İdeyn*, 23.

Savaş Hutbeleri: Hz. Peygamber (savaş öncesi irad edilecek kısa bir hutbenin değer ve tesirini bildiği içindir ki) düşmanla karşılaştığı bazı harp günlerinde hemen harbe girişmeyip, güneş, sema ortasından batıya meyledinceye kadar beklemiş, sonra da ayağa kalkarak şöyle bir hutbe okumuştur:

“Ey insanlar, düşmanla karşılaşmayı arzu etmeyin. Allah’tan afiyet isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman sabredin. Ve biliniz ki, cennet muhakkak kılıçların gölgeleri altındadır.” buyurmuştur. Bundan sonra şu duayı söyledi:

“Ey kitabı indiren, ey bulutları akıtıp yürüten, ey toplanıp gelmiş olan düşman ordularını bozut dağıtan Allahım. Sen düşmanları bozguna uğrat, onlar üzerine bizleri galip kıl, bizlere yardım et.”³⁴⁸

Bedir savaşında da askerlerini, irad ettiği şu hutbesiyle savaşa teşvik etmiştir. “Muhammed’in ruhunu elinde bulunduran Allah’a yemin ederim ki, bugün herhangi bir kimse sabredip sevabını Allah’tan bekleyerek gidip de geri dönmezse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır.”

Bunun üzerine Umeyr bin el-Hümmam, (Beni Seleme’nin kardeşidir.) elinde, yemekte olduğu bir takım hurmalar olduğu halde “bakın bakın benimle cennete girmem arasında ancak müşriklerin beni öldürmesi vardır.” dedi. Sonra elindeki hurmaları atıp kılıcını aldı ve müşriklerle savaştı. Nihayet öldürülüp şehit oldu.

Müşrikler iyice yaklaştıklarında ise Hz. Peygamber: “Haydi, genişliği göklerin ve yerin genişliği kadar olan bir cenneti kazanmaya kalkın.” dedi.³⁴⁹

Yine Hz. Peygamber Huneyn’i fethedince ganimeti taksim ederek müellefe-i kulûb’e dünyalıklar vermiş. Sonra ensarın dahi başkalarının ellerine geçen mallardan almak istedikleri duymuş, bunun üzerine Rasulullah ayağa kalkarak onlara hutbe okumuş: Allaha hamd-ü sena ettikten sonra: “Ey Ensar cemaati! Ben, sizi delalette bulmadım mı? Allah size benim vasıtamla hidayet vermedi mi? Fakir bularak Allah benim vasıtamla sizi zengin etmedi mi? Dağınık bularak Allah, sizi benim vasıtamla bir yere toplamadı mı?” buyurdu.

Ensar (bu suallere hep) : “Allah ve Rasulunun ihsanı pek büyüktür.” Cevabını veriyorlardı. Rasulullah sözlerine devamla;

³⁴⁸ Buharî, *Cihâd*, 155; Müslim, *Cihâd*, 6.

³⁴⁹ İbn Kesîr, Ebu’l Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Terc. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul, 1994, V, 106-107.

“Ey Ensar! İslâm’a ısınmaları için onlara dünyanın yeşertisinden bazı nimetler vererek, sizi dininize havale etmeme mi gücendiniz? İnsanlar koyun ve develerden meydana gelen bir hayvan sürüsü ile buradan ayrılırken siz Allah’ın Rasulu ile yurdunuza dönmeye razı olmaz mısınız? Şayet hicret olmasaydı ben mutlaka ensardan biri olurum. İnsanların tamamı bir vadiye sapsa, ensar bir başka vadinin yolunu tutsa elbette ensarın koyulduğu yola koyulurdum. Şu muhakkak ki; sizler benden sonra başkalarının kendinize tercih edildiğini göreceksiniz. Ama havuzun başında bana kavuşuncaya kadar sabredin.” buyurdular.³⁵⁰

Ordu kumandanı olarak okuduğu hutbelere, Mekke fethi günü irad ettiği hutbeyi de örnek olarak verebiliriz. Daha önce o hutbeyi zikrettiğimiz için burada tekrar yazmaya gerek görmedik.

Fetih Hutbesi: Mekke fethedilince Kureyşliler, Mescid-i Haram’a gelerek, K’abe’nin çevresinde Hz. Peygamber’ in ne yapacağını merakla gözlüyorlardı. O da, K’abe kapısının eşiğinde ayakta duruyor, iki eliyle kapının sövelerine tutunuyordu. Fethin ikinci günü idi. Üç kere tekbir getirdikten sonra şöyle buyurdu:

“Hamd (Bütün övmeler övülmeler) Allah’a yaraşır. Allah’tan başka ilah yoktur. Yalnız ve sadece O vardır. O’nun eşi ve ortağı yoktur. O, vadini yerine getirdi, kuluna yardım etti. Toplanan düşmanları tek başına bozguna uğrattı. İyi biliniz ki, bütün cahiliye adetleri, bütün mal ve kan davaları şu iki ayağımın altındadır. Ancak, Beytullah Perdedarlığı (Hicâbe) hizmeti ile hacılara su dağıtma hizmeti (Sikâye) bunun dışındadır. Eski kan davaları kaldırılmış olmakla beraber, bundan sonra bir cinayet vuku bulacak olursa bilirsiniz ki, kamçı ve sopa ile yapılan ve kasta benzer sayılan hata cinayetine ağır diyet ödenmesi gerekir ki, kırk tanesi gebe olmak üzere yüz deve diyet vardır. Ey Kureyş cemaati! Allah sizden cahiliye gururunu, babalarla soylarla övünüp böbürlenmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Adem’ den, Adem ise topraktan yaratılmıştır. “Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Tanışasınız diye sizi büyük büyük topluluklara, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphe yok ki, sizin Allah katında en şerefli, Allah’tan en çok sakınmanızdır. Allah sizin her halinizi çok iyi bilir, her halinizden haberdardır.”³⁵¹

³⁵⁰ Buharî, *Meğazi*, 58; Müslim, *Zekât*, 139.

³⁵¹ Hucurât: 49/ 13; İbn Hişam, *a.g.e.*, IV, 32; Köksal, *a.g.e.*, VIII, 287,288.

Muhakkak ki Allah fili Mekke'ye girmekten men etmiştir. Rasulünü ve müminleri de ona hâkim kılmıştır. Mekke şehri benden önce hiç kimseye helal olmamış, bana da gündüzün bir saatinde helal kılınmıştır. Benden sonra da hiçbir kimse için ebediyen helal olmayacaktır. Mekke'nin av hayvanları ürkütülmez, dikenini koparılmaz. Yitiğini kimse (elini uzatıp) alamaz. Meğer ki sahibini arayıp bulmak isteyen olsun. Her kimin bir kimsesi öldürülürse o, iki şeyden hangisi, kendi hakkında daha hayırlı ise onu isteyebilir. (yani iki şey arasında muhayyerdir): Ya kendisine diyet verilir yahut öldüren kimse kısasen öldürülür.”

Abbas: Ya Rasulallah! İzhir otu müstesna (olsa). Çünkü biz mezarlarımızın ve evlerimizin inşasında onu kullanıyoruz, dedi. Bunun üzerine Rasulallah: “İzhir otu müstesnadır.” dedi.³⁵² Daha sonra Hz. Peygamber karşısındaki mahşeri kalabalığa göz gezdirdikten sonra: “Ey Kureyş topluluğu! Şimdi size ne gibi bir muamele yapacağımı sanıyorsunuz?” diye sordu. “Hayır ümit ediyoruz. Çünkü sen iyi bir kardeşsin ve iyi bir kardeşin oğlusun!” diye cevap verdiler.

Ben de kardeşim Yusuf gibi “Bugün size bir kınama ve ayıplama yoktur. Allah sizi mağfired etsin. O merhametlilerin en merhametlisidir.”³⁵³ Derim. Gidiniz hepimiz serbestsiniz.³⁵⁴ Allah, onların hepsini, eline düşürmüş, kendisine boyun eğdirmiş iken, Peygamberimiz onları serbest bırakmıştır.

Belli Olaylara Yönelik Özel Hutbeleri: Hz. Peygamber' in, belli bir zamana bağlı olmaksızın ihtiyaç oduğunda okuduğu hutbeleri mevcuttur. Hz. Peygamber, insanların yapmış olduğu hataları düzeltmek için hiç vakit kaybetmeden onlara müdahale etmiş ve söylemesi gerekenleri hemen söylemiştir.

Meselâ, Ezd kabilesinden İbni Lütbiyye idenilen bir adamı zekât toplamak için görevlendirmişti. Bu zat vazifesini yapıp O'nun huzuruna gelince: “Şu mallar sizindir, şunlar da bana hediye edilenlerdir,” dedi. Bunun üzerine Rasulallah minberde ayağa kalktı ve Allah'a hamd-ü senâdan sonra şöyle buyurdu:

“Size söyleyeceğime gelince: Allah Teâlâ'nın benim irademe verdiği işlerden birine sizden birini görevli tayin ediyorum, sonra da o kişi dönüp geliyor ve bana diyor ki:

³⁵² Buharî, *Lukata*, 7; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VI, 580

³⁵³ Yûsuf: 12/ 92.

³⁵⁴ Köksal, *a.g.e.*, VIII, 289

‘Şunlar size ait olanlar, şunlar da bana hediye edilenlerdir.’ Eğer o kişi sözünde doğru ise, babasının veya anasının evinde otursaydı da kendisine hediye gelseydi ya! Allah’a yemin ederim ki, sizden biriniz haksız olarak bir şey alırsa, kıyamet gününde o aldığı şeyi yüklenmiş vaziyette Allah’ın huzuruna çıkar. Ben sizden herhangi birinizin, Allah’ın huzuruna böğüren bir deve veya inek yahut da meleyen bir koyun yüklenmiş vaziyette mi çıkacağınızı kesinlikle bilemem.”

Sonra, Rasulullah, koltuklarının altının beyazı görülecek kadar ellerini yukarıya kaldırıp: “Allah’ım tebliğ ettim mi?”³⁵⁵ dedi.

Cahiliye döneminde kadın pek önemsenmez, onların maddi ve manevi hakları ihlal edilirdi. Hz. Peygamber, bu konuda bir açıklama yapmayı gerekli görmüş ve Veda Haccı’nda şöyle bir hutbe okumuştur:

“Ashabım! Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Vasiyetimi tutunuz. Zira onlar sizin idarenize ve himayenize verilmişlerdir. Kesin olarak bildiğiniz bir ahlaksızlık yapmadıkları takdirde, onlar üzerinde zorbalık kurmaya hakkınız yoktur. Eğer ahlak dışı bir hareket yaparlarsa onları yataklarında yalnız bırakın. Bir yerlerini incitmeyecek şekilde dövün. Şayet size itaat ederlerse, artık onlara zarar verecek bir şey yapmayın.

Şunu bilin ki, sizin kadınlar üzerinde haklarınız olduğu gibi, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki haklarınız, yatağınızı yabancılardan korumaları, istemediğiniz kimseleri evinize almamalarıdır. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise, giyim kuşam ve yeme içme konularında kendilerine iyi imkânlar sağlamanızdır.”³⁵⁶ Hz. Peygamber’in doğa olayları ile ilgili (güneş tutulması ve yağmur duası için) okuduğu hutbeleri de örnek olarak verebiliriz.

Hz. Aişe anlatıyor: “Rasulullah zamanında güneş tutulmuştu. O da, namaza toplanmaları için bir münadi gönderdi. İnsanlar namaz için toplanınca onlara namaz kıldırdı. Selam verdiğiğinde güneş açılmıştı. Sonra kalkıp şöyle bir hutbe okudu.”

“Biliniz ki, güneş ve ay bir kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmaz. Onlar Allah’ın ayetlerinden iki ayettir, kullarına gösterir. Bunların tutulduğunu görünce namaza koşun.”³⁵⁷

³⁵⁵ Buharî, *Hiyel*, 15; Müslim, *İmâre*, 26,27; Ebû Dâvud, *İmâre*, 11.

³⁵⁶ Tirmizî, *Rada*, 11; İbn Mâce, *Nikâh*, 3.

³⁵⁷ Buharî, *Küsûf*, 2,4; Müslim *Küsûf*, 1; Tirmizî, *Salât*, 396; Nesâî, *Küsûf*, 6,7.

Yine Hz. Aişe anlatıyor: “Rasulullah’a yağmur kıtlığından şikâyet edildi. Bunun üzerine bir minber getirilmesini söyledi. Musallaya minber konuldu. Halka, oraya gidilecek gün tespit edildi.” “Hz. Peygamber güneşin kızılığın ufukta görülür görülmez yola çıktı. Musallaya varıp minbere oturdu. Tekbir getirip, Allah’a hamd etti, sonra: “Sizler memleketin kuraklığa uğradığından, yağmurun normal yağma zamanında gelmeyip gecikmesinden şikâyet ettiniz. Allah kendisine dua etmenizi emrediyor. Duanıza icabet edeceğini vaat etti.” Buyurduve sonra şöyle dedi:

“Hamd, âlemlerin rabbine aittir ve O Rahim’dir, ahiret gününün sahibidir. Allah’tan başka ilah yoktur. O dilediğini yapar. Ey Rabbimiz kendisinden başka ilah olmayan Allah’sın. Sen zenginsin, biz fakiriz. Üzerimize yağmur indir. İndirdiğini bize kuvvet ve güç kıl. Ecel zamanımıza yetecek kıl!”

Bunu söyledikten sonra ellerini kaldırdı. O kadar yukarı kaldırdı ki koltuk altı beyazlığı göründü. Sonra sırtını halka dönderip elbisesini ters çevirdi. Elleri bu sıra kalkmış vaziyette idi. Sonra tekrar halka yöneldi. Minberden indi ve iki rekat namaz kıldı. Anında Allah bulutları gönderdi. Gök gürledi, şimşek çaktı. Allah’ın izni ile yağmur başladı. Rasulullah daha mescidine dönmeden seller aktı. Hz. Peygamber, cemaatin sığınağa dönmedeki acelelerini görünce azı dişleri görününceye kadar güldü ve “şehadet ederim ki, Allah her şeye kadirdir ve ben de Allah’ın kulu ve rasulüyüm” buyurdular.³⁵⁸

Kadınlara Yönelik Hutbesi: Buhari’nin “ilim için kadınlara ayrı bir gün tahsis edilir mi?” başlığı altında rivayet edildiğine göre sahabe kadınlar, Rasulullah’a gelerek, senin sözünü dinlemekte erkekler bize galebe çalıyorlar, binaenaleyh bize bir gün ayır da, o gün sana gelelim, Allah’ın sana öğrettiklerinden bize öğretirsin dediler. O da: “şu şu günler toplanın” buyurdu. Kadınlar toplandılar. Rasûlullah da yanlarına gelerek, Allah’ın kendisine öğrettiklerinden onlara bir şeyler öğretti. Sonra da şöyle hitap etti: “Sizden hiçbir kadın yoktur ki, çocuklarından üç tanesini kendinden önce (ahirete) göndersin de, onlar ona cehennem ateşine karşı bir perde olmasınlar.” Bunun üzerine bir kadın: İki çocuğu ölen de öyle mi? diye sordu. Rasûlullah: “iki çocuğu ölen de öyledir.”³⁵⁹ Buyurdu.

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Salât*, 260; Müslim, *İstiskâ*, 1.

³⁵⁹ Buharî, *İlim*, 36; Müslim, *Birr*, 152.

Son Hutbeleri

Veda Hutbesi: Hz. Peygamber, 632 yılında, 100 bini aşkın müslümana irad ettiği bu hutbesinde, Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle buyurdular:

“Ey İnsanlar! Sözümlü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedi olarak bir daha birleşmeyeceğim. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzdten korunmuştur.

Ashabım! Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmuyunuz! Bu vasiyetimizi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsın! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerekir. Ne zulüm ediniz ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyeden kalan bu çirkin adetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faizde Abdülmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir.

Ashabım! Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu (amcazadem)Rebîa'nın kan davasıdır.

İnsanlar! Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden tesir ve hâkimiyetini kurmak gücünü ebedi suretle kaybetmiştir. Fakat siz; bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız.

Ey İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin onlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; onların evlerinize hoşlanmadığınız kimseleri almamaları, ayrıca açık bir edepsizlik yapmamalarıdır. Şayet yaparlarsa Allah size onları

yataklarda terk etmenize, yaralama olmaksızın dövmenize izin vermiştir. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, memleket âdetine göre, her türlü giyim ve yiyeceklerini temin etmenizdir. Müminler! Sözlerimi hatırınızda tutunuz. Ben size tebliğ etmiş bulunuyorum. Size sıcika sarıldığınız takdirde ebediyen şaşkınlığa düşmeyeceğiniz açık bir emir halinde Allah'ın kitabını ve Peygamberinin sünnetini bırakıyorum. Ey İnsanlar! Sözümlü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman müslümanın kardeşidir, böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helal değildir. Meğer ki gönül hoşluğuyla kendisi vermiş olsun. O halde kendinize zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.

Ey İnsanlar! Muhakkak ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Varise vasiyet etmeye gerek yoktur. Çocuk kimin döşğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Kim ki babasını reddederek, babasından başkasına kendini nisbet ederse, yahut kölesi olmayanı köle edinmeye kalkarsa; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah ondan azabı çevirecek olan bir şefaati ve fidyeyi kabul etmeyecektir. Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir. Babanız birdir; hepiniz Adem 'in çocuklarısınız. Adem ise topraktır. Allah katında en kıymetli olanınız O'na en çok saygı göstereninizdir. Arabın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur. Ey İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar ne diyeceksiniz?" "Şehâdet ederiz ki sen tebliğ ettin vazifeni yerine getirdin. Samimiyetle görevini yaptın." Rasûlullah (s.a) parmağını göğse kaldırdı, sonra onu insanlara doğru çevirdi ve: "Şahid ol ya Rab! Şahid ol ya Rab! Şahid ol ya Rab!" Dedi.³⁶⁰

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in risalet görevi içinde en önemli hitabesi, muhakkak ki Veda Haccı'nda irat ettiği Veda Hutbesi'dir.³⁶¹ Arafat'ta toplanan bütün Müslümanların, O'nun risaletini te'yid ettikleri müşahade edilmektedir.

³⁶⁰ Bu metin, 1 Ocak 1972 yıl, 34 sayılı Diyanet Gazetesinden iktibas edilmiştir. (Hz. Peygamber, Vedâ Haccı esnasında değişik zamanlarda ve değişik yerlerde muhtelif konularda hutbeler okumuştur. Fakat asıl konumuz Veda hutbe olmadığından dolayı ve yukarıdaki mezkûr kaynak da, değişik yerlerde okunan hutbeleri bir arada topladığı için burada zikrettik.)

³⁶¹ Safvet, a.g.e., I, 57-59, Câhiz, a.g.e., II, 31-33; Şelbî, Abdulcelil Abduh, *Hatâbetu ve İ'dedu'l-Hatîb*, Dâru'ş-Şurûk, Kâhire, 1987, s. 180-183.

Son Hutbesi: Hz. Peygamber, vefatından önce iki omzuna geniş bir rida alıp bürünmüş ve başı boz bir sarıkla sımsıkı bağlanmış olarak minberde görünmüştü. Ve bu, minberde son görünüşü olmuştu. Allah’a hamd ve senadan sonra “Ammâ ba’du” diye başladığı hutbesini şöyle sürdürdü:

“Ey insanlar! Size Ensar halkına iyi davranmanızı vasiyet ediyorum. Çünkü onlar, sizden önce iman yurdunu hazırladılar. Onlara iyi muamele ediniz. Onlar sizi kendi mahsullerine ortak etmediler mi? Evlerini sizinle paylaşıp, sizi vaktiyle evlerinde ağırlamadılar mı? Kendileri ihtiyaç içinde oldukları halde, her hususta sizi nefislerine tercih etmediler mi? O halde sizden biriniz iş başına geçerse iyilik veya kötülük edebilecek kadar nüfuz sahibi olursa, Ensar’ın iyilik edenlerine ikram etsin, fenalık yapanların kusurlarından da vazgeçsin.³⁶²

“Ey insanlar! Belki aranızda benden hak iddiasında bulunanlar çıkabilir. Kimin sırtına vurduysam, işte sırtım gelsin vursun! Kime hakaret etmiş ya da onurunu incitmişsem, işte şerefim gelsin intikamını alsın. Kimin malını almışsam, işte malım alsın ve benden bir itiraz gelecek diye asla çekinmesin, zira bu benim sünnetime sığmaz. Gerçekten benim yanımda sizin en değerli olanınız, hakkını istemeyi bilen ya da hakkını helal edendir. Böylece Rabbimin huzuruna yüzüm ak olarak çıkabileceğim.” O zaman cemaatten biri ayağa kalkıp, kendisine bir miktar (Taberî’ye göre üç dirhem) borcu olduğunu söylemiş ve bu para kendisine derhal ödenmiştir. Hutbesine şöyle devam etti:

“Ey insanlar! Eğer içinizden birinizin başkasına borcu varsa onu versin, aşağılanma korkusu onu bundan alıkoymasın, zira bu dünyadaki utanma ahirettekine göre daha hafif kalır.”³⁶³ “Ey insanlar! Duydum ki siz, Peygamberinizin ölmesinden korkuyormuşsunuz. Allah’ın benden önce gönderdiği Peygamberlerden ebedi yaşayan biri var mı ki ben sizin içinizde ebedi kalayım? Biliniz ki elbette ben Rabbime kavuşacağım, siz de bana kavuşacaksınız. Buluşacağımız yer, Kevser havuzunun kenarıdır. Benimle havuz kenarında buluşmak isteyenler ellerini, dillerini günahlardan çeksinler. Size, ilk Muhacirlere iyi davranmanızı vasiyet ederim. Bütün Muhacirler de birbirlerine karşı hayırlı

³⁶² Buharî, *Menâkıbu’l-Ensâr*, 10.

³⁶³ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihü’l Ümem ve’l-Mülûk*, (tah: Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim), Dâr-u Süveydân, Beyrut 1967, III, 189,90.

olsunlar. Her iş Allah'ın izni ve iradesiyle cereyan eder. Siz, olacak şeylerin sırasını değiştiremezsiniz. Allah sizden birinizin acelesiyle acele davranmaz. Allah'ın iznine, iradesine üstün gelmeye çalışanlar, en sonunda mağlup olurlar. Allah'ı aldatmak isteyende mutlaka aldanır.”³⁶⁴

Hz. Peygamber (sav) , sahabesine karşı hutbe irad ettiği minberden inerek öğle namazını kıldı. Sonra dönüp minber üzerinde oturdu ve ilk sözüne döndü. Bu esnada, adamın birisi onda üç dirhem olduğunu iddia etmiş ve (Resulullah) da onun bedelini adama vermişti. Sonra sahabesine şöyle demiştir:

“Ey insanlar, kimin yanında (emanet vb.) bir şey varsa onu yerine (iade edip) versin. Dünyanın rezaleti az değildir, dikkat edin! Dünya rezilliği, ahiretin rezaletinden daha kolaydır.” Hitabeden sonra, Uhud Ashabına dua ederek onlara mağfaret dilemiş, sonra şöyle buyurmuştur: “Allah, bir kuluna dünya ile kendi yanında (katındaki makamında) bulunması hususundatercih yaptırdı ve o (kul) da onun yanını seçti (Allah katındaki yerini seçti).” Ve bunun akabinde, Hz. Ebu Bekir ağladı ve dedi ki: “(Ya Resulallah), nefsimiz ve ecdadımız sana feda olsun”.³⁶⁵

2.2.4. Hz. Ebû Bekir ve Hitabeti

İslâm'ı kabul eden ilk Müslümanlardan ve Râşit halifelerin ilki olan Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634), yaklaşık mîladî 574 'de Mekke'de doğmuştur.³⁶⁶ İsmi Abdullah'tır. Meşhur hatiplerin hitabelerini gençliğinden itibaren hassasiyetle dinlediği ve çoğunu ezberlediği rivayet edilmiştir.³⁶⁷ Sakîfe günündeki konuşması, fesahati, belâgati ve hazırcevaplılığına işaret ettiği gibi gösterdiği güçlü delilleri de onun etkili bir hatip olduğuna işaret etmektedir.³⁶⁸ Atası Mürre bin Kâ'b'da, Hz. Peygamber (sav)'in nesebiyle birleşir. Babası, “Ebû Kuhâfe” künyesiyle meşhurdur. Annesi Ümmü'l-Hayr Selmâ binti Sahr'dır. İslâm'ın tebliğe başlanmasından sonra ilk iman eden hür erkeklerin; raşit halifelerin, aşere-i mübeşşerenin ilki olan ve Câmîu'l Kur'an, es-Siddîk, el-Atik lakaplarıyla bilinen Hz. Ebû Bekir'den, hicret sırasında

³⁶⁴ ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmet b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1978, XI, 15,16.

³⁶⁵ Safvet, *a.g.e.*, I, s. 60.

³⁶⁶ Fayda, Mustafa, “*Ebû Bekir*” mad, DİA, X, 101.

³⁶⁷ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 72.

³⁶⁸ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 71.

Hız. Peygamber ile beraber olmasından dolayı, "...mağarada bulunan iki kişiden biri..."³⁶⁹ Şeklinde bahsedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm onun hilafeti döneminde toplanıp bir araya getirildi. O (r.a), Hız. Peygamber (sav) 'in en samimi dostu, yârı ğâr'ı (mağara arkadaşı), kayınpederi, veziri, müsteşârı ve ilk halifesidir. Hız. Peygamber'e tam güveni ve bağılılığı sebebiyle "Sıddîk" unvanını almıştır.

Bilgili ve hoş sohbet olduğu için pek çok husûsta insanlar yanına gelir, görüşlerinden istifâde ederlerdi. O da uygun gördüğü kimseleri Allah'a ve İslâm' dâvet ederdi. Onun delâletiyle Zübeyr bin Avvâm, Osman bin Affân, Talha bin Ubeydullah, Sa'd bin Ebi Vakkâs, Abdurrahmân bin Avf gibi pek çok sahâbî müslüman olmuştur.³⁷⁰

Hız. Peygamber (sav), Hız. Ebû Bekir (r.a)'in fazîletlerini pek çok hadîs-i şerîflerinde beyân buyurmuşlardır. Onlardan birkaçı şöyledir:

"(Cennet'te) aşağıda olanlar, yüksek derecelere sahip olanları, sizin semânın ufkunda doğan bir yıldızı görmemiz gibi görecekler. Ebû Bekir ve Ömer onlardandır, hattâ daha fazîletlidirler."³⁷¹

Hız. Ali (r.a) şöyle demiştir: "Rasûlullah (sav) Efendimiz'den sonra insanların en hayırlısı Hız. Ebû Bekir (r.a)'dir. Hız. Ebû Bekir'den sonra insanların en hayırlısı Hız. Ömer (r.a)'dir."³⁷²

İbn Ömer (r.a) ise şöyle demiştir: "Biz Peygamber (s.a.v) Efendimiz zamanında insanları hayır derecelerine göre sıralar, Hız. Ebû Bekir'in en hayırlımız olduğunu, sonra Ömer bin Hattâb 'ın, sonra da Osmân bin Affân'ın geldiğini söyledik. Allah hepsinden râzı olsun!"³⁷³

"Biz Nebiyy-i Ekrem (sav) zamanında şöyle derdik: Rasûlullah Efendimiz insanların en hayırlısıdır, sonra Ebû Bekir (r.a), sonra da Ömer (r.a) gelir. Ali bin Ebî Tâlib'e üç nimet lûtfedilmiştir ki onlardan birinin bile bende olması, bana, (dünyanın en kıymetli varlığı olan) kızıl develere sahip olmaktan daha sevimli gelirdi:

³⁶⁹ Tevbe: 9/ 40.

³⁷⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, s. 80.

³⁷¹ Tirmizî, *Menâkıb*, 14/3658; İbn-i Mâce, *Mukladdime*, 11; Ahmed, III, 26, 98.

³⁷² İbn-i Mâce, *Mukaddime*, 11/106; Ahmed, I, 110, 127

³⁷³ Buhârî, *Ashâbu'n-Nebî*, 4

1. Rasûlullah (sav) Efendimiz onu kızıyla evlendirmiş ve bu izdivaçtan çocukları olmuştur,

2. Efendimiz (sav) son günlerinde Mescid'e açılan kapıları kapattırmış, Hz. Ali'nin kapısı açık kalmıştır,

3. Efendimiz (sav) Hayber Günü sancağı ona vermiştir." ³⁷⁴

Hız. Peygamber'e tâbî olmak ve onu izlemekteki hassasiyeti ile ashâb arasında temâyüz eden Hız. Ebû Bekir (r.a), hicrî 13 senesinde (634 yılında) Medine'de Medine-i Münevvere'de 63 yaşında vefat etti ve pek sevdiği Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'in yanına defnedildi. ³⁷⁵ Cenaze namazını Hız. Ömer (ra) kıldırılmış olup, Hız. Peygamber (sav)' in göğüsleri hizasına defnedilmiştir.

O, Hız. Peygamber'in veziri, fetvâlarda en yakını idi. Rasûlullah'ın, "İnsanlardan dost edinseydim, Ebû Bekir'i edinirdim" ³⁷⁶ diye Ebû Bekir'i övmesi ve mescide açılan tüm kapıları kapattırıp yalnız Hız. Ebû Bekir'in kapısını açık bırakması ona verdiği değeri göstermektedir. Hız. Ebû Bekir'in nasslara aykırı hiçbir görüşü bize ulaşmamıştır, çünkü böyle bir rey yoktur. O, nâsîh sünneti çok iyi biliyor, Rasûlullah'ı herkesten çok tanıyordu. Bu yüzden hilâfetinde kendisine karşı içte muhâlif bir hareket olmamış ve fitneler görülmemiş, ³⁷⁷ ihtilâf veya ihtilâflarda çözümsüzlük, bid'atler onun devrinde yaşanmamıştır. Kaynaklarda O'nun, "Ben ancak Rasûlullah'a tâbiyim, birtakım esaslar koyucu değilim" diye kararlarında çok titiz davrandığı zikredilir. ³⁷⁸

Hız. Ebû Bekir, Sadru'l-İslâm (Asr-ı saâdet ³⁷⁹ ve Râşit halifeler ³⁸⁰) devri hatiplerindedir. O, güzel konuşur ve sözlerini seçerdi, söz söylemede büyük bir zevk sahibiydi. O'nun tesirli konuşmaları fesâhat ve belâğat bakımından olduğu kadar muhtevâ îtibarıyla da yüksek bir seviyeye sâhipti.

³⁷⁴ Ahmed, II, 26.

³⁷⁵ Tirmizî, *Menâkıb*, 16/3680.

³⁷⁶ Buhârî, *Salât*, 80; Müslim, *Mesâcid*, 38; İbn Mâce, *Mukaddime*, II

³⁷⁷ Buhârî, *Fedâilü'l-Ashâbı'n-Nebî*, 3.

³⁷⁸ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, nşr. M.J. De Goeje, Leiden, 1879-1965, IV, 1845; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, tsz, III, 183.

³⁷⁹ Safvet, *a.g.e.*, I, 62-269.

³⁸⁰ Özbeklikçi, *a.g.e.*, s. 70-73.

Sözlerinde îcaz ve suhûlet hâkimdi. Cümleleri genellikle kısa, kelimeleri de doğaldı. Sözlerinde seci', mukabele, iktibas, tıbak ve bera'at-ı istihlâl gibi sanatlar mevcuttu. Bundan dolayı iktibas, onun en çok kullandığı belâğat sanatıdır.³⁸¹

Hz. Peygamber'in vefatının akabinde, onun yerine (hilafete) kimin seçileceği konusu tartışıldığı sırada irat ettiği kouşma, İslâm tarihindeki ilk siyasi hitabe örneği kabul edilmektedir.³⁸² Söz söylemede büyük bir zevk sahibi olan Hz. Ebu Bekir'in hutbelerinin ana konusu din olup, siyâsî olanları da vardır. Her iki konuyu mezcettiği hutbeler de bulunmaktadır. Hitabesinde genellikle kısa cümleleri tercih eder ve Kur'an'dan pek çok misal getirerek iktibas sıklıkla kullanırdı.³⁸³ Onun hitabesine dair örnekler çok olup, bazıları şöyledir:

Hz. Peygamber (sav) 'in Vefatı Günü Söylediği Hutbe: Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber 'in ölümünün şiddetiyle sarsılan ve kendinden iyice geçen insanların karşısına çıkmış ve onlara şöyle hitap etmiştir: “Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve O'nun bir ve şerikinin olmadığına şahitlik ederim ve Muhammed 'in seyyidimiz, O 'nun kulu ve peygamberi olduğuna da şahitlik ederim ve indiği gibi kitaba (Kur'an'a) ve dinin Allah tarafından konulduğuna, haber verip bildirildiği gibi hadise ve söylendiği gibi söze (de şahitlik ederim), şüphesiz ki Allah, el-hakku'l-mübîndir. “Ey insanlar, kim Muhammed'e ibadet ediyorsa, muhakkak ki Muhammed ölmüştür ve kim de Allah'a ibadet ederse şüphesiz ki hayat sahibi Allah, ölümsüzdür. Allah, size dininizi verdi ve (siz de o dini) mahzun bırakmayın. Muhakkak ki Allah, nebisi için sizin katınızda bulunanı seçti ve onu sevabına kattı (nebisine mükâfatını çokça ihsan etti) ve sizin için kitabını ve nebisinin sünnetini geride bırakmış, Allah, resulünü kendi yanına alıp onun yerini Kur'an ve sünnet ile doldurmuştur. Kim bu iki şeyi alırsa, (Müslümanlığı) hak olarak kabul eder (öğrenmiş olur), kim de ikisini ayırırsa inkâr etmiş olur.” “Ey iman edenler! Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun...”³⁸⁴ Şeytan, nebinizin vefatıyla sizi meşgul

³⁸¹ Uzun, Tacettin, *Arap Dili ve Edebiyatında Hulefâ-i Raşidîn'in Hutbe ve Mektupları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya, 1985, s. 71-72.

³⁸² Elmalı, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*, s.159.

³⁸³ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 12; Uzun, Tacettin, *a.g.e.*, s. 71-72.

³⁸⁴ Nisâ: 4 /135.

edip oyalamasın, dininizden dolayı sizi günaha sürüklemesin, aciz kaldığımız şey hususunda önce davranın, (ölümün) sizi içine yakalamasını beklemeyin.”³⁸⁵

Usâme b. Zeyd’e ve Ordusuna Tavsiyesi: “Ey İnsanlar! Durun, size söyleyeceğim 10 tavsiyemi aklınızda tutup belleğiniz. İhanet etmeyiniz. Göğsünüz kin ve nefretle veya hainlikle dolmasın. Vefasızlık ve ihanetle aldatmayın. Sert davranarak ceza vermeyin ya da insanların bilek, kulak, ayak vb. vücut organlarını kesmeyiniz. Küçük çocukları, yaşlıları ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarını kökünden kesmeyin, verimli meyve ağaçlarını da kesmeyin. Yemek hâricinde koyun, inek ve develeri boğazlamayın. Kendilerini manastıra vermiş ve nefislerini zahitliğe adanmış rahiplerin bulunduğu kavme uğradığınızda, adadıkları şey üzere onları (kendi haline) bırakınız. İçinde her türlü yemeklerin olduğu kaplarla size ikram eden bir kavme uğ- rayacaksınız, onları yavaş yavaş yediğiniz zaman üzerlerine Allah’ın ismini (besmeleyi) zikrediniz. Başlarının ortalarını tıraşlamış ve etrafını da alın bağı gibi bir sargı ile sarıp bırakmış kavimlerle karşılaşınca, onlara kılıç ile geniş (enli) vurun ve besmeleyle hamle yapıp hücum edin ve hücumlarınızı da savuşturun.”³⁸⁶

Her Zaman Söylediği Sözü: “Vallahi Rasûlullah (sav) Efendimiz’in yakınlarını kollamak benim için kendi yakınlarımı kollamaktan daha sevimlidir.”³⁸⁷

2.2.5. Hz. Ömer b. el-Hattâb ve Hitabeti

Câhiliye’de Kureyş’in önde gelen ve lider şahsiyetlerinden olan Hz. Ömer (ö.23/644), Fil Olayından on üç yıl kadar sonra, diğer bir rivayete göre ise Büyük (Dördüncü) Ficâr savaşından dört yıl kadar önce Mekke’de doğmuştur.³⁸⁸ Kabilesi ile diğer Arap kabileleri arasındaki çarpışma veya savaşlarda, müfâhare vb. durumlarda elçi olarak görev yapmıştır.³⁸⁹

Râşit halifelerin ikincisi³⁹⁰ olan ve “*Emîru’l-Mü’minîn*” ünvanı verilen ilk halife Hz. Ömer, “İslâmiyet’i ilk kabul edenlerden biri olup, adalet, tevazu ve

³⁸⁵ Safvet, *a.g.e.*, I, 66-67.

³⁸⁶ Safvet, *a.g.e.*, I, 74.

³⁸⁷ Buhârî, *Ashâbu’n-Nebî, Meğâzî*, 14.

³⁸⁸ Fayda, Mustafa, “Ömer” mad, DİA, XXXIV, 44.

³⁸⁹ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 13.

³⁹⁰ Fayda, “Ömer” mad, DİA, XXXIV, 44.

zühdü ile meşhur olmuştur. Allah, onun sayesinde İslâm'ı galip kılıp kuvvetlendirmiştir.³⁹¹ Risaletin altıncı yılında müslüman olmuştur.

İslâm'ın hâkimiyeti için Hz. Peygamber (sav) 'in mücadelesinde ona en yakın olan sahabilerden biri olan Hz. Ömer (r.a), Her Kureyşli gibi ticaretle geçimini sağlar, yaz-kış ticarî seyahatlere katılır, tüm Arap Yarımadası'nı, Suriye'yi, Irak ve Mısır'ı dolaşır. Bu yolculuklar onun bilgi ve kültürünü de artırmıştır.³⁹²

Sadru'l-İslâm³⁹³ veya Râşit halifeler dönemi hatiplerinden³⁹⁴ biri olan Hz. Ömer, din, dünya, toplum ve askerlik gibi birçok konuda insanlara hitap etmiştir.³⁹⁵ O da diğer halifeler gibi bazen hutbe vermeden önce hitabesine hazırlanır ve hutbelerinde tekellüf ve suniliği sevmezdi.³⁹⁶ Hitabesi, mantık yönünden en açık, ifade açısından en belîğ ve en doğru olanıdır.³⁹⁷ Hz. Ömer, yaratılıştan hitabete kabiliyetli bir kimse olduğundan, ona kabilesinin sefirlik görevi verilmiştir. Açık olmak, güçlülük ve tabiiyet onun tabiatından olduğu için bu özellikler hitabetinde de görülür. Diğer halifeler gibi, O da bazı hutbelerinden önce hazırlık yapardı. Tekellüf ve sunîlikten hoşlanmayan Hz. Ömer, seci'nin de sunî ve zoraki olanından hoşlanmamıştır.³⁹⁸

Dilin güzel ve hatasız konuşulmasını isteyen Hz. Ömer'in hutbelerinde, teşbih, seci' ve iktibas en çok rastlanan edebî sanatlardır. İfadeleri genellikle kesin ve sağlamdır. Başta siyaset ve idare olmak üzere din, dünya, toplum, harp ve askerlik gibi birçok konuda konuşmuştur.³⁹⁹ İslâmın başlangıcında Hz. Peygamber'in en büyük düşmanlarından biri iken Allah'ın lütfu ile Müslüman olmasıyla İslâm dini daha da güçlendi. Hz. Peygamber ile bütün savaflara katıldı. Resûlullah'ın vefatından sonra, ilk anda şok geçirmiş, ancak, Hz. Ebû Bekir'in etkili konuşması üzerine sakinleşmiş ve Hz. Ebû Bekir'in halife olmasına destek olmuştur. Hz. Ebû Bekir ölmeden önce, kendi yerine onu uygun gördüğünü belirtmiştir. Halife

³⁹¹ Cârîm, *a.g.e.*, s. 68.

³⁹² Fayda, "Ömer" mad, DİA, 44.

³⁹³ Safvet, *a.g.e.*, I, 64-270.

³⁹⁴ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 91-92.

³⁹⁵ Koyuncu, *a.g.e.*, s.13.

³⁹⁶ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 13.

³⁹⁷ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 92.

³⁹⁸ Uzun, Tacettin, *a.g.e.*, s. 72-73.

³⁹⁹ Uzun, Tacettin, *aynı eser*, s. 74-75.

seçildikten sonra devlet işlerini en iyi şekilde yerine getirmiş, Hz. Ebû Bekir'den kalan kamunun yararına olan işleri kesin kararlılık ve ve gayretiyle tamamlamıştır.⁴⁰⁰

Bazı Sözleri: “Bazı insanlar gelip Kur’an’daki müteşâbih âyetleri öne sürerek sizinle tartışacaklar. Onlara karşı hadis-i şerîf ve sünnet-i seniyye ile mücâdele edin! Zîrâ ashâb-ı sünen yani sünneti bilenler, Allah’ın kitâbını en iyi bilenlerdir.”⁴⁰¹

“Allah’ın malı (Beytülmâl) karşısında kendimi yetimin velîsi gibi kabul ettim. İhtiyacım yoksa ondan hiçbir şey almadım, ihtiyacım olduğunda ondan kifâyet miktarı yedim, elime imkân geçince de aldığım şeyi geri ödedim.”⁴⁰²

“En sevdiğim kişi, bana ayıp ve kusurlarımı haber verendir.”⁴⁰³

Hz. Peygamber (sav), onun için şöyle buyurmuştur:“Nefsim yed-i Kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, şeytan sana bir yolda rastlamış olsa, mutlaka yolunu değiştirirdi”⁴⁰⁴ "Gökte bir melek bulunmasın ki Ömer'e saygı duymasın. Yeryüzünde ise bir şeytan bulunmasın ki Ömer'den kaçmasın" ⁴⁰⁵

2.2.6. Hz. Osman b. Affân ve Hitabeti

Râşit halifelerin üçüncü halkasını teşkil eden Osman b. Affân (ö.35/656), ilk Müslümanlardandır.⁴⁰⁶ Halife Hz. Ömer tarafından görevlendirilmiş şûra, halkın görüşünü de alarak Hz. Osmân'ı halife ilân etmiştir.⁴⁰⁷ İfade açısından gayet kolay, lafzı veciz ve beliğ bir halife olarak kabul gören,⁴⁰⁸ kısa ve özlü cümleler kullanan Hz. Osman'ın hutbe veya hitaplarında asla yapmacık bir unsur bulunmazdı.⁴⁰⁹

Hz. Pegamber (s.a.v)'in iki kızıyla evlenmiş olduğu için iki nûr sahibi anlamında, "Zi'n-Nûreyn" lakabıyla anılan Hz. Osmân'ı, Zâtü'r-Rika ve Gatafan seferlerinde Resulullah (sav), Medine'de yerine vekil bırakmıştır ⁴¹⁰

⁴⁰⁰ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁰¹ Dârimî, *Mukaddime*, 17/121

⁴⁰² İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 276.

⁴⁰³ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin, *Tarîhu'l-Hulefâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Kahire 1969, s. 130.

⁴⁰⁴ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 22.

⁴⁰⁵ es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, s.133.

⁴⁰⁶ Yiğit, İsmail, “Osman” mad, DİA, XXXIII, 438.

⁴⁰⁷ Önkâl, Ahmet, “Abdurrahmân b. Avf” mad, DİA, I, 157.

⁴⁰⁸ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁰⁹ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 15.

⁴¹⁰ es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, s. 165

Sadru'l-İslâm⁴¹¹ veya Râşit halifeler dönemi hatiplerinden⁴¹² biri olan Hz. Osman'ın hitabesini ifade eden örneklerin bir kısmı şöyledir:
Şûra günü irat ettiği hitabesi.⁴¹³ Şûra ehli, kendisine biat ettiğinde irat ettiği bir hutbe.⁴¹⁴ Şehâdetinden önce irat ettiği son hutbe.⁴¹⁵

2.2.7. Hz. Ali b. Ebî Tâlib ve Hitabeti

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) (ö. 40/661), miladî (600)' de,⁴¹⁶ diğer bir rivayete göre hicretten 21 sene önce doğmuş ve İslâm'ı çocuk yaşta kabul etmiştir.⁴¹⁷ Hz. Peygamber, amcaoğlu ve damadı olan Ali b. Ebî Tâlib'in yetişmesini ve terbiyesini sorumluluğuna almıştır.⁴¹⁸

Râşit halifelerin dördüncüsü⁴¹⁹ olan Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın katlinden sonra Hicaz mevkiinde biat edilmiş; Şam valisi Muâviye ve Şamlılar ise Hz. Osman'ın katli ve bu katle engel olmadığı gerekçesiyle O'na biat etmemişler,⁴²⁰ Sahabeden Talha ve Zubeyr de aynı gerekçe ile ona karşı çıkıp,⁴²¹ biata yanaşmamışlardır. Hz. Ali, bu iki sahabeye de Cemel Vakası'nda üstün gelmiştir.

Hz. Ali, Şam valisi Muâviye'yi Şam valiliği görevinden uzaklaştırmıştı. Buna karşılık Muâviye'de onun emrine itaat etmedi ve katillerle işbirliğine gitmekle itham ettiği⁴²² meşru halifeye karşı savaşa hazırlandı. Bu mesele yüzünden icra edilen Sıffin Vakası, Ali ile Muâviye'nin azli kararı alınan tahkîmle neticelenmişti.

Sıffin ile Tahkîm kararının akabinde Hâricîler ortaya çıkmıştır. Hz. Ali, hakem işine itiraz eden Havâric'e bir sefer düzenleyerek onlara üstün gelmiştir. Şamlılar, Muâviye'nin halifeliğine biat ettikten sonra Mısır vb. bölgeler de, onun halifeliğini (zorla veya isteyerek) sahiplendiler. Sıffin'den sonra, Ali'nin cemaatinde

⁴¹¹ Safvet, *a.g.e.*, I, 98-271.

⁴¹² Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁴¹³ Safvet, *a.g.e.*, I, 98

⁴¹⁴ Safvet, *a.g.e.*, I, 100-101.

⁴¹⁵ Safvet, *a.g.e.*, I, 104.

⁴¹⁶ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 341.

⁴¹⁷ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 185.

⁴¹⁸ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 341.

⁴¹⁹ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 16.

⁴²⁰ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 185.

⁴²¹ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 340.

⁴²² el-Fâhûrî, *ayn eser*, s. 341.

birtakım ayrılıklar ve ihtilaflar vukua gelmiştir.⁴²³ Bu sırada üç Hâricî lideri, gizli bir toplantıda bu fitnenin başı saydıkları Muâviye, Amr b. Âs ve Hz. Ali' yi katletme kararı alarak komplo kurmuşlardır.⁴²⁴ Diğer ikisi kurtulmuş, fakat Hz. Ali'yi İbn Mülcem el-Hâricî, Kûfe mescidinde 40/661'de katletmiştir.⁴²⁵ Hz. Ali'nin hilafeti yaklaşık 4 sene 9 ay kadar sürmüştür.⁴²⁶

Tevâzu, züht, akide, takva sahibi, adil, muhlis ve kahraman bir kişiliğe sahip olan Hz. Ali (r.a.),⁴²⁷ keskin zekâlı, anlayışı ve basireti kuvvetli, cesur, çevik ve asil bir sahabiydi.⁴²⁸ Yönteminin esasları takva, adalet ve haklıdır. . Ali'nin yolu / metodu sosyal ve idarîdir, meşveret ehli ve iyi bir tercih sahibi, iyiyi, zararlıyı ayırt eden ve raiyetine hüsnü zan eden bir şahsiyete sahiptir.⁴²⁹ Yaşadığı asırda edebî belâgat yönünden en meşhur kişi olarak zikredilen Hz. Ali'nin⁴³⁰ kelâmı, üç eksen üzerinde döner, bunlar: hutbeler ve evâmir, kitaplar ve resâil, hikem ve mevâizdir.⁴³¹ Belâgati denildiğinde onun şiir, hitabeti vb. hususlarda beliğ olması akla gelir. Ali, zaten fitratında mevcut olan ve belâgatine yön veren şu hasletlere sahiptir:

Parlak akıl, dinî kültür, isabetli / doğru bir mantık, keskin bir lisan, samimî şefkat (yakınlık) ve keskin zekâlı bir fikir.

Sözü kullanım ve yöneltmede hayret edilecek derecede bir güce sahip oluşu.

Üslupları maharetli kullanarak, üsluplar arasında ustaca geçiş yapıp onları bir dilden diğerine nakletmek.⁴³²

Müslüman hatiplerin lideri⁴³³ ve Hz. Peygamber (sav)'den sonra insanların en fasihi olan Hz. Ali,⁴³⁴ Sadru'l-İslâm dönemi hatiplerindedir.⁴³⁵ Hem veciz hem de

⁴²³ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 342.

⁴²⁴ Zeyyât, *a.* ⁴²⁴ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 340.

⁴²⁴ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 341.

⁴²⁴ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 340.

⁴²⁴ Cârîm, *a.g.e.*, s. 16.

⁴²⁴ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 186.

⁴²⁵ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 342.

⁴²⁶ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 186.

⁴²⁷ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 340.

⁴²⁸ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 341.

⁴²⁹ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 340.

⁴³⁰ Cârîm, *a.g.e.*, s. 16.

⁴³¹ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 186.

⁴³² el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 341.

⁴³³ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 131.

⁴³⁴ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 16.

⁴³⁵ Safvet, *a.g.e.*, I, 99-249.

uzun konuşmada âdeta emsalsizdir.⁴³⁶ Onun hitabesi genellikle dinî, siyasi ve askerî alanlarda incelenebilir. Dinî hitabeti, nazari (teorik) ile ameli (pratik) yönü olan, tevhit görüşünü esas alan, isabetli, doğru bir mantık ve kelimâ inceliğe sahiptir. Siyasi hitabeti de hak ile sorumluluk etrafında döner. Ayrıca onun hilafeti, sahası gayet temiz olan siyasi anlayışa sahiptir. Diğer bir ifade ile o, dönemindeki siyasi çalkantılardan dolayı suçsuz olup beraat eden ve bu hadiselerden dolayı üzerinde sorumluluk bulunmayan kimsedir. Ali'nin askerî hitabeti de ihlâsı ve lisanı ya da ifadesinin doğruluğu, hamaseti, kontrolü ve hükümlerliliği ve hikmetinin geniş oluşu gibi korkutma, istek ve ümit verme hususlarında müracaat edilen özellikler taşımaktadır.⁴³⁷

Hz. Ali'in edebiyatının esasları olan "Nehcü'l-Belâga" isimli eser, Şerif er-Radî tarafından 1009'da toplanılmış olup, hutbeler, resail, hikem ile mevâizin derlemesidir.⁴³⁸ Asırlarca âlimlerin meşgul olduğu ve ilgi odağı haline gelen bu eserde dinî, siyasi, askerî, sosyal ve idarî çeşitli mevzular vardır.⁴³⁹

İlk Hutbesi: Alî b. Ebî Tâlib, Medine'deki hutbesinde Allah'a hamd ve sena, peygambere salât ve selam ederek şöyle demiştir: "Ey insanlar, Allah'ın kitabına ve nebinizin sünnetine yapışınız, Sağ ve sol (sağa ve sola gitmek) saptırır ve yanıltır, orta cadde ise: takip edilecek bir yoldur veya kitap ile sünnet ve nübüvvet alametleri izlenecek doğru metottur. Aranızda birlik ve beraberlik sağlayın ve yakınlarınızın da aralarını ıslah edip düzeltin; ölüm peşinizdedir. Hak ve bâtil, hepsinin de ehli vardır. Muhakkak ki ben sizin durgunluk ve gevşeklik içinde olmanızdan korkuyorum, bizim üzerimize gayret ve çalışmaktan başka bir şey yoktur."⁴⁴⁰

Sıffîn Günlerindeki Hitabesi: Ali b. Ebi Talib (r.a.) her gün Sıffîn'de çıkar hatta (askerlerin önündeki) safların veya iki safın arasında durur ve şöyle derdi:

"Ölümün iki gününden hangisinden kaçınayım, takdir edilmeyen gün veya takdir edilen günden mi? Takdir edilmeyen günden korku duymuyorum, takdir edilen (gün ise) sakınmak ondan kurtarmaz."⁴⁴¹

⁴³⁶ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 16.

⁴³⁷ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 340.

⁴³⁸ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 344.

⁴³⁹ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 340.

⁴⁴⁰ Câhiz, *a.g.e.*, II, 50-51; İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, IV, 157.

⁴⁴¹ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, I, s. 96.

Nehrevan'dan Ayrılacağı Sırada İrad Ettiği Hitabe: Hz. Ali, Nehrevan'dan ayrılmayı istediğinde, bir hatip olarak ayağa kalkıp, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle demiştir:

“Şüphesiz Allah, imtihanınızı iyi yaptı, zaferinizi şerefli kıldı, Allah'ın kitabını sırtları arkasına atan Muâviye'ye ve onun taraftarlarına adaletli olarak hemen yöneliniz.”⁴⁴² Sonra, hutbesinin devamında şu ayetleri okumuştur: “...onlar (ehl-i kitap) verdikleri sözü arkalarına atıp, onu (kitaptakileri) az bir karşılığa değiştiler.”⁴⁴³“Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi.”⁴⁴⁴

2.2.8. Hz. Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk ve Hitabeti

Hz. Âişe (ö. 57-58/678), Hz. Ebu Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber (sav)'in zevcesidir.⁴⁴⁵ Sadru'l-İslâm devri⁴⁴⁶ ve Râşit halifeler dönemi hatiplerinden⁴⁴⁷ olan Hz. Âişe, anlayamadığı hususlarda Hz. Peygamber' e soru sorarak bilhassa Kur'an ve hadis konularını onunla müzakere eder ve eksiklerini telafi ederdi.⁴⁴⁸ Hz. Peygamber'in, onunla sohbet edip sorularına cevap vermesi; zekâ, güzel konuşma vb. gibi kabiliyetlerinin gelişmesinde ona yardımcı olmuştur.

Mü'minlerin annesi olan Hz. Âişe (r.a.), h. 57⁴⁴⁹ veya 58'de vefat etmiştir.⁴⁵⁰

2.2.9. Abdullah b. Abbâs ve Hitabeti

Arap edebiyatında derin bilgi sahibi olan İbn Abbas (ö.68/687-88)⁴⁵¹, kudretli bir hatip olarak zikredilir.⁴⁵² İlmî kapasitesi yüzünden âlim diye isimlendirilen ve ilim yönünden sahabe içinde temayüz etmiş,⁴⁵³ tefsir, hadis, fıkıh ve ferâiz gibi ilimlerde üstün bir mevki kazanmış olan Abdullah b. Abbas,

⁴⁴² Safvet, *a.g.e.*, I, 231.

⁴⁴³ Âl-i İmrân: 3 /187.

⁴⁴⁴ Bakara: 2 / 102.

⁴⁴⁵ Fayda, Mustafa “Âişe” mad, DİA, II, 201.

⁴⁴⁶ Safvet, *a.g.e.*, I, 123-136.

⁴⁴⁷ Özbeklikçi, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁴⁸ Fayda, “Âişe” mad, DİA, II, 202.

⁴⁴⁹ Safvet, *a.g.e.*, I, 136.

⁴⁵⁰ Fayda, “Âişe” mad, II, 201.

⁴⁵¹ Çakan, İ. Lütü - Eroğlu, Muhammed, “Abdullah b. Abbâs” mad, DİA, I, 78.

⁴⁵² Çakan, Eroğlu, *aynı makale*, s. 79.

⁴⁵³ Cârîm, *a.g.e.*, s. 138.

müctehid ve fakih sahabîlerdendir.⁴⁵⁴ Abdullah b. Abbas, namazların akabinde tesir edici konuşmalar icra eder ve bu hitabeyi dinleyen muhataplar arasında Arapça bilmeyen kimselerin söylenilenleri anlaması maksadıyla tercüman kullanırdı.⁴⁵⁵

Abdullah b. Abbas, Sıffin'de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hakem olarak Ali'yi temsil etmesine karşı çıkmıştır. Yine bu vakianın akabinde halifenin ordusunu terk eden Hâricîler'i ikna etmek üzere Hz. Ali tarafından görevlendirildiğinde Hâricîlere karşı tahkîm meselesinin haklı yönünü savunmuş ve bu yüzden Ali'yi tekfir ederek ona isyan etmemeleri gerektiğini, ayetlerle ispat etmiştir.⁴⁵⁶ Çetin geçen müzakereler sonucunda birtakım Hâricîler, fikir değiştirerek gruplarından ayrılmışlardır.⁴⁵⁷ Abdullah b. Abbas, Taif'te hicrî 68'de vefat etmiştir.⁴⁵⁸

Halife Hz. Ali tarafından Hâricîleri ikna etmek için görevlendirildiğinde bu fırkalarla yapmış olduğu münazara hitabeleri, onun kayda değer en meşhur hitabe örneklerindedir. Sadru'l-İslâm ve Emevi dönemi hatibi⁴⁵⁹ olan Abdullah b. Abbas'ın hitabesini yansıtan örnekler çok olup, onlardan birkaçı şöyledir:

Bir Adama Nasihati: Abdullah b. Abbas, bir adama şöyle öğüt vermiştir:

“Kafanı kurcalamayan veya senin ile alakasız olan bir şey hakkında konuşmayı bırak, seni alakadar eden birçok şeyde konuşmayı da terk et, ta ki senin onu bulduğunda / konu yerine geldiğinde (konuşursun).”⁴⁶⁰

Basralılara İrad Ettiği Hutbe: Hz. Ali, tahkîmin başarısız oluşundan dolayı, rakibi Muâviye ile Şamlılara karşı mücadeleye devamı uygun görerek Basra Valisi Abdullah b. Abbas'a bir mektup yazmıştır. Halife, bu mektubunda, kendisinin Basra şehrine gelmeden önce, mücadele edecek birlikleri kendisine yollamasını istemiştir. Abdullah b. Abbas, bu kimselerin Ahnef b. Kays ile gitmeleri için emir vermiş ve onunla (1500) adam göndermiştir. Vali, gönderdiği bu askerî birliğin sayısının çok az olduğunu görmüş ve hatip olarak ayağa kalkarak Basralılara hitap etmiştir. Abdullah, Allah'a hamd ve sena etmiş ve hutbesine şöyle devam etmiştir: “Ey Basralılar! Halifenin bana (askerî birlik) göndermemi emrettiği bir yazısı geldi. (Bu kişilerin)

⁴⁵⁴ Yeğîn, Abdullah, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yay, İstanbul, 2008.

⁴⁵⁵ Çakan, Eroğlu, *a.g.m.*, s. 79.

⁴⁵⁶ Çakan, Eroğlu, *aynı makale*, s. 76.

⁴⁵⁷ Çakan, Eroğlu, *aynı makale*, s. 77.

⁴⁵⁸ Cârîm, *aynı eser*, s. 138.

⁴⁵⁹ Safvet, *a.g.e.*, I, 174-271; Safvet, *a.g.e.*, II, 34-234.

⁴⁶⁰ Cârîm, *a.g.e.*, s. 138.

Ahnef b. Kays ile hareketini emrettim. Sizden ancak (1500) kişi çıktı ve onlar gönderildi. Sizler divan ⁴⁶¹ sicilinde (60.000) kişi gözükyorsunuz ki bundan evlatlarınız, köleleriniz ve mevâlîniz hariçtir. Beni dinleyin, acele edin, bir kimse nefsinin bahanesini ortaya koymasın. Onun davetinden geri duranların ve üzüntüyü takip eden bir pişmanlık içinde bulduğum herkesin imama (halifesine) karşı isyankâr olduğuna inanıyorum. Sizin toplanmanızı ve sevkinizi/ hareketinizi, Ebu'l-Esved ed-Düeli'ye emrettim. Bir kimse, savaşa katılmamak veya geri kalmak için bir nefis bahanesi uydurmasın ancak kendisini kötüleyip ayıplasın.”⁴⁶²

2.2.10. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Hitabeti

Sadru'l-İslâm devri hatiplerinden ⁴⁶³ olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Yemenli olup Eş'ar kabilesine mensuptur. Sıffîn'de halifelik meselesi tarafsız hakemlere bırakıldığında, Hz. Ali'yi hakem olarak temsil eden fakih bir sahâbîdir.⁴⁶⁴ Kur'an'ı Hz. Peygamberden öğrenmiş olan ve çok güzel Kur'an okuyan, zühtve takva sahibi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, (42/662-63) tarihinde vefat etmiştir.⁴⁶⁵ Başka bir rivayette miladî 52'de vefat ettiği de belirtilmektedir. Ashâb-ı Cemel fitnesi'ne dair hitabesi⁴⁶⁶ ile, Tahkîm'de irat ettiği bir hitabe, hitabetinin meşhur örneklerindedir.

Tahkîm Hitabesinden: Hakemler, Dûmetü'l-Cendel'de bir araya geldiğinde, hilafeti konuştukları bu görüşmeler sonucu, her iki hakem, toplanmış halde (kararı bekleyen) insanların bulunduğu yere doğru geldiler. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, ön tarafa çıkmış, Allah (c.c.)'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle demiştir: “Bu ümmetin işini görüştük, hilafete en uygun ve ümmetin darmadağınık durumunu ve birliğini sağlayacak, salih bir kişiyi görmedik. Benim ve Amr'ın görüş birliğine vardığımız durum ise, Ali ve Muâviye'nin azledilmesidir. İslâm ümmetinin bu meselesine yöneldik. İnsanlar, sevdiklerine velayeti versin (halk, istediğini hilafete geçirsin),

⁴⁶¹ Divân-ı ceyş [Farsça] Orudaki askerlerin isimleri yazılı olan resmi sicil kaydının bulunduğu defterlerdir. Bu konuda daha geniş bilgi için: Safvet, *a.g.e.*, I, 231.

⁴⁶² Safvet, *a.g.e.*, I, 230-231.

⁴⁶³ Safvet, *a.g.e.*, I, 130-132, 212.

⁴⁶⁴ Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Mûsâ el-Eş'arî” mad, DİA, X, 190.

⁴⁶⁵ Kandemir, “Ebû Mûsâ el-Eş'arî” mad, X, 191.

⁴⁶⁶ Safvet, *a.g.e.*, I, 130-131, 131-132.

Şüphesiz ki ben Ali'yi ve Muâviye'yi azlettim, (halifelik işini) kendinize yönelerek çözümlerin ve bu işe en ehil gördüğünüze hilafeti verin.”⁴⁶⁷

2.2.11. Hz. Hasan b. Ali ve Hitabeti

Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 49/669), Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın oğlu ve Hz. Peygamber (sav)'in büyük torunudur. Babası hilâfete geçtiğinde Hasan, Cemel Vakasında ve Sıffin'de babasıyla beraberdi. Hz. Ali'nin 661'de şehit olmasının akabinde Kûfe 'de kendisine biat edilince, Kûfe Mescidi 'nde halka hitap etmiştir. Bu hutbesinde Ehl-i beyt'in üstünlüğü ve vasıflarından bahsetmiştir.⁴⁶⁸ Sadru'l-İslâm dönemi hatiplerinden olan Hz. Hasan, içinde bulunduğu ortam sebebi ile barışa mecbur olmuştur. İstedığı sulh şartları karşılığında, hilâfeti Muâviye'ye devretmiştir. Barış anlaşmasında, herkesin, milliyet veya kavmiyet yönüne bakılmadan emniyette olacağına dair madde ile sonradan metne eklenen Hz. Ali'ye sövülmemesi maddesi, en dikkat çeken husustur. İslâm tarihinde h. 41(661) senesi, sulh sebebi ile “âmü'l-cemâa” (birlik yılı) olarak adlandırılmıştır.

Sahih rivayete göre, halifeliği, altı ay üç gün süren; Dinî, sosyal ve⁴⁶⁹ siyasi kargaşayı kapsayan ve fitne olarak isimlendirilen bir döneme şahit olan Hz. Hasan⁴⁷⁰, gayet halim bir seyyit olup fitneleri ve kılıçları sevmezdi. Bu sebepe, gönül rızasıyla halifelikten feragat ederek, her iki müslüman topluluk arasındaki çarpışmayı terk etmiş,⁴⁷¹ Medine'ye çekilerek, ailesiyle siyasetten uzak bir hayat yaşamıştır

Örnek Hutbeleri: “Biliniz ki hilim güzellik ve süstür, vakar ise muhabbet ve dostluktur, sıla nimettir, kendisiyle övünmeyi çoğaltmak ve acele etmek sefehîr (akılsızlık, rezalet), sefeh ise zayıflık ve acizliktir. Ehli denaetle (aşağılık, düşük kimselerle) karşılıklı oturup sohbet dostu olmak ayıp ve çirkinliktir, zulüm ve gayri adil kimselere karışmak zan ile şüphedir”.⁴⁷² “Yaptığın iş miktarınca karşılık iste.”⁴⁷³

⁴⁶⁷ Safvet, *aym eser*, I, 212

⁴⁶⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Hasan*” mad, DİA, XVI, 282.

⁴⁶⁹ Fığlalı, “*Hasan*” mad, XVI, 283.

⁴⁷⁰ Çağrıncı, Mustafa, “*Fitne*” mad, DİA, XIII, 156.

⁴⁷¹ Cârım, *a.g.e.*, s. 167

⁴⁷² Safvet, *a.g.e.*, II, 12

⁴⁷³ Cârım, *a.g.e.*, s. 167

2.2.12. Sadru'l-İslâm Döneminde Meşhur Olan Diğer Hatipler

Amr b. el-Âs, Hâlid b. Velîd, Sâbit b. Kays b. Şemmâs el-Ensârî, Talha b. Ubeydullah, Zubeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Utbe b. Gazvân, Saîd b. el-Âs, Adîyy b. Hatim, Zeyd b. Sûhân, Cerîr b. Abdullâh el-Becelî, Ammâr b. Yâsir, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Hucr b. Adîyy, Eşter en-Nehaî, Habîb b. Mesleme, Şürahbîl b. es-Sımt, Abdullah b. Ca'fer, Süheyl b. Amr.⁴⁷⁴

2.3. EMEVİLER DÖNEMİNDE ARAPLARDA HİTABET

Emevîler dönemi, İslâm Tarihinin en önemli dönemlerinden biridir. Bu sebeple Emeviler döneminde hitabete geçmeden önce, dönemin siyasi, sosyo-kültürel ve edebî atmosferini kısaca incelemek yerinde olacaktır. Ancak, daha önce, Emevi halifelerinin hilafet tarihlerini çizelge halinde gösterelim.

⁴⁷⁴ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, III, 272; VII, 94-96 .

Şam'da Hüküm Süren Emevî Halifeleri⁴⁷⁵ ve Hilafet Tarihleri

EMEVÎ HALİFELERİ	
Süfyânî Kolundan Gelen Halifeler	
I. Muâviye b. Ebû Süfyân	(41/661)
I. Yezîd b. Muâviye	(60/680)
II. Muâviye b. Yezîd	(64/683)
Mervânî Kolundan Gelen Halifeler	
I. Mervân b. Hakem	(64/684)
Abdülmelik b. Mervân	(65/685)
I. Velîd b. Abdülmelik	(86/705)
Süleyman b. Abdülmelik	(96/715)
Ömer b. Abdülazîz	(99/717)
II. Yezîd b. Abdülmelik	(101/720)
Hişâm b. Abdülmelik	(105/724)
II. Velîd b. II. Yezîd	(125/743)
III. Yezîd b. I. Velîd	(126/744)
İbrâhim b. I. Velîd	(126/744)
II. Mervân b. Muhammed	(127-132/744-750)

⁴⁷⁵ Yiğit, İsmail, "Emeviler" mad, DİA, XI, 95

Siyasî Ortam: İsmi hanedanın ilk halifesi Muâviye'nin mensup olduğu "Benî Ümeyye" (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabilesinden alan ve İlk İslâm hânedanı olarak tarihlere geçen Emeviler, Hulefâ-i Râşidîn döneminden (632-661) sonra Suriye'nin Dımaşk şehrinde kurulmuş olup, 661-750 yıllarında hüküm sürmüştür. Dımaşk şehri bu devletin merkezi olmuştur. Muâviye ve ondan sonraki iki halife bu kabilenin Süfyânî kolundan, diğer on bir halife ise Mervânî kolundandır.⁴⁷⁶

Hz. Ali, tahkîmden sonra Kûfe'ye çekilerek Muâviye'ye karşı yeni bir sefer için hazırlıklara başladığı⁴⁷⁷ sırada Hâricîler tarafından şehit edilmiştir.⁴⁷⁸ Bu gelişmeler esnasında Muâviye, Ali'nin hâkimiyetindeki bölgelerin çoğunu kontrolüne alarak Emevî Devleti'nin temellerini atmıştır.⁴⁷⁹ Hz. Ali'nin katlinden sonra, Hâricî meselesi, Muâviye'ye ve Emevi halifelerine kalmış, Emevi saltanatı müddetince bu iki taife, birbiriyle mücadeleyi sürdürmüştür.⁴⁸⁰

Muaviye, Hz. Ömer döneminde 641'de Şam valisi olarak atanmış ve Suriye'yi denetimi altına almıştı. Kurulmasından sonra oldukça büyüyen Emevî Devleti bir imparatorluk haline gelmiş ve arazi yüzölçümü bakımından birbirine bağlı arazilerden oluşan imparatorlukların en büyük dördüncüsü olmuştur.

Ancak bu dönem, istikrarlı bir siyasi hayatın mümkün olmadığı, hilafetin saltanata dönüşmeye başladığı bir dönemdir. Muaviye, vefatından önce yerine halife olarak oğlu Yezid'i bırakmıştır. Bundansonra ise hilafeti ele geçirmek isteyen gruplar arasında pek çok siyasi çekişme ve mücadeleyaşanmıştır.⁴⁸¹

Müslümanların birçoğu râşit halifelerden sonra Emevîler'in hilafeti Haksızca aldığı görüşündedir. Özellikle Irak bölgesindeki Müslümanlar arasında Emevîler'in hilafetine karşı nefret ve kin duyguları oluşmaya başlamış; duyulan bu nefret neticesinde kısa süre içinde Irak ve Hicaz bölgelerinde Emevîler'e rakip olarak üç büyük siyasi hareket yani Şiâ, Haricî ve Zübeyrî gruplar ortaya çıkmış, bunların temel düşüncesini, halifenin kim olacağı meselesi oluşturmuştur.

⁴⁷⁶ Yiğit, İsmail, "Emeviler" mad, DİA, XI, 87.

⁴⁷⁷ Fırlıklı, Ethem Ruhi, "Ali" mad, DİA, II, 374.

⁴⁷⁸ Dayf, a.g.e., s. 63.

⁴⁷⁹ Fırlıklı, "Ali" mad, DİA, II, 374.

⁴⁸⁰ Dayf, a.g.e., s. 64.

⁴⁸¹ Sarıçam, İbrahim, Aycan, İrfan, *Emevîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993. s. 58

Zübeyir taraftarları, hilafetin Hicaz'da kalmasını ve halifeninde sahabenin önde gelenlerinden olmasını istemişler; Iraktaki Haricîler ise hilâfetin Kureyşli olmayan Araplara ya da Arap olmayan diğer Müslüman gruplara verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Haricîler, dinin bazı emirlerini diğer gruplara göre çok farklı yorumlayarak, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanların kanını akıtmayı dinî bir mecburiyet kabul etmişlerdir.⁴⁸² Bu düşüncenin doğal sonucu olarak dönemin İslam tarihine, Haricî isyanları damgasını vurmuştur.

Hız. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi,⁴⁸³ Harre olayı ve Medine'nin yağmalanması,⁴⁸⁴ Mekke'ye yapılan feci muhasara ve Zübeyr b. Avam'ın şehit edilmesi⁴⁸⁵ gibi olaylar bu dönemin üzücü hadiseleri arasındadır.

Muaviye sonrası baş gösteren kabile çatışmaları, siyasi huzuru bozan bir başka durum olmuştur. Yemenli Ezd ve Rebia kabileleri ile Kuzey Araplarından Temîm ve Kays kabileleri arasındaki mücadeleler Mervan b. Hakem döneminde şiddetlenmiş, Ömer b. Abdulaziz zamanında biraz hafiflese de, daha sonra artarak devam etmiş ve sonunda da Emevî devletini yıkan ana sebeplerden olmuştur.⁴⁸⁶

Emevî saray çevresinde uzun yıllar, kendi menfaatini düşünen iktidaryanlı şairler daha çok yer alırken, dindar âlimler üzerinde ciddi baskı uygulanmıştır. Beşinci Emevî halifesi II. Velid, dindarlar üzerindeki bu baskıyı kaldırmış, Medine âlimlerine zâlimce davranan bir valiyi görevden alarak yerine dindarlığıyla meşhur amcazâdesi Ömer b. Abdülazîz'i getirmiştir. II. Velid'in bu siyaseti sonucu iktidar üzerinde artık din âlimlerinin etkisi artmış, O'nun ardından halife olan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik zamanında ise din âlimlerinin halifeler üzerindeki nüfuzları daha ileri düzeye ulaşmıştır. Nitekim Süleyman ölüm yatağında iken bazı din âlimlerinin telkinleriyle, yerine tayin edebileceği oğlu ve kardeşleri varken amcazâdesi Ömer b. Abdülazîz gibi dindar birini veliaht göstermiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸² Yiğit, "Emeviler" mad, DİA, XI, 88.

⁴⁸³ İbnu'l-Esîr, 'İzzuddîn Ebu'l-Hasan 'Ali, *el-Kâmil fi't-Târîh*, terc. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1986, IV, 80.

⁴⁸⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 359.

⁴⁸⁵ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, IV, 190.

⁴⁸⁶ Yiğit, "Emeviler" mad, DİA, XI, 97.

⁴⁸⁷ Sarıçam, İbrahim, Aycan, İrfan, *a.g.e.*, s.73.

“Abbâsîler, uzun süren bir propaganda dönemi ve 747’ de açıkça başlayan savaş sonunda Emevî halifelerini 750’de Şam’dan atmışlardır. Abbâsîlerin ilk halifesi olan Ebu'l Abbas, Sefih bütün Emevî Hanedanı mensuplarının öldürülmesini emretti. Bu Emevî katliamından kaçabilen 10. Emevî Halifesi Hişam bin Abdülmelik’in torunu Abdurrahman, Endülüs’e sığınmış ve Kurtuba’da Endülüs Emevî Devleti’ni kurmuştur. Bu devletin sekizinci emiri olan III. Abdurrahman, 929 yılında Bağdat’ta idare kuran Abbâsî halifelerinin meşruluğunu kabul etmeyerek kendisini Endülüs Emevî halifesi ilan etmiştir.”⁴⁸⁸

Sosyal -Kültürel Ortam: Emevîler zamanında İslam toplumu müslümanlar, zimmîler ve kölelerden meydana geliyordu. Halkın çoğunluğunu müslümanlar temsil ediyorlardı. Müslüman toplum ise İslam’ın ilk müntesibi olan Araplarla sonradan Müslüman olan mevalilerden oluşuyordu.

Emevîlerdeki Arap nüfus, genellikle Muârifler ve Yemenliler adında iki büyük kolamensuptu. Bölgesel yoğunlukları değişen ve zaman zaman aynı ordularda omuz omuza savaşan bu iki grup belli merkezlerde bir arada yaşıyor, bir yandan da siyasi, kabilevî ve mahallî sebeplerle sürekli birbirleriyle mücadele ediyorlardı.

Emevîler dönemi öncesi iki büyük önemli şehir olan Mekke ve Medine siyaset vemedeniyetin beşiği durumundaydı. Ancak daha sonra Hz. Ali’nin başkenti Kûfe’ye taşınması, ardından da hilafeti ele geçiren Emevîler’in merkezi Şam’a almasıyla Medine, eski siyasi önemini yitirmekle birlikte dini ve kültürel önemini muhafaza etmiştir. Ayrıca Medine, Araplar ve yabancı Müslümanlar tarafından ideal bir yerleşim bölgesi haline gelmişti. Yapılan savaşlarda elde edilen ganimetler, Emevîler’in, Mekke ve Medine halkını siyasetten uzak tutmak için, maddi imkânlarını iyi tutmaları neticesinde Medine ve Mekke’nin refah düzeyi yükselmiş; bütün bunlar bu iki bölge halkının medenileşmesine (şehirlileşmesine) sebep olmuştur. Görkemli saraylar inşa edilerek, bu saraylarda hizmet edecek yabancı cariyeler getirtilmiştir. Bunların sonucunda refah seviyesi yükselen halk, boş vakitlerini doldurmak için eğlenceye yönelmiştir. Yabancı cariyelerin söyledikleri şarkılarla eğlenmek, bu dönemde en çok dikkat çeken husustur.⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ Emevî Halifeler Listesi, (Çevrimiçi), http://www.turkcewiki.org/wiki/Emevî_halifeler_listesi, 05.01.2019.

⁴⁸⁹ Dayf, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-Asru'l-İslâmî)*, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 2002, s.140-141.

Basra ve Kûfe şehirlerinde yaşam tarzı, Mekke ve Medine ile karşılaştırıldığı zaman bu beldelerin onlar kadar medenileşemedikleri görülmektedir

Irak bölgesinin iki önemli şehri Basra ve Kûfe'nin, Mekke ve Medine'den çok farklı olduğu ve bu şehirlerde pek de huzurlu bir hayat yaşanmadığı görülmektedir. Çünkü bölge halkı, daima savaş ve fetihlerle meşgul olmuştur. Bölgenin etnik yapısı, çoğunlukla farklı lehçelerde konuşan bedevilerden oluşmaktadır. Her kabile mensupları, birbirlerine yakın mahallelere yerleşerek, eski örf ve adetlerini devam ettirmişlerdir. Bedeviler dışında, Farsça konuşan çok sayıda mevali de Basra ve Kûfe'ye yerleşmiştir.⁴⁹⁰

Yapılan fetihler sonucu Araplar; Rum, Fars, Türk ve Berberîler gibi farklı din ve ırka mensup insanlarla birlikte yaşamaya başlamış, bu birliktelik sosyal hayatı da etkilemiştir. Özellikle giyim kuşam alanında sıradan Arap kıyafeti dışında pek çok yeni giyim şekli ortaya çıkmıştır.⁴⁹¹ Bu dönemde başta Şam olmak üzere Mekke, Medine, Basra ve Kûfe gibi İslam Dünyasının belli başlı şehirleri, düşünce ve ilim merkezleri haline gelmiştir. Mekke ve Medine, dini ilimler ile birlikte mûsiki ve şiir sanatının, Basra ve Kûfe de nahiv ve lugat çalışmalarının merkezi haline gelmiştir.⁴⁹² Emevî sarayı ve âlimlerin evleri de önemli birer ilim müessesesi hüviyetini kazanmış, okuma yazma öğretilen ve “küttâb” adı verilen ilmekteplerin sayısı artmıştı. Bu mekteplerde okuma yazmanın yanında temel dinî bilgiler, lügat, nahiv ve aruz ilimleri de okutulmuş, buralarda yetişen kişiler kabiliyetlerine göredir mescitlerde kurulan ders halkalarına devam etmişlerdir.

Emevîler dönemi her ne kadar birçok siyasi buhranın yaşandığı bir dönem olsa da bu dönemde ilim, sanat, mimari gibi birçok alanda önemli kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Dinî ilimler, özellikle dehadis, tefsir, kıraat gibi alanlarda büyük çalışmaları yapılmıştır ve bu ilimlerle yakından ilgili İslâm tarihi ağırlık kazanmıştır.

Ayrıca tıp ve kimya gibi önceki milletlerden alınan ilimlerde tercüme faaliyeti bu dönemde başlamıştır. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye⁴⁹³ gibibazı kişiler bu tercüme faaliyetini başlatıp bu ilimlerle bizzat meşgul olmuşlardır.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Sarıçam, İbrahim, Aycan, İrfan, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁹¹ Yiğit, *Emevîler*” mad, DİA, XI, 100.

⁴⁹² Sarıçam, İbrahim, Aycan, İrfan, *aynı eser*, s. 125.

⁴⁹³ İslam toplumunda ilk tercüme hareketini başlatan ve kimya ilminin öncülerinden sayılan Emevî emiridir. İkinci Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye'nin oğludur. Kardeşi II. Muâviye kendisini halife

Emevîler zamanında hitabet ve şiir de siyasî ve dinî ihtilâflardan önemli ölçüde etkilenmiş, her grup kendi fikirlerini hamasetle savunan ateşli hatipler yetiştirmiştir. Emevîler'in meşhur valilerinden Ziyâd b. Ebîh, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî ile Temim kabilesi önderlerinden hilmi ile meşhur Ahnef b. Kays bu hatiplere örnek olarak gösterilebilir. Dinî eğitim alanında vaaz ve kıssa sahasındaki hitâbetiyle şöhret kazananların başında ise büyük âlim Hasan-ı Basrî gelmektedir.⁴⁹⁵ Adı geçen bu üç hatip, Emevi hatipleri bölümünde ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Edebî Ortam: Özellikle Kuran, Hz. Peygamberin hadisleri, Cahiliye dönemi şiir ve edebiyatı, vaaz ve kıssa meclisleri, fesahat ve belagat sahibi kişilerce yapılan edebi meclislerde icra edilen edebi söyleşi ve münazaralar Emevîler döneminde sanatsal nesir için ilham kaynağı olmuştur.⁴⁹⁶

Cahiliye Arap nesrinin bazı özellikleri bir takım değişikliklere uğrayarak Emevîler Dönemindeki İslami dönem nesrini de etkilemiştir. Bunlar: Dil bilgisi hatasından(lahinden) arî olması, veciz olması, kelimelerin kullanılış tarzı, müteradif kelimelerin çok kullanılması, yabancı kelimelerin az olması, dilde sadelik olması ve sözlerin kısa olmasıdır.⁴⁹⁷

Edebi nesrin oluşumu yolundaki büyük hamlelerin önemli bir kısmı bu devirde gerçekleşmiştir. Arapların geçmişten getirdikleri hikâye ve hitabe gibi nesir çeşitlerini Emevîler döneminde daha da geliştirdikleri görülmektedir.⁴⁹⁸

Bu dönemde edebiyat ve edebiyatçılara oldukça önem verilmiştir. Bir edebiyatın gelişim ve değişiminde farklı kültürlerin etkisi kaçınılmazdır. İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte farklı etnik gruplarla karşılaşan müslümanlar, karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Özellikle İran halkıyla olan münasebetler neticesinde köklü bir geçmişe sahip Fars kültürünün Emevî edebiyatını etkilediği görülmektedir.⁴⁹⁹

tayin edemeden öldüğü için hilafeti Emevîlerin Mervâni koluna kaptırmıştır. Kaynaklarda onun çok zeki, yiğit, cömert ve dindar bir kişi olduğu haber verilmektedir. (bkz. Hureysi, Muhammed Abdülkadir, "Halid b. Yezid b. Muâviye" mad, DİA, XV, 292.)

⁴⁹⁴ Yiğit, *Emeviler*" mad, DİA, XI, 101.

⁴⁹⁵ Yiğit, *Emeviler*" mad, aynı eser, s. 101

⁴⁹⁶ Kehhâle, *a.g.e.*, s.181.

⁴⁹⁷ Kehhâle, *aynı eser*, s.170.

⁴⁹⁸ Çetin, Nihad Mazlum, *a. g. m.*,s.291.

⁴⁹⁹ Kehhâle, *a.g.e.*, s.14-15

Kuran'ın yabancı müslümanlar tarafından doğru anlaşılması için yapılan bazı çalışmalar, hadislerin derlenmesi ve rivayet kültürünün yaygınlaşması gibi gelişmeler, budünem Arap edebiyatı ve nesrinin gelişimine katkı sağlayan etmenler arasındadır. Özellikle Hz. Peygamber (sav)'in hitabet geleneği devam ettirilmiş ve etkisi günümüze kadar devam eden bir nesir anlayışı ortaya çıkmıştır.

Siyasî ve sosyal hayatta ciddi bir kargaşanın hâkim olduğu Emevîler döneminde doğal olarak edebiyat da bu atmosferden etkilenmiştir. Nitekim siyasi oluşumlara paralel olarak bu dönemde üç bölgede üç farklı edebi akım oluşmuştur. Bunlar: Hicaz, Irak ve Şam ekolleridir. Her bir ekolün kendine has bazı özellikleri olmakla birlikte Hâlid b. Safvân'ın yaşadığı Irak – Basra bölgesinde ortaya çıkan edebi ekolün en belirgin özelliği hem konuhem de üslup bakımından Cahiliye özelliklerini andırmasıdır. Bunun sonucu olarak daişlenen konular daha çok Cahiliye döneminde olduğu gibi ırkçılık ağırlıklı konular olmuştur.⁵⁰⁰

Bu dönemde, nesir türlerinden hitabetler, önemli birer iletişim vasıtası olan mektuplar, ayrıca antlaşmalar, vasiyetler ve toplumsal önde gelen fesahat ve belagat sahibi kişileri tarafından söylenen hikmetli sözler, bu dönem nesrinin en yaygın ve meşhur nesir çeşitleridir. Emevîler devrinde, söz konusu nesir türlerinin her bir alanında çok güzel örnekler verildiği görülmektedir.⁵⁰¹ Hitabet de iyice gelişmiş ve yeni yeni hitabet türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en meşhuru ise münazara hitabeti olmuştur. Özellikle Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâfin şiddetlenmesiyle başlayan bu hitabet türü Iraklılarla Şamlılar arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Yine dönem hitabetine husûmet ve mücadele ruhunun hâkim olduğu görülür. Haricî hitabetinde dinî duygular, güçlü irade ve kararlılık, Şîi hitabetinde ise şikâyet ve duygusallık hâkimdir.⁵⁰²

Emevi devri hitabeti, Râşit halifeler devrinin sonlarında parlayan, çevre şartları sonucunda olgunlaşan bir hitabetin uzantısı ve yayılmasıdır. Siyasi-sosyal çalkantı, karışıklık ortamı ve özellikle halife Osman b. Affan'ın katlinden sonra Müslümanlar, birbiriyle çekişerek şiddetli mücadele etmiştir. Bu çekişmeler, bir takım dinî ve siyasi fırkaların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bunlardan

⁵⁰⁰ Kehhâle, *aynı eser*, s. 14-15

⁵⁰¹ Kehhâle, *aynı eser*, s. 176.

⁵⁰² Elmalı, “*Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*,” DİA, XVIII, 158.

Hâricîler, Ali'yi ve Muâviye'yi küfür üzere görüp isyan etmiş, Aleviler ve Emeviler arasındaki tartışma ortamı devam etmiş ve Abdullah b. Zubeyr ise, hilafeti talep ile Emevilere karşı ayaklanmıştı. Kabileler, adeta yenilenen ya da canlanan asabiyet ve ırkçılıkla tekrar uyanarak birbirlerini boğazlamış ve kılıç ile mücadeleye girişmişlerdir. Irak, karışıklık, çalkantı ve savaş ateşinin yakılması yönünden en şiddetli bir belde konumundaydı. Bu mücadeleler esnasında her hareketin ve fitnenin zirvesinde hatipler gözükmüş, fırkalar da hitabeti hedefleri için bir vesile ve hazırlık olarak kullanmıştır.⁵⁰³

2.3.4. Hitabetin Gelişmesinin Sebepleri

Emevilerde hitabetin gelişmesini sağlayan siyasi, dinî, aklî vb. muhtelif sebepler vardır. Öncelikle şunu ifade edelim ki Emevi devleti, üçüncü halife Hz. Osman'ın katli fitnesinin enkazı üzerinde kurulmuş, Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Muâviye arasındaki Sıffin Savaşı ve akabindeki gelişmelerle devletin kuruluşu safhasında sona gelmişti. Tahkîm'de henüz karar verilmeden Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak isyan eden grup, Hâricîler olarak isimlendirilir. Hz. Ali, öncelikle ordusunda birlik ve beraberliğe engel teşkil eden Hâricîlerle çarpışmıştır.⁵⁰⁴

Bu dönemde uzmanlaşan hatipler, farklı karakterleri, vasıfları ve özellikleriyle ayırt edilmiştir. Bu özelliklerin tamamı, Câhiliye ve Sadru'l-İslâm, Abbasi döneminde bile bir araya gelmemiş ve bütünleşmemiştir. Bundan dolayı Emeviler dönemi hitabeti, İslâmî dönemlerin en parlağı olup, geçmişteki Arap hitabetlerinin de olgunlaşan en mükemme şeklini teşkil etmektedir.⁵⁰⁵

Emevîler döneminde hitabet, daha önce ulaşmadığı bir dereceye yükselerek gelişmesinin doruklarına ulaşmış, diğer edebî türlere damgasını vurarak onları da etkilemiştir. Çünkü bu dönemdeki siyasi, sosyal ve edebi ortam, hitabetin gelişmesi ve ilerlemesi için son derece elverişli bir durumda idi.⁵⁰⁶ Dönem hitabetinin gelişmesinin ana sebepleri şunlardır:

⁵⁰³ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 358.

⁵⁰⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 63.

⁵⁰⁵ Muttakîzâde, İsmâilî, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁰⁶ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 238.

1. Siyasi isyanların, iç ve dış savaşların ve fetihlerin çoğalması, çalkantı, iç savaşlar ve isyanlar.⁵⁰⁷
2. Çeşitli gruplar (Hariciler, Rafiziler vb. gibi siyasi ve dini fırklar) arasındaki ihtilaf ve düşmanlıkların artması, araslarındaki cedel felsefesi.
3. İnanç ve metot farklılıkları, dönem insanının cahiliye asrına yakın olması. Bu durum, güzel söz söyleme ve beliğ konuşma hususunda kendilerine etki etmiş ve yardımcı olmuştur.
4. Arap'ın yaratılış ve benliğinde mevcut olan hürriyet duygusu, onu, hiçbir yönetici ve sultandan korkmadan söz söylemeye sevk ediyordu. Bu da, kuvvetli bir hitabeti gerektiriyordu.⁵⁰⁸
5. İslam Coğrafyasının genişlemesi, Fetihlerin ve askerî seferlerin çoğalması ve buna bağlı olarak da İslâm devletinin sınırların genişlemesi, Emevi devrinde hitabetin gelişmesi ve parlamasını tetikleyen etkenler olarak göze çarpmaktadır. İslâmî fetihler, diğer milletlerin çoklukla Arap hakimiyetine ve iltihakına sebebiyet vermiştir. Bu fetihlerin sonucu da Fârisî, Türkî, Berberî, Hindî vb. milletler Emevi otoritesine itaat etmiştir. Arap ümmeti, fetihlerin akabinde vatanlarından ayrılarak fethedilen ülkelere göçmüş ve bu beldelerde yerleşerek yeni medeniyetler ve şehirler kurmuşlardır. Kûfe, Basra, Fustat, Kayrevan gibi tesis ettikleri bu yeni şehirler, Emeviler için karargâh ve askerler için ikmal alanı ve halk için de yerleşim merkeziydi, asıl hedef ise fetihlerin kalıcılığını sağlamaktı.⁵⁰⁹
6. Yabancı ülkelerden gelen elçi ve heyetlerle icra edilen diplomatik temasların fazlaşması ve sosyal güvenlik ihtiyacının artması gibi sebepler hitabetin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.⁵¹⁰
7. Devlet adamlarının edebiyat ve hitabete önem vermeleri, bu amaçla gece sohbetleri, söz söyleme meclisleri düzenleyip, bizzat kendilerinin bu meclislere katılmaları da hitabetin öneminin artması ve gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.
8. Arapların fesahati⁵¹¹
9. İfade hürriyeti.⁵¹²

⁵⁰⁷ Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁰⁸ el-Hafacî, *a.g.e.*, s. 239.

⁵⁰⁹ Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵¹⁰ Elmalî, "Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi" mad, s.159.

⁵¹¹ Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 7.

2.3.5. Hutbelerin Konuları

Siyaset: Hitabet çeşitli grup ve fırkalar tarafından, mücadele meydanlarında etkili bir silah olarak kullanıldığı için, dönem hitabeti daha çok siyasi içerik arz etmektedir. Yeni halife tayini ve halifeye biat merasimlerinde ya da vali atamalarında uygulanan hitabelerin hedefi, Emevilerin izlediği siyasi politikayı dizayn etmektir.

Muaviye b. Ebî Süfyan, Ziyad b. Ebih ve Haccac b. Yusuf gibi devlet adamları başta olmak üzere, Emevî hatipleri, hilafet hakkının kendilerine ait olduğunu kabul ettirmek, devletin temellerini kuvvetlendirmek için uğraşmışlar, muhalif olanları çeşitli şekillerde susturmak için de siyasi hitabeti bir propaganda, korkutma, sindirme ve tehdit aracı olarak kullanmışlardır.

Buna karşılık Hz. Ali ve onu destekleyen hatipler ise, hilafetin Hz. Ali ve çocuklarının hakkı olduğunu savunmuşlardır. Abdullah b. Zübeyr ve onu destekleyenler ise Emevîler’i küfür ve nifakla suçlamışlardır.⁵¹³

Daha sonra mücadeleler konusu olan bazı hususlar, dönem hitabetinde ortaya çıkmıştır. Emevî devleti, kabul edilmeyeceğini bildiği için, İslam dininin zahirine karşı çıkmadı ama Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr vb. gibi sahabenin büyüklerinden olan bazı kişileri kendi siyasi çıkarlarına alet etmeye başladı. Bu durum onların hitabetinde ortaya çıkmıştır.⁵¹⁴

Din: Emeviler döneminde Dini hitabet, Cuma günleri camilerde okunan hutbeyle birlikte, gelişmeye elverişli imkânlar bulmuştur. Bu hutbelerde, dünya ve aldatmasından sakındırma, ahiret ve onun ahvalinden korkutma temaları ağır basmış; hitabetin başında Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salât, Kur’an ayetlerini sıkça kullanmak ve ondan iktibas yapmak belirgin hale gelmişti. Hatta hutbelerin bazıları, tamamıyla Kur’an ayetlerinden oluşuyordu.⁵¹⁵

Abdulmunim Hafâcî, dini içerikli olmalarına rağmen, bu hutbelerin gerçekte siyasi hutbeler olduğunu, düzen ve intizamı bozup, kuralları değiştirmeyi ve idarecilere düşmanlığı amaçladıkları, fakat insanların düşünce inançlarını etkilemek amacıyla dinî bir kılıf içinde göründüklerini ileri sürmektedir. Zira dini inanç ve

⁵¹² Muttakîzâde, İsmâilî, *aynı eser*, s. 7.

⁵¹³ Elmalî, “*Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*,” mad, s.159.

⁵¹⁴ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 238-240.

⁵¹⁵ el-Hafâcî, *aynı eser*, s. 238-240.

duygular insanların benliklerinde, mevcut olan temayüllerdir. Onlar da bunu gerçekleştirmeye çalışarak amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlardı.⁵¹⁶

Yine bu dönemde, Haricîler'de ilk defa vaaz mecmualarına rastlanmaktadır. Ziyad ve Haccâc gibi Irak Valilerinin vazifeye başlarken irad ettikleri hutbelerden bazıları sonraki nesillere intikal etmiştir.⁵¹⁷

Bu dönemde siyasi hitabetin yanı sıra, dinî hitabe de dallarının çokluğuyla, ihtilafî yönde yayılması ve birliğin dağılması açısından parlamış ve gelişmişti. Dinî hitabe ya da hutbeler, dönem hitabetinin en belirgin özelliklerinden⁵¹⁸ olup, Cuma ve bayram hutbelerinde olduğu gibi, müminleri takva sahibi olmaya teşvik, Allah'ı zikretmeye ve tezekküre davet ediyordu.

Bilhassa Hasan-ı Basrî'nin, dünya safsatalarından ve batıl şeylerden sakınmaya (zühd) davet eden ahlâk ve tasavvufla ilgili hutbeleri göze çarpmaktadır.⁵¹⁹ Kelamiyye felsefesi ve ilahiyatla ilgili tartışma aklî usule dayanıyordu.⁵²⁰

Diğer taraftan, Halife Velid'e kadar, halife ve valilerin, Cuma günleri insanlara bizzat hitap etmeleri adetleriydi.⁵²¹

Emevi Halifeleri'nin çoğunun hitabeti güzeldi. Ve onlardan bazıları, hatiplerden daha belîğ ve etkili konuşurdu. Mesela, Haccac b. Yusuf bunlardan biridir. Hitabeti, onun büyülenmesini ve gururlanmasını arttırmıştır.⁵²²

Velid ise lisani bozuk olan ve çok hata yapan birisi olduğundan, insanlara hitaptan vazgeçti. Ondandır Emevîlerin hitabete ilgileri azalmaya başladı.⁵²³

Fetihler: Emir ve komutanlar, düşmana karşı cesaretlendirmek için, orduya hitap ediyorlar ve onları savaşa teşvik ediyorlardı. Bu sebeple hutbe çoğu zaman zaferin kazanılmasında önemli bir faktör olmuştur.

Halid b. Velid'in Yermük'te savaş alanındaki hutbesi; Muğire b. Şu'be'nin Kadisiye'deki hutbesi ve Tarık b. Ziyad'ın Endülüs'ün fethindeki hutbesi gibi.⁵²⁴

⁵¹⁶ el-Hafâcî, *aym eser*, s. 229.

⁵¹⁷ Brockelmann, *a.g.m.*, s. 559.

⁵¹⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 73-80.

⁵¹⁹ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 359; Elmalı, "Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi," mad, s. 159.

⁵²⁰ el-Fâhûrî, *aym eser*, s. 359.

⁵²¹ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 230.

⁵²² Zeydan, *a.g.e.*, s. 305.

⁵²³ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s.230.

İslam ordularının Kuzey Afrika'dan Çin sınırlarına kadar ulaştığı bu dönemde fetih hitabeti daha da canlanarak gelişmesini sürdürmüştür.⁵²⁵

Elçi ve Heyetler: Bu dönemde gelişen bir diğer hitabet de heyet ve elçiler arasındaki hitabettir.⁵²⁶ Halifenin kutlama mektubunu, savaş çağrısını veya yardım isteğini bildirmek için Medine, Dımeşk, Bağdat ve diğer Müslüman başkentlere heyetler gönderilmiştir.

Gençler arasında hitabet sevgisinin yayılması için, genç hatipler, gelen heyetin hatiplerinin hitabetini dinlemek, üsluplarından iktibas yapmak üzere heyetin yanında hazır bulunuyordu.⁵²⁷

Münazara (Tartışma): Bu hitabet, Muaviye b. Ebî Süfyan ile Hz. Ali ve tarafları arasındaki ihtilafla başlamış, daha sonraları çeşitli siyasi ve itikadi fırkalar arasında devam ederek gelişmesini sürdürmüştür.

Hitabet, dini ve siyasi ihtilaflardan son derece etkilenmiş, her grup, kendi fikir ve inançlarını savunan ateşli hatipler yetiştirmiştir.⁵²⁸ Dolayısıyla bu dönem hitabetinde düşmanlık, nefret ve çekişme ruhunun hâkim olduğu görülmektedir.

Haricîler'in hitabetinde daha çok dini duygular, güçlü irade ve kararlılık ağır basarken, Şîî hitabetinde duygusallık ve şikâyet unsurları hâkimdir.⁵²⁹

Yukarıda bir nebze ifade edildiği üzere Emevi otoritesi, hasımları ya da rakipleri olan grupları iskat etmek maksadıyla münazara hitabetine başvurmuştur. Diğer bir ifade ile münazara, Emeviler tarafından özellikle siyasi fırkaları ikna edip hizaya sokmak için sıklıkla kullanılmıştır. Bilhassa Tahkîm kararının verildiği sırada Hz. Ali ve daha sonra Abdullah b. Abbas'ın Hâricîlerle aralarında geçen konuşmalar, münazara hitabeti için söylenebilecek en meşhur örneklerdendir.⁵³⁰

İslam tarihinde münazaranın ilk örneği Sıffin ve akabindeki Tahkîm kararından sonradır. Emeviler, yukarıda bahsedilen Raşit halifelerin son döneminde gerçekleştirilen münazara hitabetini, sonradan devletin yararı ve maslahatı açısından geliştirerek kullanma yoluna gitmişlerdir.

⁵²⁴ Zeydan, *a.g.e.*, s.306.

⁵²⁵ Elmalı, "Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi," mad, s. 159.

⁵²⁶ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 359.

⁵²⁷ Zeydan, *a.g.e.*, s.306.

⁵²⁸ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s.230.

⁵²⁹ Elmalı, "Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi," mad, s. 159.

⁵³⁰ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 359.

Emevilerde fırkalar, rakiplerinin delillerini çürüterek birbirilerini ikna etme yarışına girseler de bilhassa siyasi hiziplerin etkileşimi ve birbirlerini kışkırtma amillerini harekete geçirme ve münakaşaya tutuşma ısrarı, ikna delillerinin üzerindeki ısrardan daha fazla idi.⁵³¹ Buna karşılık fırkalar, dinleyicileri cezp etme gayesiyle farklı hitap üsluplarını tercih etmiştir. Mesela, Haricîlerin derin dinî duygulara dayalı sevgi hitabeti, her yerde fazlasıyla mevcuttu. Bu fırkanın hitabî üslubunun, muhatabı nasıl etkilediğini ifade etmek için sarfedilen “kelamı, samanın ateşi tutuşturmasından veya samana giden ateşten kalblere daha etkili ve hızlıydı” sözü Hâricî hitabetini özetlemektedir. Şîa'nın hitabeti de, şikâyetçilik, hayıflanma, doğruluk, şefkat ve muhabbet meyilliydi. Ayrıca bu fırkanın hitabeleri, hitabette ve belâgatte en yüksek derecede Hz. Ali (r.a.) ile zirveye çıkmıştır.⁵³²

Otoriteye İtaat: Emeviler dönemi hitabeti öncelikle siyasi maksatla kullanılmıştır. Emevi taraftarı hatipler, halkı ya da grupları otoriteye karşı itaat etmeye davet ederek hilafetin Emevilerin hakkı olduğunu belirtmiştir. Bu davete karşı çıkanlara da tepki ve mukavemet göstererek direnmiş, Hâricîleri ve doğru yoldan sapan mezhep mensuplarını da tehdit etmiştir.⁵³³ Ayrıca dik kafalı muhalifleri ve isyankârları hükmü altına almak ve asilerin zaptedilmesi ya da kontrolü meselesi de bu asırda hitabete olan ihtiyacı ileri seviyede hissettirmiştir.⁵³⁴ Diğer bir ifade ile isyankâr muhaliflerin ağızlarını iskat edip susturmak ve bazen vaaz ve öğütlerle otoriteyi zedeleyen asiler ve fasıkları korkutmak için hitabete müracaat edilmiştir.⁵³⁵

Tehdit ve Vaîd (Korkutma): Emevi hutbelerinin karakteristik vasıflarındandır. Bilhassa Ziyâd b. Ebîh ve Haccâc'ın hutbeleri tehdit ve vaîd içeriklidir. Kesin emirler söz konusu olduğu zaman, hitabete kabalık ve şiddet hâkim oluyor, münakaşa ve itiraz hakkı tanınmıyordu. Halife Abdülmelik tarafından Irak Valiliği'ne atanan ve İslam Tarihi'ne "Zalim" diye geçen Haccâc'ın Kûfe Camii'nde Iraklı cemaate, sert bir şekilde bağırarak yaptığı hutbesi, bu duruma en güzel

⁵³¹ Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 6

⁵³² el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 360

⁵³³ el-Fâhûrî, *aynı eser*, s. 359.

⁵³⁴ Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 4.

⁵³⁵ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 5.

örnektir.⁵³⁶ İslâmiyet'in ilk dönem hutbeleri, fesahatte sınır, mükemmeliyet ve belâgatte son basamağı teşkil etmiştir. Bu hutbeler, dünya ve ahiret hayatında hayra sevk edici, Allahü Teâlâ'nın rızasına yaklaşıtııcı ve cehennem hayatından uzaklaştırma gibi özellikler taşımaktadır. Emeviler dönemini yansıtan hicretin ikinci yüzyılındaki hatiplerin irad ettiği hutbelerin değeri de böyledir. Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervân'ın hitabesi bu konuda en seçkin örneklerdendir.⁵³⁷

Fitnenin Durdurulması: Ayrıca âdeta bulaşıcı hastalık gibi yaygın hale gelen fitnelerin teskin edilip yatıştırılması amacıyla da bu asırda hutbeler irad edilmiştir.⁵³⁸ Emevilerin hitabetleriyle meşhur olan valilerinden Haccâc'ın ve Ziyâd b. Ebîh'in valilikleri sırasında bu amaçlara göre irad edilen hutbe örnekleri çoktur.

Fırkaların hitabetini ve ihtiva ettiği konuları, kısaca özetlemek gerekirse, Haricîlerin hitâbetinde kararlılık, güçlü irade ve dinî duygular, Şîa'da ise şikâyetçilik, his ve duygu daha ağırlıklıdır.⁵³⁹ Genellikle Emevi hitabelerinde mücadele ruhu ve husumetin hâkim olduğu, hutbelerinde de karşılıklı cedelleşme etkisi, Emeviler devrinin en belirgin özelliklerdendir.⁵⁴⁰

Arapların Diğer Kavimlerle Karışması: İslâmî fetihlerin genişlemesiyle medeniyet, yerleşik hayat, parlak kültürler ve eski dinler, siyasi ve sosyal nizamî yapı ve uyum ihtiyacı, tüm grupların öncelikli konusuydu. Fethedilen beldelerin halkının mevcut kültürü ile karışmak ve yeniliklere adaptasyon sağlamak, Arap ve Acem milletleri için gerekliydi. Bu kültür ve medeniyetlerin etkileşimi, karşılıklı reaksiyonu ve bu reaksiyondan veya etkileşimden de yeni bir medeniyetin doğuşu kaçınılmazdı. Medeniyetlerin bu karışımından oluşan yeni medeniyet ise Arap devletinin potasında erimiş ve kaybolmuştur. Yani, mezcolan kavimlerin eski adetleri, bu karışımın sonucunda varlıklarını kaybetmiştir.

Şüphesiz, birbiriyle mezcolup karışmış her iki toplumun akabinde yeni bir medeniyet ve toplumun doğuşu ve gelişimi, lisan hatalarını da beraberinde getirmişti.

⁵³⁶ Bkz: el-Kalkaşandî, *a.g.e.*, I, 220; Safvet, *a.g.e.*, II, 278; el-Hafacî, *a.g.e.*, 399. (Not: Hutbenin tercümesi, Haccâc b. Yusuf es-Sakafî ve Hitabeti bölümünde verileceği için, buraya alınmamıştır.)

⁵³⁷ Bkz: el-Kâlî, Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım, *Kitâbu'l-Emâlî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, II, 11-12; Safvet, *a.g.e.*, II, 182-183; Alûsî, *a.g.e.*, s. 11-12. (Not: Hutbenin tercümesi, Abdülmelik b. Mervân ve Hitabeti bölümünde verileceği için, buraya alınmamıştır.)

⁵³⁸ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 359.

⁵³⁹ Elmalî, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*" mad, s. 159.

⁵⁴⁰ Muttakizâde, İsmâilî, *a.g.e.*, s. 6.

Kelamlarında ve a'cemî (Arapçanın dışındaki) kelimelerde fazla hata yapılması ve lügattteki fesat (bozulma) hareketi de bu imtizacın neticesidir. Ayrıca lahn, sadece şehirlerde ve şehir merkezlerinde değil aksine badiye (çöl ve bedevilik) hayatına da nüfuz etmiştir.⁵⁴¹ Yani Arap milletinin bu yeni kavimlerle karışmasıyla diller arasında karşılıklı hata ve dil bozukluğu açığa çıkmıştır.

Gayr-i Arabî unsurların, Arapça'yı hatalı ve doğru telaffuz edemediği, buna karşılık Arap milletinin de acem toplumlarından ve kültürlerinden etkilenmesiyle, dilde fesat ve telaffuzda bozulmalar gözlenmiştir. Hatipler, böyle bir toplumda yaşadığı için sözlerinde lahn, dillerinde bozulmalar olması da tabiidir. Haccâc'ın hutbesinde “innâ mine'l-mücrimûne müntekımûn”⁵⁴² ayetinde yapmış olduğu hatalı telaffuz, buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bu ayetin doğru şekli “el-mücrimîn” lafzıdır. Bundan dolayı, lahnin intişarı ve dilin bozulması, Arapların diğer kavimlerle ihtilâtı sebebiyledir. Gayr-i Arabî unsurlar, fikir, görüş ve tefekkürde yeni hayat tarzı vb. durumlarda, Araplardan etkilenmişlerdir.⁵⁴³

Asabiyet ve Müfâhare: Fanatiklik, hizipçilik, taassupçuluk, milliyetçilik, kavmiyetçilik ve meziyetleriyle karşılıklı övünme demektir. Bilhassa Emeviler devrindeki fetihlerin akabinde kabileler, kendi vatanlarından ayrılarak büyük şehirlere yerleşti. Bu bağlamda, her şehir halkının kendileri açısından asabiyet olarak isimlendirilen kavmiyetçiliği açığa çıktı. Şüphesiz bizzat Arap nüfusu, bu taassuba sevgi ile bakmış ve kendilerini beğenerek Arapçılık muhabbetini içine çekip emmişlerdi. Diğer bir ifade ile Arab milliyetçiliğini içlerine sindirmelerinden dolayı, kavmiyetçiliği de seviyorlardı.

Ehli bâdiye olan köylü veya bedeviler, bedevilik ve çöl hayatı sebebiyle mutaassıplık ve fanatiklik yapıyorlardı. Ehli hadar olan şehirlerdeki yerleşik halk da şehir medeniyeti konusunda, ehli emsar (büyük şehir) kendi şehirleri veya memleketleri için taassuba giriyorlardı. Herhangi bir belde ya da şehirlerde bir kabilenin veya grubun dinî mezhep, dil ve edebiyatı ortaya çıktığında, onun ehli başkalarına karşı (mezheb vb. hususlarda) aynen diğer değerlere yaptıkları gibi taassuba girişiyorlardı. Yani her belde, bulunduğu yerde başkasının kültürünü,

⁵⁴¹ Muttakîzâde, İsmâilî, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵⁴² “Şüphesiz ki biz suçlulardan intikam alıcıyız.” Secde: 32/22.

⁵⁴³ Muttakîzâde, İsmâilî, *a.g.e.*, s. 8.

edebiyatını veya mezhebini hoşgörüle karşılamıyor, hazmedemiyor ve karşı reaksiyon göstererek tutucu davranışlar sergiliyordu.⁵⁴⁴

Emevi hutbeleri, kendilerine güven, fahr, övünme ruhu ve menkıbelerle büyüklenmeyi yansıtıyordu. Abdulmelik'in şu sözü bunun en iyi örneklerindendir:

“Muhakkak Allah'a yemin ederim ki ben, zayıf görülen ya da öyle zannedilen bir halife değilim. Kim, kendi başı ile ima ederse (kafasına göre fikir yürütürük) bir şey söylerse, biz de kılıcımızla onun için şöyle deriz...”⁵⁴⁵

Haccâc'ın Kûfe halkı ile aralarında karşılıklı övünmesi de en meşhur müfâhare örneklerindendir. Haccâc, hutbesine başlarken veya hutbe girişinde, kendisiyle övünüp, kendisini işlerinde temayüz etmiş parlak ve aşikâr, hücum veya saldırıda ve harpte şiddetli bir adama benzeterek “Ben meşhurum, övgülerin öncüsüyüm, sarığımı her ne zaman yere koysam, beni tanırsınız.” demiştir.⁵⁴⁶

Diğer Konular: Medih (yönetici ve halifeleri övme), Nefret, teşvik, hedeflere yöneltme, başarıyı teşvik etme.

2.3.6. Hutbelerin Özellikleri

1. Allah'a hamd ve O'nu yüceltme ile başlayıp, O'na istiğfar ile bitirilmesi,
2. Hutbelerin Kur'an-ı Kerim ayetleriyle süslenmesi,
3. İslami lafızlar kullanılması,
4. Dönem hutbelerinin uzun oması. Çünkü bu asırda hutbe, tebliğ veya devletin emri ve işlerini muhatabı olan geniş halk kitlelerine aktarmak içindi. Ülke sınırlarının genişlemesiyle, idari ve siyasi hayattaki gelişmeler vb. amiller, hatiplerin hutbelerle sözlü açıklama yapma ihtiyacı, bu asırdaki hutbelerin uzunluğunu gerektirmiştir.⁵⁴⁷
5. Hutbelerin fikir, amaç ve şekil açısından Kur'an'ın üslubuyla uyum göstermesi. Bütün bunlar sabit usuller (temel kurallar) olarak kabul edildi.
6. Hatipler, hutbelerini şiirle süslemeye başladılar. Fakat bu bir zorunluluk haline gelmemiştir. Şia'nın hutbelerinde şiir, diğerlerinininkinden daha belirgindir.

⁵⁴⁴ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 8.

⁵⁴⁵ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 6.

⁵⁴⁶ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 8.

⁵⁴⁷ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 6.

7. Hitabette ahenk, akıcılık ve kararlılık ortaya çıktı ve bunlar hitabetin karakteristik özelliği haline geldi.

8. Fikirler bakımından bir tertip ve düzen meydana geldi ve bu durum başlı başına bir sanat oldu. Öyle ki, hatip bir konudaki kelamını tamamıyla bitirmeden, diğer bir konuya geçemiyordu.

9. Hitabetin üslubu, icaza dayanıyordu. Ahenkli, müziksel ton ağırlıkta idi. Cümleler eşit ve birbirine yakın şekilde ayrılıyordu.

10. Hatipler, halifeler, valiler ve komutanlar olduğu için, hutbelerinde şahsiyet, kendine güven ve gurur (başkasına tenezzül etmeme) duyguları yaygınlık kazandı.

11. Farklı gruplar bulunmasına rağmen, hatiplerin Arap olmaları sebebiyle hitabete halis Arap üslubunun dışında yabancı bir üslup getirmemiştir.

Sonuç olarak; Emevî devri hitabeti, devletin resmî görüşleri çerçevesinde, siyasî ideolojiyi yerleştirmek ve güçlendirmek maksadıyla kullanılmıştır.⁵⁴⁸

2.4. EMEVİLER DÖNEMİNİN MEŞHUR HATIPLERİNDEN BAZILARI

İslâmiyet'in gelişiyile Kur'an-ı Kerim sayesinde daha da güçlenen hitabet sanatı, Emevî devrinde doruk noktasına ulaşmıştır. Bundan dolayı Emevilere ait hitabe örnekleri, İslam hitabetinin zengin edebî koleksiyonunu yansıtmaktadır.

Bu bölümdeki seçkin hatiplerin ortak bir yönü, bilhassa Emevî döneminde parlayan münazara hitabetini kullanarak hasımlarını ya da rakiplerini ilzam etmeleridir.⁵⁴⁹ Emevîler, genellikle siyaseti planlama ve halkı siyasî otoriteye itaat etmeye davet, fırkaların fitneleri ve isyanlarını hizaya sokmak, askeri hamasete teşvik vb. hedefler için hitabeti bir vesile olarak görmüştür. Bu dönem, İslâm edebiyatı açısından hitabetin zirve noktasına ulaştığı olağanüstü örnek bir dönemi teşkil etmektedir. Emevîlerde olgunlaşan bu hitabî özellikler, câhiliye, Sadru'l-İslâm döneminde bile müşahade edilmemiştir.⁵⁵⁰ Çünkü Emevî hatipleri, câhiliye ve İslâm hitabetinin zengin birikimini alarak yoğurmuş, hitabeti kendi bünyelerine ve şartlarına uygun hale getirerek geliştirmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 5; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 359.

⁵⁴⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için: Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 6-7; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 359.

⁵⁵⁰ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 5.

⁵⁵¹ Muttakîzâde, İsmâîlî, *aynı eser*, s. 5.

Emevî döneminin meşhur hatiplerinden bazıları şunlardır:

2.4.1. Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hitabeti

Asıl adı Ebû Abdîrrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureyşî olan meşhur sahabî Hz. Muâviye (ö.60/680), Emevî hilâfetinin (661-750) kurucusu olup, 602/603'de Mekke'de doğmuştur.⁵⁵² Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vahiy kâtiplerinden biri olduğu kaydedilmiştir.⁵⁵³ Kendisi Ümeyyeoğulları'ndan olduğu için devlete bu isim verilmiş, halifelik bu dönemde babadan oğula geçtiği için Saltanat haline dönüşmüştür. Hz. Ömer tarafından önce Ürdün, sonra Dımaşk valiliğine getirilen ve Hz. Osman'ın hilafetinde Suriye'nin genel valisi olan Muâviye'nin başarılı idarî ve siyasi tecrübesi, halkın kendisine olan güven ve sadakatini pekiştirmiştir. Muâviye, Hz. Ali'ye biata yanaşmamış ve O'nun şehit olmasının akabinde yerine geçen Hz. Hasan ile savaşmak için Irak'a sefer tertip etmiştir. Karşılıklı yazışmalar ve rakibinin bazı şartlarla halifeliği bırakmayı kabul etmesi sonucunda Muâviye, Kûfe'ye gelip ondan ve Kûfe halkından 41/661'de biat almış ve bu tarihten itibaren de Emevî Devleti'ni kumuştur. Sünnî kaynaklarda, Muâviye'nin meşru hilafetinin, Hz. Hasan'ın kendisine biatı ile başladığı kaydedilmiştir.⁵⁵⁴ Muaviye zamanında İslam Devleti'nin merkezi Kufe'den Şam'a taşınmış, iç düzen sağlandıktan sonra fetihlere yeniden başlanmıştır. Doğuda Maverâünnehr'in büyük bir kısmı fethedilerek Horasan vilayeti kurulmuştur. Müslümanlar iki defa İstanbul' u kuşatmalarına rağmen ele geçirememişlerdir.

Sadru'l-İslâm ve Emevi dönemi⁵⁵⁵ hatibi olan Muâviye'nin, Hilmi, zekâsı ve zerafeti ile darb-ı mesel olduğu, 20 senelik yönetim ve siyasetini isabetli, istikamet üzere mükemmel yaptığı; müsamaha, sabır, vukufiyet durumlarında tedbirli ve derin düşünüp; şiddet durumlarında ise ciddileşip sert ve şiddetli davrandığı kaydedilmiştir. Hicrî 60'da vefat etmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵² Aycan, İrfan, "Muâviye b. Ebî Süfyân" mad, DİA, XXX, 332.

⁵⁵³ Cârîm, a.g.e., s. 147.

⁵⁵⁴ Aycan, "Muâviye b. Ebî Süfyân" mad, s. 333

⁵⁵⁵ Safvet, a.g.e., I, 155, 243; II, 7, 464.

⁵⁵⁶ Cârîm, Emin, a.g.e., s.147.

Ordusunu Sıffın savaşına teşvik eden hitabesi⁵⁵⁷ ve farklı konulardaki hutbeleri⁵⁵⁸ meşhurdur.

Son Hutbesi: Muâviye, minbere çıktığında, Allah’a hamd ve sena etti, sonra sakalını eliyle tutarak şöyle dedi: “Ey İnsanlar! Ben, hasat vakti gelen bir ekinim, nüfuz ve otoritem uzadı, hatta sizi usandırdım ve siz de beni usandırdınız, ben sizden ayrılmayı siz de benden ayrılmayı temenni ettiniz, muhakkak ki, benden sonra ancak benden daha şerlisi gelecektir, benden önce benden daha hayırlısı geldiği gibi. Şu da var ki kim Allah’ı sever ve karşılaşmayı arzu ederse, Allah da onunla karşılaşmayı ister. Ey Allah’ım! Ben senin ile karşılaşmayı sevdim ve arzu ettim, sen de benim ile karşılaşmayı arzu et.”Sonra minberdenindi ve ölene kadar minbere çıkmadı.⁵⁵⁹

2.4.2. Ziyad b. Ebîhi ve Hitabeti

Emeviler’in Basra ve Kûfe valisidir.⁵⁶⁰ Babası belli olmadığı için; “İbn Ebîhi” “babasının oğlu” adıyla anılır. Adı, annesi Sümeyye’nin adına izafeten “İbn Sümeyye”, bir ara Sümeyye’nin kocası olmuş olan Ubeydullah es-Sakafi’nin adına izafen “İbnu’l-Ubeyd es-Sakafi” şeklinde kaynaklarda geçmektedir. Muaviye’nin, onun kendi kardeşi olduğunu ispat etmesi üzerine “İbn Ebî Süfyan” adıyla da anılmaya başlanmıştır. Hicretin birinci senesinde doğduğu halde Rasullullah’ı göremedi.⁵⁶¹ Tâif’te doğan Ziyâd’ın burada okuma yazma öğrendiği,⁵⁶² kültürlü ve kabiliyetli bir edip olarak yetiştiği kaydedilmektedir.⁵⁶³

Annesi meşhur Arap tabiplerden Haris es-Sakafi’nin (ö. 53/673), İran’dan Irak’a getirilen Mecusi bir cariyesiydi. Ashaptan Ebubekir b. Haris es-Sakafi de Haris’in bu kadından olan oğludur. Haris, daha sonra Sümeyye’yi Ubeyd adındaki Rum bir köle ile evlendirmiş olup, Ziyad’ın da bu evlenmeden doğduğu söylenir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁷ Safvet, *a.g.e.*, I, 163-164.

⁵⁵⁸ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, IV, 170-172, 175-176; Câhiz, *a.g.e.*, II, 59-61, 131-132; Safvet, *a.g.e.*, II, 173-175, 249-250.

⁵⁵⁹ el-Kâlî, *a.g.e.*, II, 311.

⁵⁶⁰ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 190.

⁵⁶¹ Uyan, Abdüllatif, *Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekât Yay., İstanbul, 1983, II, 2114.

⁵⁶² Aycan, “Ziyâd b. Ebîh” mad, DİA, XLIV, 480.

⁵⁶³ Zeyyât, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁶⁴ Çağatay, Neşet, “Ziyad b. Ebîh” mad, İA, İstanbul, 1986, XII, 617-618.

Ziyad, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında, Basra zekât mallarının toplanmasında, vali Ebu Musa el-Eş'ari'yekatiplik ve yardımcılık yaptı. Sa'd b. EbiVakkas tarafından İranlarla yapılan savaşlardan birinde zaferini müjdelemek ve alınan ganimetlerin 1/5 ini götürmekle görevlendirmişti. O Medine'ye gelip, savaşı çok güzel bir şekilde anlatınca, orada bulunan Amr b. El-As bu gencin bu güzel konuşması ve belağatı ile Kureyş'i istediği tarafa sürükleyebileceğini söyledi. Bunun üzerine Ebu Süfyan, gencin babası olduğunu bildirdi.⁵⁶⁵

Muaviye, 665 yılında halife iken, babası Ebu Süfyan'ın söylediklerini duyanlar ile Munzir b. Zübeyr el-Avvam'ın ifadelerine dayanarak Ziyad'ı kardeşi olarak kabul etti ve nesebine kattı. Onun yaptığını beğenmeyenler Ziyad'a "Muaviye'nin babasının oğlu" anlamına gelen "İbnEbi Muaviye" demişlerdir.⁵⁶⁶

Ziyad'ın künyesi Ebu'l-Muğira'dır. O, Muğira b. Şu'be, Muaviye, Amr b. El-As ve Ziyad b. Ebihi olarak sayılan dört Arap dâhisinden biridir.⁵⁶⁷ Zamanının en büyük hatiplerinden birisi olan Ziyad, Basra'ya vali tayin edildiğinde, halka söylediği çok sert ifadeli bir hutbesiyle birlikte, çok sert tedbirler alması sayesinde, o zamana kadar devam eden kargaşayı önlemiş oldu.

Muaviye tarafından önce Basra Valisi yapıldı. m.670 yılında Muğire b. Şu'be'nin ölümünden sonra, Kufe, Horasan, Hint Bölgesi ile Bahreyn de onun valilik sınırları içine katıldı.⁵⁶⁸ Böylece Ziyad'ın ihtişamı arttı. Sarayında gece gündüz 500 kişinin muhafızlık ettiği rivayet edilmiştir. Kısa zamanda Hariciler'in çıkardığı karışıklıkları ortadan kaldırdı.

Hicaz Bölgesini de kontrolü altına almak isteyen Ziyad, Muaviye'ye şu mektubu yazdı: "Sağ elimle Irak'ı zapt ettim, sol elim boştur. Onunla Mekke ve Medine'yi de zapt etmemi bana havale buyurmanızı temenni ederim." Birçok kişi buna karşı çıktığı için bu emeline ulaşamadı. Sağ elinde çıkan bir çıban, ölümüne sebep oldu. Ziyad, 18 Ramazan'da (6 Eylül Salı gecesi) Kufe'de öldü.

Ziyad'ın Irak valiliği sırasında asiler ve özellikle Haricilerden 7 binden fazla insan öldürttüğü, elli bedeviyi ise Horasan'a gönderdiği rivayet edilmiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Çağatay, *aynı makale*, s. 617-618.

⁵⁶⁶ Çağatay, *aynı makale*, s. 617-618.

⁵⁶⁷ Uyan, *a.g.e.*, s.2114.

⁵⁶⁸ Uyan, *aynı eser*, s.2114.

⁵⁶⁹ Çağatay, *a.g.m.*, s.618.

Ziyad'ın Ubeydullah, Asım, Urve ve Münzir adında dört oğlu ve Ümmü'l-Hasan adında bir kızı vardı. Çok zengin olup, Kufe ve Basra'da taşınmaz mallarının bulunduğu, birçok köle ve cariyeye malik olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca Medine'de bile, vaktiyle 170000 dirheme satın aldığı geniş bir arazisi bulunuyordu. Gözleri şaşı olan Ziyad'ın uzun boylu ve güzel bir insan olduğu rivayet edilir.⁵⁷⁰

Örnek Hutbelerinden: “Ey insanlar! Bizden öğrendiğiniz kötü şeyler, bizden duyduğunuz iyiliklerdenen iyi şekilde faydalanmaktan sizi alıkoyup engellemesin.”⁵⁷¹ “Cahillerin cehaleti, körlerin yollarınısapıtması, sefihlerinin içinde olduğu ehlini ateşe götüren azgınlık, hilim sahiplerini de içine dâhiletmiştir. Sanki siz, Allah'ın kitabını okumuyor, Allah'ın itaat ehline hazırladığı karşılığı, isyan ehline de ebedi zaman içinde hazırladığı elim azabı duymuyorsunuz.”⁵⁷²

“Ey insanlar! Biz size idareci ve sizi savunan olduk, Allah'ın bize verdiği otoriteyle sizi idare ediyor ve Onun bize verdiği yetki ile de sizi koruyoruz, bu yüzden size düşen, istediğimiz şeylerde bizi dinlemeniz ve itaat etmenizdir. Tayin edildiğimiz şeyde size adaletli olmak, bize düşen vecibedir. Bize öğüdünüzde veya bize yaptığımız karşılıklı nasihatle adaletimizi ve hakkınız olan / payınızadüşen ganimetinizi isteyiniz. Allah'a yemin ederim ki sizin aranızdan yere serdiğim birçok kimseler vardır, her biriniz yere serdiklerimden olmamaya dikkat edip kaçınınız.”⁵⁷³

Basralılara Yaptığı Tehdit ve Korkutma İçerikli Hitabesi: “Gece sonu ve gündüz baskınında sizden, yoldan çıkan azgınları alıkoyanlar yok muydu? Yakınlık bakımından yakınsınız, dinî yönde uzaksınız, sizin mazeretiniz yokken özür diliyorsunuz.”⁵⁷⁴

2.4.3. Muhtâr es-Sekafî ve Hitabeti

Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafî (ö. 67/687), h. 1. yılda (622) dünyaya geldi. İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden ve ünlü hatiplerinden olan ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak gayesiyle isyan eden siyasi-dinî lider Muhtâr es-Sekafî, Emevileri epey meşgul etmiş; mevâlî (gayr-i Arabî) Müslümanları

⁵⁷⁰ Çağatay, *aynı makale*, s. 618.

⁵⁷¹ Cârîm, *a.g.e.*, s. 244.

⁵⁷² Zeyyât, *a.g.e.*, s. 191.

⁵⁷³ Zeyyât, *aynı eser*, s. 192.

⁵⁷⁴ Muttakîzâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 6.

ve Kûfe’de Hz. Ali’ye taraf olanları birleştirmiş, görünüşe göre Kerbelâ’nın intikamını alarak Ali ve evlâdının taraftarlığı faaliyetinin siyasi hareketten dinî inanca dönüşmesinin temelini atmıştır. Muhtâr’ın fikirleri, kısa bir zaman içinde gelişerek, Kûfe’ den Horasan’a kadar sıçramış ve Emevîler’in zayıflayıp yıkılışına zemin hazırlayan en önemli etkenlerden olmuştur.⁵⁷⁵

Mus’ab b. Zübeyr tarafından m. 687’de öldürülen Muhtar’ın,⁵⁷⁶ sırasıyla Hâricî, Zübeyrî ve Şîî olduğu, daha sonra Hz. Hüseyin’in intikamını almak için ortaya çıktığında anlaşılmaz ifadelerle çeşitli gizli ilimlerden bahsederek farklı düşüncelerin doğmasına sebep olduğu pek çok kaynakta kaydedilmiş, bazı kaynaklarda ise, kâhinler gibi gayba ait bazı sözler söylediği, peygamberler gibi meleklerin getirdiği vahiyle yahut imamın bildirmesiyle meydana gelecek hadiseleri önceden bildiği, haber verdikleri gerçekleşmediği takdirde Allah’ın bilgi ve iradesinin değiştiğini ileri sürdüğü ifade edilmiştir.

İslâm tarihinde ilk defa mehdîlik fikrini ortaya atanlardan biri olan Muhtâr’ın aşırı düşünce ve inanışları daha çok ölümünden sonra (Kendi adını taşıyan) Muhtâriyye, Haşebiyye; Keysâniyye) isimleri altında geliştirilerek mezhep haline getirilmiştir. Gâliyye ismi de ilk defa ona bağlı Kûfeli bir grup Şîî için kullanılmıştır.⁵⁷⁷ Hz. Hüseyin’in kanını talep etmesiyle ilgili olarak, Kûfe’ye vardığında irad ettiği hutbeler, hitabî gücüne işaret eden seçkin örneklerdendir.⁵⁷⁸

2.4.4. Mugire b. Şu’be ve Hitabeti

Arap dâhilerinden⁵⁷⁹ biri olan Mugire b. Şu’be (ö.50/670), Hz. Peygamber’in kâtiplerindedir.⁵⁸⁰ Sekîf kabilesinden olup, miladî 600 civarında Tâif’te doğmuştur.⁵⁸¹ Emevi devlet adamı ve ordu kumandanı⁵⁸² olan Mugire, Câhiliye ve İslâmiyet’i idrak etmiş, sahabe olarak, Hudeybiye’yi görmüştür. Hz. Ebû Bekir döneminde Yemâme ve Yermük savaşlarına katılmış, Yermük’te gözü

⁵⁷⁵ Yiğit, İsmail, “*Muhtâr es-Sekafi*” mad, DİA, XXXI, 54.

⁵⁷⁶ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 200.

⁵⁷⁷ Yiğit, “*Muhtâr es-Sekafi*” mad, s.54.

⁵⁷⁸ Safvet, *a.g.e.*, II, 66-67, 71-72.

⁵⁷⁹ İsfelhânî, Ebu’l-Ferec Ali b. el-Huseyn, *el-Ağânî*, Beyrut, 1429/2008, 16. Cüz, II, 55.

⁵⁸⁰ Aycan, İrfan, “*Mugire b. Şu’be*” mad, DİA, XXX, 377.

⁵⁸¹ Aycan, “*Mugire b. Şu’be*” mad, s. 376.

⁵⁸² Elmalı, *Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*” mad, s. 159.

isabet aldığı için, hayatını tek gözlü olarak devam ettirmiştir.⁵⁸³

Sadru'l-İslâm⁵⁸⁴ ve Emevi dönemi⁵⁸⁵ hatiplerinden olan Mugire, hitâbetleriyle ünlü kişilerdendir.⁵⁸⁶

Mugire, 15/636'da Kâdisiye Savaşı başlamadan önce İran hükümdarı III. Yezdicerd'e gönderilen bir heyet içinde bulunmuş⁵⁸⁷ ve ordu komutanı Sa'd b. Ebi Vakkas tarafından İran orduları başkumandanı Rüstem ile görüşmek üzere elçi olarak gönderilmiştir. Bu görüşmeden bir sonuç çıkmayınca Kâdisiye savaşı vukua gelmiştir. Hz. Ömer'in hilafeti devrindeki İran savaşlarında önce Nihâvend ve akabinde Hemedan'ı fetheden Mugire, halife Hz. Ömer tarafından Basra ve Kûfe valiliğine atanmıştır.

Muâviye tarafından tekrar Kûfe valiliğine getirilen vefatına kadar da bu görevinde kalan⁵⁸⁸ Mugire b. Şu'be, Muâviye'nin hilafeti döneminde Kûfe'de 50/670'de vefat etmiştir.⁵⁸⁹

Mugire'nin, Kâdisiye savaşından önce, İran komutanı Rüstem'in karşısında yaptığı konuşması, hitabesinin en meşhur olanıdır.⁵⁹⁰ Diğer hutbeleri ve hayatı hakkında geniş bilgi, İslâmi edebiyat kaynaklarında mevcuttur.⁵⁹¹

2.4.5. Abdulmelik b. Mervân ve Hitabeti

Akıllı ve mahir bir şahsiyete sahip olan ve babası Mervân'ın h.65'te ölümüyle idareyi kontrolü altına alan Abdulmelik b. Mervân (d.26/646-47- ö. 86/705), Emevî halifesi⁵⁹² ve meliklerinin en büyüklerindedir.⁵⁹³ Şiirle ve edebî konularla alakadar olmuş, âlimleri himaye etmiş; Hasan-ı Basrî ve Abdullah b. İbâz gibi devrin önde gelen isimleri ile bir araya gelip toplumun farklı meseleleri üzerinde tartışmıştır.⁵⁹⁴

⁵⁸³ İsfahânî, *a.g.e.*, 16.Cüz, II, s. 55.

⁵⁸⁴ Safvet, *a.g.e.*, I, 117.

⁵⁸⁵ Safvet, *aynı eser*, I, 15, 98, 420.

⁵⁸⁶ Aycan, "Mugire b. Şu'be" mad, s. 377.

⁵⁸⁷ Aycan, "Mugire b. Şu'be" mad, s. 377.

⁵⁸⁸ İsfahânî, *a.g.e.*, 16. Cüz, II, 55.

⁵⁸⁹ İsfahânî, *aynı eser*, 16. Cüz, II, 68.

⁵⁹⁰ Safvet, *a.g.e.*, I, 117.

⁵⁹¹ Safvet, *aynı eser*, II, 15, 98, 420.

⁵⁹² Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdulmelik b. Mervân" mad, DİA, I, 266.

⁵⁹³ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁹⁴ Yıldız, *Abdulmelik b. Mervân*" mad, s. 270.

İslâmî idarelerde hazinenin hesap defterleri olarak isimlendirilen divanlardaki günlükleri Farsça ve Rumcadan Arapçaya terceme ederek nakleden Abdülmelik, Farsça ve Rumca yerine, Arapçayı devletin resmî dili olarak kabul etmiştir. Bu, onun kültür alanında yaptığı en önemli bir icraattir. Emevilerin resmî para birimi olan “dinar”ı ve demir sikkeleri İslâm tarihinde ilk olarak başlatan odur.⁵⁹⁵ Diğer bir ifade ile ilk İslâmî sikke, onun devrinde bastırılmış, daha önceleri İslâm ülkelerinde kullanılan Bizans ve Sâsânî paraları yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁹⁶ Halifelerin huzurundan, halifeden önce konuşarak lüzumsuz söz söylemeyi yasaklayan ilk Emevi halifesinin Abdülmelik b. Mervân olduğu, kelimeler hususunda onun önüne geçen olursa tehdit ettiği⁵⁹⁷ belirtilmektedir. 86 /705’de ölmüştür.⁵⁹⁸

Abdülmelik’in hitabelerini yansıtan bazı örnekler şöyledir:

Kûfe’ye Girince İrad Ettiği Bir Hutbe:⁵⁹⁹ Abdülmelik b. Mervân’ın Mus’ab b. Zübeyr’in katlinden sonra Kûfe’ye girince irad ettiği şu hitabesi, devrin hitabeleri ve halis Arapların fesahati hususunda en seçkin örneklerdendir. Mus’ab b. Zübeyr öldürüldüğünde Kûfe’de minbere çıkıp Allah’a hamd ve sena ederek (halka) şöyle demiştir: “Ey insanlar! Savaş; zor ve acıdır. Barış; emniyet, mutluluk ve memnuniyet demektir. Savaş, bizi savurarak çarptı ve itti, biz de onu itip savurduk. Biz onu (harbi) tanıyarak aşına olduk. Bizler, onun (harbin) oğulları, o da bizim annemizdir (savaş ehli olduk). Ey insanlar! Helak edici (nefsinizin) hevasını terk ederek hidayet üzere (istikamet ile) dosdoğru olun ve Müslüman cemaatlerini bırakmayın, toplumdaki birlik ruhunu terk edip de ayrılmayın. Bu öğütten sonra şer ve kötülükte azacağınızı, ileri gideceğinizi ve mazeretlerinizin artacağını da sanmıyorum. Ceza, size delildir. Yani sizin aleyhinizde delil, cezanızdır. Sizden kim, bunun (işlenilen suçun) benzerine geri dönmek ister ise dönsün.”

Övünme ve Tehdit İçerikli Hitabesi : “Muhakkak Allah’a yemin ederim ki ben, zayıf görülen ya da öyle zannedilen bir halife değilim. Kim, kendi başı ile ima ederse (kafasına göre bir şey söylerse, biz de kılıcımızla onun için şöyle

⁵⁹⁵ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁹⁶ Yıldız, *Abdülmelik b. Mervân* ” mad, s. 269.

⁵⁹⁷ Câhiz, *a.g.e.*, II, 244.

⁵⁹⁸ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 284; Safvet, *a.g.e.*, II, 180.

⁵⁹⁹ el-Kâlî, *a.g.e.*, I, 11-12; Safvet, *a.g.e.*, II, s.182-183; Alûsî, *a.g.e.*, s. 173-174.

deriz...”⁶⁰⁰

Minber Üzerinde Söylediği Kısa Hutbesi:⁶⁰¹ “Ey insanlar, Allah hateri belirleyip, farzları koymuştur. Siz günahınızı artırdıkça biz de cezayı artırmaya devam ettik. İşte sonunda siz kılıcın ağzında olduğunuz halde, bir araya geldik.”

2.4.6. Haccâc B. Yusuf Es-Sakafî ve Hitabeti

Ebû Muhammed el- Haccâc b. Yusuf es- Sakafî, (ö. 95/714), Emeviler’in, zülüm ve şiddeti darb-ı mesel haline gelmiş, zalim lakabıyla meşhur valisidir.

Hicrî 661’de Taif’te dünyaya geldi. Anne ve baba tarafından SakifKabile’si’nin Ahkaf koluna mensup olup, babası Yusuf b. Hakem, annesi Kufe Valisi Muğireb. Şu’be’nin eski karısı Fariabin Hemmâm’dır.⁶⁰² Haccac, Muaviye’nin yönetime geldiği senelerde dünyaya geldi ve onun saltanat döneminde yetişti.

Mervan’ın ölümünden sonra oğlu Abdülmelik b. Mervan, Abdullah b. Zübeyir’in kardeşi ve Basra Valisi olan Mus’ab b. Zübeyir’e karşı düzenlenen seferde Haccac’ı artçı birlikler kumandanı olarak tayin etti. Bu olaydan itibaren o, Emevi yönetiminde etkin bir şekilde rol oynamaya başlamıştır.⁶⁰³

Haccac, Abdullah b. Zübeyr ile mücadele için Hicaz’a gönderilen ordunun başına getirildi. Kendisine Mekke’yi kuşatma izni verildikten sonra şehri kuşattı. Uzun süren kuşatma sonucunda yaşanan büyük açlık İbn Zübeyir’in taraftarlarının dağılmasına sebep oldu. İbn Zübeyir de burada öldürüldü.⁶⁰⁴ Bu şekilde dokuz yıl Emeviler’e sıkıntı veren Abdullah b. Zübeyir’in hilafetine son verilmiş oldu. Bu başarıdan sonra Haccac, Hicaz ve Yemen valiliğine, daha sonra da Irak Valisi Bişr b. Mervan’ın ölümü üzerine (694), stratejik öneme sahip olan bir isyan merkezi haline gelen Irak ‘a Vali tayin edildi. Burada Hariciler’le mücadele etti.⁶⁰⁵ Irak’ı çok sert tedbirlerle idare eden Haccac’ın Kufe’ye vardığı zaman besmele çekmeden okuduğu

⁶⁰⁰ Muttakizâde, İsmâîlî, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁰¹ Arapça metin için bakınız: Safvet, *a.g.e.*, II, 181.

⁶⁰² Aycan, İrfân, “*Haccac B. Yusuf es-Sakafî*” mad, DİA, XIV, 427.

⁶⁰³ Aycan, “*Haccac b. Yusuf es-Sakafî*” mad, s. 427.

⁶⁰⁴ Uyan, *a.g.e.*, s. 858-859.

⁶⁰⁵ Uyan, *aynı eser*, s. 858.

meşhur hutbesi; Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir ve örnek metinler içerisinde yer alır.⁶⁰⁶

Emeviler'e muhalif olan her hareketi kanlı bir şekilde bastıran Haccac'ın bu sert yönetiminden kaçanlar Hicaz Valisi Ömer b. Abdülaziz'e sığındıkları için Haccac ile Ömer b. Abdülaziz Medine Valiliği'nden azledilmiştir.⁶⁰⁷

Haccac, m.697 yılında bütün doğu illerinin valiliğine tayin edildi. İran, Medain, Musul ve Horasan'daki isyanlar bastırıldı. Emevi Saltanatı'nın ayakta kalması için verdiği 25 yıllık mücadeleden sonra Haccac, Kufe ile Basra arasındaki Vasit şehrinde, Haziran 714 (Ramazan 95)'de öldü. Mezarının bozulma ihtimali olduğu için sapa bir yere gömülerek üzerinden akarsu geçirildiği rivayet edilmiştir.⁶⁰⁸

Emevi muhaliflerine karşı çok sert ve acımasız davranan Haccac, aralarında Enes b. Malik'in de bulunduğu pek çok kişiye zulmetmiş, Said b. Cübeyirdahil binlerce kişiyi öldürtmüş,⁶⁰⁹ kendisine yeminle biat ettirmiş, yeminlerinden dönenleri mürtet kabul etmiş, Müslüman oldukları halde Mevali'den cizye ve haraç almıştır.

Said b. Cübeyir'i öldürttüktan birkaç ay sonra büyük bir ruhi bunalıma girerek dayanılmaz mide ağrıları ve acı içinde ölmüştür. Ölümü üzerine Hasan-ı Basri : "Allah'ım, onu ortadan kaldırdığın gibi sünnetini de kaldır." Diye dua etmiştir. Ömer b. Abdülaziz ise şükür secdesi yapmıştır. Diğer taraftan onun çok cömert ve affedicisi olduğu, mala düşkün olmadığı, öldüğünde üç yüz dirhempara, bir kılıç, bir Mushaf ve bir rahle bıraktığı rivayet olunmaktadır.⁶¹⁰

Arapça'nın resmi işlerde kullanımının yaygınlaştırılması, Irak'ta Farsça yazılmış divan defterlerinin Arapça 'ya çevrilmesi ve Arap para sistemine geçilmesi Haccac'ın yaptığı başlıca işlerdir. Tarım alanında da önemli hizmetler yaptığı ve posta teşkilatına çeki düzen verdiği mervidir.⁶¹¹ Çok zeki bir insan ve aynı zamanda çok fasih ve beliğ konuşan ünlü bir hatip olan Haccac ,⁶¹² bir edip ve hatip olarak doğmuş, fesahat ve beyanda öne çıkmış bir şahsiyettir. Onun nazarında hutbe, haykırın bir heyecan ve ateşli bir sözdür. Savaş kurbanlarının cesetleri üzerinde bir

⁶⁰⁶ Safvet, *a.g.e.*, Mısır, 1962, I, 287.

⁶⁰⁷ Aycan, "Haccac b. Yusuf es-Sakafi" mad, s. 427.

⁶⁰⁸ Aycan, "Haccac b. Yusuf es-Sakafi" mad, s. 428.

⁶⁰⁹ Uyan, *a.g.e.*, s. 858-859.

⁶¹⁰ Uyan, *aynı eser*, s. 858-859.

⁶¹¹ Aycan, "Haccac b. Yusuf es-Sakafi" mad, s. 428.

⁶¹² Uyan, *a.g.e.*, s.859; Aycan, "Haccac b. Yusuf es-Sakafi" mad, s. 428

şahsiyet oluşturmamayı isteyen ve istediği amaç uğrunda kan dökmekten zevk alan sıradışı bir psikolojiye sahiptir.

Haccâc, yaşadığı dönemin en önemli propaganda araçlarından biri olan hitabeti halkı devlete ve idarecilere karşı itaate davet için kullanmış, bu sahadaki üstün yeteneği ile de otorite sağlamada başarılı olmuştur. Hutbelerinde fesahat ve belâğat ile birlikte korkutma ve tehdit hâkim olmuştur. O, askeri kimliğinin yanında hitabetteki gücü ve yeteneğiyle de ön plana çıkmıştır. Onun bu hutbeleri edebiyat tarihi kitaplarında, Arap dilinin fesahati ve belâgatini ön plana çıkaran vesikalar arasında çokça yer almıştır.

Halife Abdülmelik tarafından Irak Valiliği'ne tayin edilen ve İslam Tarihi'ne "Zalim" diye geçen meşhur Haccâc'ın onbinlerce kişiyi kılıçtan geçirmeden önce Kûfe Camii'nde Iraklı cemaate bağırarak, sert bir şekilde hitab ederek yaptığı ve "Yâ ehle'l-Irak! Yâ ehlu'n-nifâk ve's-şikak!" yani "Ey Irak ehli, ayrılık, nifak ehli!..kimin kafası kendine ağır geliyorsa, onun ağırlığını kaldırıyorum, kimin ömrü uzadıysa, kalanını kısaltırım. Allah'a yemin ederim ki, sizden her hangi birinize mescidin kapılarından her hangi birinden çıkmasını emredip de, o da diğer kapıdan çıkarsa onun boynunu vururum....!" cümlesi ile başlayan nutku, Arap Edebiyatı'nın en fasih ve en seçkin örneklerindedir!⁶¹³

Örnek Hutbelerinden: "Allah'ım, hidayeti hak yol olarak göster ki ona tabi olayım, dalaleti de günah / haddi aşmak yolu olarak göster ki ondan sakınayım, beni kendi nefsimle terk etme ki ben senden uzak durup yolumu kaybederim / iyice sapıtırım. Allah'a yemin olsun ki dünyadan gelip geçen hayatımı benim sarığımın karşılığında versen ben sevmem / razı olmam (Haccâc, mazideki dünyam, karşılık olarak bu sarık kadar değere sahiptir, demek ile dünyanın hakaretine işaret ediyor).⁶¹⁴

Hitabet, bu dönemde gözle görülür bir gelişme kaydetmiş ve onunla ikna etme, öğüt verme ve insanları irşad etme amaçlanmıştır. Haccâc ile birlikte ise, otorite ve baskı aracı olarak kullanılarak, öfkenin ve merhametsizliğin zirvesine ulaşmış ve insanların sırtlarında bir kırbaç, boğazlarında bir kılıç ve zorlayıcı bir hüküm olmuştur. Öyle ki Haccâc'ın hutbelerindeki üslubda, insanlar otlayan bir sürü ve hüküm koyucular ise zalim birer kasap gibidirler. Onların tedavileri ancak

⁶¹³ Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî" mad, s. 428.

⁶¹⁴ Câhiz, a.g.e., II, 137-138.

keserek, onları dağlayarak, bedenlerini parçalayarak ya da kemiklerini kırarak gerçekleşmektedir.⁶¹⁵

Abdullah b. Zubeyr öldükten sonra (h. 73 yılında) Kûfe’de irâd ettiği hutbesinin metni şöyledir:⁶¹⁶

ألا إنَّ ابنَ زبيرٍ من أبحارِ هذه الأمة، حتى رغب من الخلافة ونازع فيها، وخلع طاعة الله، واستكَّن بحرم الله، ولو كان شيئاً مانعاً للعصاة لمنع آدم حرمة الجنة، لأن الله تعالى خلقه بيده، وأسجد له ملائكته، وأباحه جنته، فلمَّا عصاه أخرجته منها بخطيئته، وآدم على الله أكرم من ابن زبير، والجنة أعظم حرمة من الكعبة

Tercümesi;

“ Dikkat edin, İbn Zübeyr bu ümmetin seçmişlerindedir. Öyle ki hilafete talip oldu ve bu hususta mücadele etti. Allah’a itaatten ayrıldı. Allah’ın haram kıldığı şeylerde barınak aradı. İsyancılar için engel olan (onları her konuda haklı gören) bir şey olsaydı Cennet’in kutsallığı Adem (a.s) ’a engel olurdu. Çünkü Allah onu, kendi kudretiyle yarattı, melekleri ona decde ettirdi ve cennetini ona açtı. Ne zaman ki isyan etti, hatasından dolayı onu cennetinden çıkardı. Şüphesiz Adem (a.s), Allah katında İbn Zübeyr’den daha kıymetlidir ve Cennet de Kabe’den daha kutsaldır.”

Bir Hutbesi

يا أهل الكوفة، إن الفتنة تُلح بالنجوى، وتُنتج بالشكوى، وتحصد بالسيف، أما والله إن أبغضتموني لا تضروني، وإن أحببتموني لا تنفعوني، وما أنا بمستوحش لعداوتكم، ولا المستريح إلى موتكم، زعمتم أنني ساحر، وقد قال الله تعالى: {ولا يفلح الساحر} وقد أفلحت، وزعمتم أنني أعلم الإسم الأكبر، فلم تقاتلون من تعلم ما لا تعلمون؟

Tercümesi; “Ey Kûfe halkı, fitne fisılıtlarla çoğalır, acılar doğurur ve kılıçla biçilir. Allah’a yemin olsun ki benden nefret etseniz de bana bir zarar veremezsiniz. Şayet beni sevseniz bana bir faydanız da olmaz. Sizin düşmanlığınızdan dolayı üzülecek değilim, sevginizden dolayı da rahatlayacak değilim. Benim büyücü olduğumu iddia ediyorsunuz. Zira Allah şöyle buyuruyor: {ولا يُفَلح الساحر} “Büyücü kurtuluşa eremez.”⁶¹⁷ Ama ben kurtuldum. Yine benim en büyük ismi bildiğimi iddia ediyorsunuz. Öyleyse sizin bilmediğinizi bilen birine karşı neden savaşıyorsunuz?”⁶¹⁸

⁶¹⁵ İpek, Muhammet Selim, *Hatip Olarak el-Haccâc B. Yusûf*, Akev Akademi Dergisi Yıl: 17 Sayı: 57, Güz 2013, s. 27

⁶¹⁶ Safvet, a.g.e., 1923, II, 273

⁶¹⁷ Tâhâ: 20/69

⁶¹⁸ Safvet, a.g.e., 1923, II, s.281.

Haccac, bir edip ve hatip olarak doğmuş, fesahat ve beyanda öne çıkmış bir şahsiyettir. Hutbe, onun nazarında haykıran bir heyecan ve ateşli bir sözdür. Savaş kurbanlarının cesetleri üzerinde bir şahsiyet oluşturmayı isteyen ve istediği amaç uğruna kan dökmekten zevk alan sıra dışı bir psikolojiye sahiptir.

İnsanlar onun nazarında bir âsâ ile güdülen, yünleri kırılan ve boğazlanan koyun sürüsü gibidir. Onların görüş bildirmeye, itiraz etmeye, doğru ya da yanlış bir hüküm vermeye hakları yoktur.⁶¹⁹ Kûfe halkına söylediği şu hutbesi⁶²⁰ bunu durumu çok güzel ifade etmektedir.

“Ben karanlıkları aydınlatan sabahım ve yüksek emelleri olan biriyim. Sarığımı kaldırdığım zaman beni tanıyacaksınız.”

Şimdi, Allah’a yemin olsun ki şerri bulunduğu yerden kaldıracığım ve onu yok edeceğim. Ona misliyle karşılık vereceğim. Ben gerçekten olgunlaşmış ve koparıma zamanı gelmiş başlar görüyorum. Sâki için hazırlanan, sarıkların ve sakalların arasındaki kanlara bakıyorum...”

Görüldüğü üzere Haccâc bu şiirine tamamen garip lafızlarla dolu bir şiir ile başlamaktadır. Hutbesini güçlü tasvirî bir üslupla süslemiştir. Zaten o, kendi döneminin hitabet sahasında zirvedeki isimdir.⁶²¹

Bu hutbenin tamamında üç temel vurgu vardır: Kûfe halkını azarlamak, Hâricilerin öldürülmesinin gereğini vurgulamak, kendisinden önceki valilere muhalif olduğunu ve onlara karşı kararlı ve güçlü bir mücadele edeceğini açıklamaktır.

Haccâc’ın hutbelerine düşük bir ses tonuyla başladığı ve gitgide ses tonunu yükselttiği ve konuşurken, ses tonuyla göz hareketlerinin eşliğinde elini omzundaki atkıya götürdüğü ifade edilmektedir. Böylece, bütün unsurlarıyla; yani ruh, kalb, dil, duruş, el ve göz hareketleriyle hutbelerini irâd etmiştir. İfadeleri her zaman istendiği düzeyde, etkileyici, insanları içine çeken bir belağata sahipti.⁶²²

⁶¹⁹ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 365

⁶²⁰ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 1966, IV, 138; Taberî, *a.g.e.*, 1967, VI, 203; Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut, 1981, I, 552; Dayf, *a.g.e.*, 1963, 420; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 366; Zeyyât, *a.g.e.*, s.194.

⁶²¹ Dayf, *a.g.e.*, s.420

⁶²² el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 366.

Haccâc, hutbeleriyle siyasetini benimsetmeyi ve toplumsal ıslahı sağlayacak otoriteyi sağlamayı hedeflemektedir. Zira Haccâc'ın nazarında ıslah, insanları insanlıklarından uzaklaştırmak demektir. Dinleyiciyi etkili bir ölüm sınırına getirmeyi hedeflemekte, infial uyandırmayı düşünmektedir. Böylece dinleyiciyi yermekte ve aşağılamaktadır.⁶²³

Irak halkına irâd ettiği şu hutbesi bu duruma güzel bir örnektir.⁶²⁴

يا أهل العراق، إنّ الشيطان قد استبطنكم، فخالط اللحم والدم والعصب والمسامع والأطراف والأعضاء والشغاف، ثمّ أفضى إلى المخاخ والأصماخ، ثمّ ارتفع فعشش، ثمّ باض وفرّخ فحشاكم نفاقا وشقاقا وأشعركم خلافا واتّخذتموه دليلا تتبعونه قاندا تطيعونه ومؤامرا تستشرونه

Tercümesi:

“Ey Irak halkı! Şeytan sizin içinizde yuvalanmış; etinize, kanınıza, sinirlerinize, duyularınıza, uzuvlarınıza, tutkularınıza karışmış. Oradan beyinlerinize ve işitme kanallarınıza hükmetmiş, orada yuva kurmuş, yumurtalarını bırakmış ve yavrulamış. Böylece sizin içinize nifak ve ayrılık düşürmüştü. Sizi ayrılıklara sürüklemiş, siz de onu kendisine tabi olduğunuz bir rehber, itaat ettiğiniz bir komutan, kendisiyle istişare ettiğiniz bir danışman olarak edinmişsiniz...”

Haccâc, hutbelerinde dinleyicinin zihninde bir karışıklık meydana getirmek için çabalamaktadır. Dinleyiciye, herhangi bir yumuşama veya merhamet göstermeksizin tehdit ve korku yağdırmakta, her türlü korku unsurlarını ve ifadeleri kullanmaktadır. Gerektiği zaman edebi yolla en ağır tehditlerde bulunan Haccâc'ın, Basra'ya geldiği zaman Basra halkına hitaben irâd ettiği hutbesinde,⁶²⁵ tehdit dolu üslubu hemen göze çarpılmaktadır:

أيها الناس، من أعياه داؤه فعندي دواؤه، ومن استطال أجله فعلي أن أعجله، ومن ثقل عليه رأسه وضعت عنه ثقله، ومن استطال ماضي عمره قصرت عليه باقيه إن للشيطان طيفا، وللسلطان سيفا، فمن سقطت سريرته صحت عقوبته، ومن وضعه ذنبه رفعه صلبه، ومن لم تسعه العافية لم تضق عنه الهلكة، ومن سبقته بادرة فمه سبق بدنه بسفك دمه إني أنذر ثم لا أنظر، وأحذر ثم لا أعذر، وأتوعد ثم لا أعفو، إنما أفسدكم ترنيق ولا تكتم، ومن استرخى لبيبه ساء أدبه إن الحزم والعزم سلباني سوطي، وأبدلاني به سيفي، فقائم في يدي، ونجاده في عنقي، وذبابه قلادة لمن عصاني

⁶²³ el-Fâhûrî, *aynı eser*, s. 367

⁶²⁴ Câhiz, *a.g.e.*, 1998, II, 138; İbn Abd Rabbihî, *a.g.e.*, IV, 204; Safvet, *a.g.e.*, 1923, II, 279

⁶²⁵ el-Kalkaşandî, *a.g.e.*, I, 220; Safvet, *a.g.e.*, II, 278; el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 399.

Tercümesi: “Ey insanlar! Kimin hastalığı çaresizse onun devası (ölüm) bendedir, kimin yaşamı uzun ise onu (bitmesi için) hızlandırırım. Kimin başı (bedeninde) ağırlık yapıyorsa onu yük olmaktan kurtarırım. Kimin kalan ömrü uzunsa onun kalanını kısaltırım. Şeytanın tayfası varsa, sultanın da kılıcı vardır. Kimin yatağında hastalık varsa cezası ona sıhhat verir, günahı kendisini küçültenin çarmıha gerilmesi onu yüceltir. Afiyette olmanın rahatlık vermediği kişinin ölümü ona darlık vermez...”

Haccâc’ın geniş bir dil ve üslup hâkimiyeti vardır. Zihinsel ve dil ile ilgili sanatsal mevhibeleri sağlam temellere dayanmakta, hutbelerindeki dil, seci ile donanmış bedevi yeteneklerini yansıtmaktadır. Zorla kabul ettirilen hükümlerin seslerinden oluşan bir tekrar göze çarpmaktadır. Secilerdeki geçişler sağlam olup, kafiyeleri güçlü bir yapıya sahiptir. Lafızları anlaşılır, sağlam terkiplere sahip, kısa cümleler ve cümleler arasında sağlam bir denge kuran yetenekli bir hatiptir⁶²⁶ olan Haccâc, hutbelerinde Kur’ân’dan iktibaslara, şiire ve emsallere de yer vermekte, sözlerini pekiştirmek için dinî kavramlara da başvurmaktadır. Bu şekilde ruhlara da tesir etmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu dindarlık, sadece siyasette ve insanlara baskı yapıp boyunduruk altına almada kullanılan Emevilerin makyavelist yani “amaca giden yolda her şey mubahtır” politikalarından ibarettir.⁶²⁷

Basra’da irâd ettiği şu hutbe, dinî muhtevalı hutbesine güzel bir örnektir.⁶²⁸

إِنَّ اللَّهَ كَفَانَا مَثُونَةَ الدُّنْيَا وَأَمَرَنَا بِطَلْبِ الْآخِرَةِ، فَلَيْتَهُ كَفَانَا مَثُونَةَ الْآخِرَةِ وَأَمَرَنَا بِطَلْبِ الدُّنْيَا مَا لِي أَرَى
 علماءكم يذهبون، وجهالكم لا يتعلمون وشراركم لا يتوبون؟ ما لي أراكم تَحْرَصُونَ عَلَى مَا كُفَيْتُمْ، وَتُضَيِّعُونَ مَا
 بِهِ أُمِرْتُمْ، إِنَّ الْعِلْمَ يُوَشِّيكُ أَنْ يُرْفَعَ، وَرَفْعُهُ ذَهَابُ الْعِلْمَاءِ أَلَا وَأَنْيَ أَعْلَمُ بِشَرَارِكُمْ مِنَ الْبَيْطَارِ بِالْفَرَسِ الَّذِينَ لَا
 يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ إِلَّا هَجْرًا، وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا دُبْرًا، أَلَا وَإِنَّ الدُّنْيَا عَرَضٌ حَاضِرٌ يَأْكُلُ مِنْهَا الْبُرُّ وَالْفَاجِرُ، أَلَا
 وَإِنَّ الْآخِرَةَ أَجَلٌ مُسْتَأْخِرٌ يَحْكُمُ فِيهِ مَلِكٌ قَادِرٌ، أَلَا فَاعْمَلُوا وَأَنْتُمْ مِنَ اللَّهِ عَلَى حَذَرٍ، وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مَلَاقُوهُ لِيَجْزِيَ
 الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمَلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحَسَنِ أَلَا وَإِنَّ الْخَيْرَ كُلَّهُ بِحَذَافِيرِهِ فِي الْجَنَّةِ، أَلَا وَإِنَّ الشَّرَّ كُلَّهُ
 بِحَذَافِيرِهِ فِي النَّارِ، أَلَا وَإِنَّ مَنْ يَعْمَلُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ وَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ لِي وَلَكُمْ

Tercümesi: “Dünyadaki sıkıntılar için Allah bize yeter, O bize ahireti istememizi emretti. Keşke ahiretteki sıkıntılar için de bize yardım etse ve dünyayı

⁶²⁶ Ferrûh, *a.g.e.*, I, 551.

⁶²⁷ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 368.

⁶²⁸ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, IV, 206.

istememizi emretse. Ne oluyor ki alimlerinizin kaybolduğunu, cahillerinizin öğrenmediklerini ve günahkarlarınızın tövbe etmediklerini görüyorum? Ne oluyor ki size yeten şeylere karşı hırslanıyor ve emrolunduğunuz şeyleri ihmal ediyorsunuz? İlim, yüceltmek üzeredir ve onun yüceltilmesi alimlerin görüşüdür. Dikkat edin, içinizde at baytarı olan şerli insanları biliyorum, onlar Kur’ân’ı, önem vermeden, gaflet içerisinde okumakta, Namazı da son vaktinde kılmaktadırlar. Dikkat edin, dünya iyinin de kötünün de nimetlerinden istifade ettiği emre âmâde bir yerdir. Ahiret ise, Kadir olan Melik’in (Allah’ın) hüküm vereceği ertelenmiş bir zamandır. Size Allah’tan bir uyarı varken güzel ameller işleyin, zira hepiniz onun huzuruna gideceksiniz “Sonunda kötülük yapanları yaptıkları ile cezalandıracak, güzellik yapanları de daha güzeliyle mükâfatlandırarak.⁶²⁹” İyi işler zerresine kadar cennette (karşınıza çıkacak)tır, kötü işlerde zerresine kadar cehennemde(karşınıza çıkacak)tır. Dikkat edin, şüphesiz her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecek, her kim de zerre miktarı bir şer işlerse onu görecek. Allah’tan kendim ve sizin için bağışlanma diliyorum.”

Haccâc, bu hutbesinde Kur’ân’dan ayetlere yer vererek, zaman zaman Kur’ân ayetlerine telmih yapmış ve karşısındaki insanların inançlarından hareketle suçun cezasız kalmayacağını onlara ifade etmiştir. Aynı zamanda aba altından sopa göstermektedir. Cümlelerindeki icâz, cümle geçişlerindeki ölçü, kullandığı lafızların anlaşılır olması onu, hitabet sahasında yaşadığı dönemde zirveye oturtmaktadır.

Netice olarak Haccâc’ın korkutma ve tehdit unsurlarıyla birlikte fesahat ve belağat dolu olan hutbeleri, edebiyat tarihi kitaplarında çokça yer bulmuş, Arap dilinin fesahati ve belağatini ön plana çıkaran vesikalar arasında yerini almıştır.

2.4.7. Hasan-ı Basrî ve Hitabeti

Ebu Said el-Hasen b. Yesâr el- Basri (ö. 110/728), 642 yılında Medine’de doğdu.⁶³⁰ Babası Yesâr’ın (Müslüman olmadan önceki adı Feyruz)⁶³¹ Irak’ı fethi sırasında esir edilerek Meysan kasabasından Medine’ye getirildiği rivayet edilir.

⁶²⁹ Necm: 53/31

⁶³⁰ İbn Nedim, *El-Fihrist*, Dâru’l-Marife, Beyrut, s. 202.

⁶³¹ Uludağ, Süleyman, “*Hasan-ı Basrî*” mad, DİA, XVI, 291.

Oğlunun şöhreti dolayısıyla daha çok Ebu'l-Hasan adıyla tanındı. Medine'de oturdu ve azad edildi.⁶³²

İmi ve zühtü ile meşhur Basralı tâbiî olan⁶³³ Hasan-ı -Basrî, Emevî devrinin meşhur hatiplerindendir.⁶³⁴ Hz. Ömer'in duasına mazhar olan ve Enes b. Mâlik gibi sahabelerden ilmî yönden istifade etmiş olan Hasan-ı Basrî, Hz. Ali'nin hilafeti sırasında ailesiyle Basra'ya gelip yerleşmiştir.⁶³⁵

Hasan-ı Basrî'nin annesi Hayre, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin azadlısı ve hizmetkârıdır.⁶³⁶ Bu nedenle Hasan ile daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiş, bilgili ve hâkim bir kişi olarak yetişmesinde bu ortamın büyük rolü olmuştur. Hasan-ı Basrî, Ümmü Seleme'den süt emmiştir. Henüz çocuk iken Ümmü Seleme'nin evinde Hz. Peygamber'in bardağından su içmiş, Hz. Peygamber de ona dua etmiştir: "Hasan ne kadar su içmiş ise ilim olsun."⁶³⁷

Hasan-ı Basrî, Vadi'l-Kura'da yetişti⁶³⁸ ve kendini ilme verdi. Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahabenin duasını alan Hasan-ı Basrî, on iki yaşında Kur'an'ı ezberledi. 70'i Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahabi ile görüştü.⁶³⁹

Enes b. Malik vb. sahabelerden istifade etti.⁶⁴⁰ Ma'mer b. Süleyman, İmran b. Hüseyin, Muğire b. Şu'be, Semure b. Cündüb vb. sahabelerden hadis rivayet etti.⁶⁴¹ Kendisinden de Yunus b. Ubeyd, Malik b. Dinar vb. bazı sahabeler hadis rivayet etti. Hz. Ali halife olduktan sonra ailesiyle Basra'ya gitti ve ömrünü burada geçirdi. Arap olmayan bir kadınla evliliğinden bir kızı ile Said ve Abdullah adlarında iki oğlu oldu. Basra Valisi Süleyman b. Harb'in verdiği kadılık görevini bir süre ücretsiz olarak yaptı ve daha sonra istifa etti.⁶⁴²

İlim ve vaazla uğraşmaya başladı. Basra'da kuvvetli seciyesi, züht ve takvası, ilim ve belağatı ile büyük şöhret kazandı.⁶⁴³

⁶³² Zehebî, *Siyer-i'Alami'n-Nübelâ*, Beyrut, 1990, IV, 563.

⁶³³ Uludağ, *a.g.m.*, s. 291.

⁶³⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1986, II, 576.

⁶³⁵ Uludağ, *a.g.m.*, s. 291.

⁶³⁶ Zehebî, *a.g.e.*, s. 563.

⁶³⁷ Attar, Feridüddin, *Tezkiratü'l-Evliyâ*, Erkam Yay, İstanbul, 1998, s. 291.

⁶³⁸ Zehebî, *a.g.e.*, s. 564.

⁶³⁹ Uludağ, *a.g.m.*, s. 291.

⁶⁴⁰ Zehebî, *a.g.e.*, s. 565-566.

⁶⁴¹ Zehebî, *aynı eser*, s.565-566.

⁶⁴² Uludağ, *a.g.e.*, s. 291.

⁶⁴³ İbn Nedim, *a.g.e.*, s.156.

Muaviye zamanında Rebi b. Ziyad'ın kumandasında Kabil üzerine gönderilen bir orduya da katılmıştır.⁶⁴⁴ Bu iki sefer dışında hayatını Basra'da Genellikle vaaz ve ibadetle geçiren Hasan-ı Basrî, 110/728 tarihinde Cuma günü burada vefat etti.⁶⁴⁵

Cenazesini bütün Basra halkının takip etmesine hayret edilmemelidir.⁶⁴⁶ Zira Hasan Basrî, umumi bir hürmete mazhar olmuştur. İyi bir hatip ve etkili bir vaiz olan Hasan-ı Basrî, fesâhat ve belağatın doruk noktasına ulaştı.⁶⁴⁷

Zamanının ilim ve amel bakımından efendisi olan Hasanı Basri' nin Vaazları çok meşhurdur.⁶⁴⁸ Dünya ve dünya malına değer vermez, elinde bulunanları muhtaçlara dağıtır; mescit ve evinde dinî sohbetler yapar, halkı, İslam'ı ihlasla yaşamaya davet eder ve devamlı Kur'an okurdu.

Manevî tecrübesinin ve derin bir tefekkürün neticesi olan hakîmâne hitapları, Özlü ve akıcı üslubu ile özellikle, zahit, sufi ve vaizler üzerinde her zaman etkili olmuş, mescitte ve evinde insanları İslâmiyet'in ibadet ve ahlâk düsturlarını ihlâs ile yaşamaya davet eden dinî sohbetler yapmıştır.⁶⁴⁹

Ashabın hayatına duyduğu özlemi şu sözleri ifade etmektedir: “Yetmiş Bedir gazisine yetiştim. Siz onları görseydiniz deli sanırdınız, onlar da sizin iyilerinizi görselerdi, ahlakın kalmadığına hükmederlerdi. Kötülerinizi görselerdi, bunların hesap gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi.”⁶⁵⁰

Hasan-ı Basri, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin savaşları, Kerbela Vakası gibi birçok fitneye şahit olmuş ve bu konudaki düşüncelerincesaretle ortaya koyarak halkın takdirini kazanmıştır.⁶⁵¹ Emevi yöneticilerinin zulümlerine karşı çıkmış, özellikle Haccac olmak üzere onları kınamıştır.⁶⁵²

Tabiinin en faziletliyelerinden biri olarak kabul edilen Hasan-ı Basrî'ye “Basra halkının şeyhi”, “Basralılar'ın imamı” gibi unvanlar verilmiştir.⁶⁵³ Zehebi onun için “Şeyh'ul-İslam” tabirini kullanmaktadır.⁶⁵⁴

⁶⁴⁴ İbn Nedim, *aynı eser*, s. 175.

⁶⁴⁵ İbn Nedim, *aynı eser*, s. 177-178; Safvet, *a.g.e.*, II, 465; Uludağ, *a.g.e.*, s. 291.

⁶⁴⁶ Ritter, Helmut, “*Hasan-ı Basri*” mad, İA, İstanbul, 1964, VII, 315.

⁶⁴⁷ Câhız, *a.g.e.*, I, 211.

⁶⁴⁸ Zehebî, *a.g.e.*, s. 565.

⁶⁴⁹ Uludağ, *a.g.m.*, s. 291.

⁶⁵⁰ Uludağ, *aynı makale*, s. 291.

⁶⁵¹ Uludağ, *aynı makale*, s. 291-292.

⁶⁵² İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 202.

⁶⁵³ Zehebî, *a.g.e.*, s. 565.

Allah korkusunu esas alan Hasan-ı Basrî, Basra zühd okulunun önderi sayılmıştır. Bütün kaynaklar O'nun bu sebeple daima hüznü ve gözü yaşlı olduğunu bildirir.⁶⁵⁵ Bir sahabî gibi hayatını geçirmeye gayret eden Hasan-ı Basrî, gerçek vaizin söz ve davranış bütünlüğüyle insanlara doğruluğu gösteren kişi olduğunu belirtmiştir. Onun sözlerinin ekseriyeti ya bir ayetin tefsirine veya bir peygamber sözü olan hadise dayandığı ifade edilmektedir.⁶⁵⁶ İtikatla ilgili mezhep hareketlerinin başladığı bir devrin önemli şahsiyetlerinden olan Hasan-ı Basrî'nin, halkı zühd ve takvâ konularına davet etmesi, tasavvufla ilgili düşüncelerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁶⁵⁷ Ömer b. Abdülaziz'e zaman zaman mektup yazıp tavsiyelerde bulunduğu mervîdir.⁶⁵⁸ Halifelere, istikamet üzere olmaları için, bazı tavsiyeleri içine alan mektupları vardır. Siyasi açıdan tarafsız olması, isyanlara ve fitnelere karşı oluşu vb. sebeplerle Emevîler onun tenkitlerine aldırmanmış ve sineye çekmişlerdir.⁶⁵⁹

Kaynaklarda, hakkında geniş bilgilere ve hitabelerine yer verilen Hasan-ı Basrî'nin hitabelerinden bir kısım örnekler şöyledir:

Nikâh Hutbesinde Allah'a Hamdü Sena Ettikten Sonra Şöyle Dedi:

“Şimdi, bundan sonra şüphesiz, Allah bu nikâh ile kesilmiş olan akrabalıkları, muhtelif nesepleri bir araya getirdi. (Allah), böylece dininden sünnet ve emirlerinden açık bir yol olarak bunu gösterdi (nikâhı mü'minlere sünnet kıldı). Fülân kimse, size evlenmek teklif edince veya sizden kız istediğinde, Allah ona nimet (iyilikte bulunarak ihsan) verdi; keza o kimse, mehir verir, Allah ile istihare edin, isteyene karşı hayır cevap verin, Allah size merhametetsin.⁶⁶⁰

Bazı Sözleri: “Sürekli olarak korkudan bahsediyorsun.” diyen birine, şöyle dedi: “Umulana nail oluncaya kadar korkutan kimse, korkulan başına gelene kadar ümit veren kimseden daha iyidir.” “Ahiret karşılığında dünyanızı satarsanız, dünyada ve ahirette kazançlı çıkarsınız. Aksini yaparsanız, ikisinde de zarar edersiniz.” “Her ümmetin bir putu vardır, bu ümmetin putu da altın ve gümüştür.” Ölümünden korkan birine: “Arkanda servet bıraktığın için ölümden korkuyorsun, serveti önden

⁶⁵⁴ Uludağ, *a.g.m.*, s. 292.

⁶⁵⁵ Uludağ, *aynı makale*, s. 292.

⁶⁵⁶ Görgün, Tahsin, “*Hasan-ı Basrî*” mad, DİA, XVI, 294.

⁶⁵⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “*Hasan-ı Basrî*” mad, DİA, XVI, 307.

⁶⁵⁸ Câhız, *a.g.e.*, I, 28.

⁶⁵⁹ Uludağ, *a.g.m.*, s. 292.

⁶⁶⁰ Safvet, *a.g.e.*, III, 362.

gönderseydin korkmazdın”⁶⁶¹ demiştir.

Hasan-ı Basrî'nin züht ve takvası, daha sonra, tasavvufun inkişafına tesirli olmuştur. Hemen hemen bütün tarikatlar, menşe' olarak O'na ulaşmaktadır. Hem Sünnîler, hem de Mutezile O'nu imam olarak kabul etmektedir.⁶⁶²

2.4.8. Vâsıl b. Atâ ve Hitabeti

Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el- Basrî (ö. 131/748), m. 699'da Medine'de doğdu. Ebü'l-Ca'd künyesiyle de anılmaktadır.⁶⁶³ Basrî nisbesi bir dönem Basra'da yaşadığını göstermektedir. Hayatına dair fazla bilgi bulunmayan Vâsıl b. Atâ'nın çocukluk ve gençlik yıllarının büyük bir kısmını Medine'de geçirdiği tahmin edilmektedir. Bu dönemde Muhammed b. Hanefîyye'nin oğlu Ebû Hâşim Abdullah'tan usul okudu.

Mu'tezile mezhebinin kurucusu, kelâm vb. ilimlerde mütekellimînin belîğ imamlarından Vâsıl, Genellikle Sünnî kaynaklar, onun mürtekb-i kebîrede farklı bir görüşe sahip olan hocası Hasan-ı Basrî'den ayrılması ve hocasının Vâsıl'ı kastederek kendi görüşlerinden uzaklaşmış olduğunu söylemesi sebebiyle “Mu'tezile” (ayrılanlar) adının ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁶⁶⁴

Vâsıl, çok konuşmayı sevmezdi, bu yüzden onun dilsiz olduğunu zannedenler de vardı. Vâsıl b. Atâ, “r” harfinin telaffuzunda zorlanırdı. Irak Valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz'in huzurunda Basra hatipleri arasında tertip edilen bir yarışmada irticâli olarak “râ” sız konuşmasına rağmen en güzel hutbe onun tarafından okunmuştur. İkna gücü, güzel konuşma yeteneği, şairliği, edebiyatın inceliklerine vukufiyeti ve cedel hususunda söz sahibi olan ve Üstün bir zekâyâ sahip olan Vâsıl,131/748'de Basra'da vefat etmiştir.⁶⁶⁵

H.126'da ,“ra” yı peltek olarak telaffuz etmesine rağmen, irad ettiği “ra” sız hutbe,⁶⁶⁶ onun belâgat ve hitabet gücünü yansıtan en nadide örnektir.

⁶⁶¹ Uludağ, *a.g.m.*, s. 292.

⁶⁶² Ritter, *a.g.m.*, s. 315.

⁶⁶³ Aruçi, Muhammed, “*Vâsıl b. Atâ*” mad, DİA, XXXXII, 539.

⁶⁶⁴ Aruçi, *aynı makale*, s. 540.

⁶⁶⁵ Aruçi, *aynı makale*, s. 540.

⁶⁶⁶ Safvet, *a.g.e.*, II, 482-484.

“Râ” Harfini Telaffuz Etmeden İrticâlen Söylediği Hutbesi Şöyledir: ⁶⁶⁷

الحمد لله القديم بلا غاية والباقي بلا نهاية، الذي علا في دنوه ودنا في علوه فلا يحويه زمان ولا يحيط به مكان ولا يؤوده حفظ ما خلق ولم يخلقه على مثال سبق، بل أنشأه ابتداءً وعدله اصطناعاً، فأحسن كل شيء خلقه وتمم مشيئته وأوضح حكمته، فدل على ألوهيته فسبحانه لا معقب لحكمه ولا دافع لقضائه. تواضع كل شيء لعظمته وذل كل شيء لسلطانه ووسع كل شيء فضله، لا يعزب عنه مثقال حبه وهو السميع العليم. وأشهد ألا إله إلا الله وحده لا مثيل له، إلهاً تقدست أسماؤه وعظمت آلاؤه، علا عن صفات كل مخلوق وتنزه عن شبه كل مصنوع، فلا تبلغه الأوهام ولا تحيط به العقول ولا الأفهام. يُعصى فيحلم، ويُدعى فيسمع ويقبل التوبة عن عباده ويعفو عن السيئات ويعلم ما يفعلون. وأشهد شهادة حق وقول صدق بإخلاص ونية وصدق طوية أن محمداً بن عبدالله عبده ونبيه وخالصته وصفيّه، ابتعثه إلى خلقه بالبينات والهدى ودين الحق فبلغ مآلكنه ونصح لأمته وجاهد في سبيله، لا تأخذه في الله لومة لائم ولا يصد عنه زعم زاعم، ماضياً على سنته، موفياً على قصده، حتى أتاه اليقين. فصلى الله على محمد وعلى آل محمد أفضل وأزكى وأتم وأسمى وأجل وأعلى صلاة صلاها على صفوة أنبيائه وخالصته ملائكته وأضعاف ذلك، إنه حميد مجيد.

أوصيكم عباد الله مع نفسي بتقوى الله والعمل بطاعته والمجانبة لمعصيته، فأحضكم على ما يدينكم منه ويزلفكم لديه، فإن تقوى الله أفضل زاد وأحسن عاقبة في معاد ولا تلهينكم الحياة الدنيا بزينتها وخُدعها وفواتن لذاتها وشهوات آمالها فإنها متاع قليل ومدة إلى حين وكل شيء منها يزول، فكم عانيتم من أعاجيبها وكم نصبت لكم من حبالها وأهلكت ممن جنح إليها واعتمد عليها، أذاقتهم حلواً ومزجت لهم سماً. أين الملوك الذين بنوا المدائن وشيدوا المصانع وأوثقوا الأبواب وكنفوا الحجاب وأعدوا الجياد وملكوا العباد واستخدموا التلاد، قبضتهم بمخالبتها وطحنتهم بكلكها وعضتهم بأنيابها وعضتهم عن السعة ضيقاً ومن العز ذلاً ومن الحياة فناءً، فسكنوا اللحد وأكلتهم الدود، وأصبحوا لا تعالين إلا مساكنهم ولا تجد إلا معالمهم ولا تحس منهم من أحد ولا تسمع لهم نبياً.

فتزودوا عفاكم الله فإن أفضل الزاد التقوى واتقوا الله يا أولي الألباب لعلكم تفلحون. جعلنا الله وإياكم ممن ينتفع بمواعظه ويعمل لحظته وسعادته وممن يستمع القول فيتبع أحسنه، أولئك الذين هداهم الله وأولئك هم أولو الألباب. إن أحسن قصص المؤمنين وأبلغ مواعظ المتقين كتاب الله الزكية آياته، الواضح بيناته، فإذا نلي عليكم فاستمعوا له وأنصتوا لعلكم تهتدون. أعوذ بالله القوي من الشيطان الغوي، إن الله هو السميع العليم، بسم الله الفتاح المنان "قل هو الله أحد * الله الصمد * لم يلد ولم يولد * ولم يكن له كفواً أحد .". نفعنا الله وإياكم بالكتاب الحكيم وبالآيات والوحي المبين وأعاننا وإياكم من العذاب الأليم وأدخلنا وإياكم جنات النعيم.

⁶⁶⁷ İpek, a. g. e, s. 202-203

Tercümesi: “Övgü, varlığının bir başlangıcı olmayan(el-Kadîm), varlığı sonsuz olan (el-Bâkî) Allah ’adır ki yakınlıkta en yücedir ve yücelikte en yakındır. Zaman onu kapsayamaz (zamandan münezzehtir), mekanonu kuşatamaz (mekandan münezzehtir). Yarattığı şeyi korumak ona zor gelmez ve yarattıklarını da daha önceki gibi yaratmaz. (yarattığı her varlık birbirinden farklıdır.) Aksine yeniden (tamamen farklı bir şekilde) yaratır. Yarattığına yeni bir şekil verir ve böylece yarattığı her bir şey en güzel surette olur ve dilediğini yapar. Hikmetini ortaya koyar ve bu da onun ulûhiyetinin nişanesidir. Onun hükmünü değiştirecek, olmasını dilediği şeye engel olacak hiçbir şey yoktur. Onun yüceliği karşısında her şey aciz kalır, onun otoritesi karşısında her şey alçalır. Onun yüceliği her şeyi kuşatmıştır. Tohum tanesi kadar bir şey bile onun ilminin dışında olamaz, zira o her şeyi işiten ve her şeyi bilendir.

Allah’ın, benzeri olmayan tek varlık olduğuna şahadet ederim. O, isimleri yüce, nimetleri muazzam bir ilahtır. Yarattığı her bir varlığın sıfatından yücedir, yarattığı varlıklara benzemekten münezzehtir. Hayaller ona ulaşamaz, ne akıllar ne de düşünceler onu kavrayamaz. İsyan edene yumuşak davranır, dua edeni işitir, kullarının tövbesini kabul eder, kötülüklerini bağışlar, yaptıklarınızdan haberdardır. Bütün samimiyetimle ve inancım ile şahadet ederim ki, Muhammed b. Abdullah, Allah’ın kulu ve peygamberidir. Bütün özümü ve temizliğiyle; Allah onu yarattıklarına apaçık delillerle, hidayetle, gerçek din ile göndermiştir. O da risaletini tebliğ etmiş, ümmetine nasihatte bulunmuş ve o yolda cihad etmiştir.

Hiçbir kınayıcı, onu Allah yolunda alıkoymamıştır, hiçbir fitneci, onu bu yoldan vazgeçirememiştir, Allah’ın kanunlarını ihlasla uygulamış, davasına vefalı kalmıştır. Öyle ki ona yakîn (kesin bilgi) gelmiştir. Allah ona ve onun en üstün, tertemiz, kusursuz, yüce âline bütün peygamberlerinin temizliğiyle, meleklerinin saflığıyla ve kat kat rahmet etsin. O, methedilmeye ve övgüye layık olandır.

Allah’ın kulları olarak size ve kendime Allah’tan hakkıyla korkmayı, ona itaat etmeyi ve ona isyan etmekten kaçınmayı tavsiye ediyorum. Ondan size gelene ve onun katından indirilene teşvik ediyorum. Şüphesiz Allah’ın takvası varılacak yer olarak en üstün azık ve en güzel sonuçtur.

Dünya hayatı süsleriyle, tuzaklarıyla, yoldan çıkaran lezzetleriyle ve beklenti arzularıyla sakın sizi aldatmasın. Bunlar geçici, belli bir zamana kadar olan şeylerdir.

Dünyadaki her şey yok olacaktır. Onun baş döndürücü zevklerine baktınız da size nasıl da tuzaklarını kurdu! O zevklere meydedip güveneni nasıl da helak etti! Onlara, zehir karıştırdığı o zevkler onlara tatlı olarak sunuldu.

Şehirler kuran, kalelerini sağlamlaştıran, kapılarına güvenen, duvarlarını kalınlaştıran, kusursuz şeyler hazırlayan, ülkelere sahip olan, kadim eşyalar kullanan krallar şimdi nerede! Dünya onları pençeleriyle yakalamış, onları bağrında iyice ezmiş, dişleriyle ısırılmış, onları bolluktan darlığa, izzetten zillete, var oluştan yok oluşa atmıştır. Böylece tabutlarda sükûn bulmuşlar, orada onları kurtlar yemiştir. Öyle olmuşlardır ki, sen sadece onların kaldıkları yeri görür, sadece izlerini bulursun. Böylece onlardan hiç birisinin bile farkına varmazsın, onlar hakkında bir tek kelime bile duymazsın. Azığınızı hazırlayın ki Allah sizi korusun, şüphesiz en güzel azık takvadır. Ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz. Allah bizi ve sizi öğütlerinden istifade eden, onun hazzı ve mutluluğu için çalışan, bu sözleri işiten ve en güzel şekilde onlara uyan kimselerden eylesin. Onlar Allah'ın doğru yola ilettikleri ve akıl sahibi olan kimselerdir. İman edenler için en güzel kıssalar ve muttakiler için en açık öğütler şüphesiz ayetleri temiz, beyanı anlaşılır olan Allah'ın kitabıdır. Size okunduğu zaman dinleyin ve kulağınızı açın. Dinleyin ki kurtuluşa eresiniz. Sapkın şeytandan, güçlü olan Allah'a sığınırım, Allah işiten ve bilendir. “De ki o Allah birdir, o Samed'dir, doğmamış, doğurulmamıştır, hiçbir şey ona denk olamaz.” Allah bize ve size kitabıyla, ayetleriyle, açık vahiyleriyle faydalar sağlasın. Allah, bizi ve sizi acı azaptan korusun, bizi Naim cennetlerine koysun.”

Bu hutbe, belagat, dil hâkimiyeti, kelimeleri yerli yerinde kullanma, çeşitli şekillerde söz söylemedeki yetenek ve üstlenilen davayı savunma bakımından, yani dini savunmak ve kendi inanç esaslarına göre bu dine davet etme yönüyle fikir vermektedir. Ayrıca Mu'tezile'nin dinî hamaseti, bu dine şiddetle bağlılıkları, bu dini savunma ve ona davet etmede bütün çabalarını gösterdiklerini tasvir etmektedir. Bu hutbe ayrıca Vâsıl'ın İslam itikadındaki samimiyetini de göstermektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁸ Sinanoğlu, Prof. Dr. Abdulhamit, *İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi: İmam Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Ata*, Rağbet Yay., İstanbul, 2012, s. 72-73

2.4.9. Ömer b. Abdülazîz ve Hitabeti

Emevilerin meşhur halifelerinden olan Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720), 61/680'de Medine'de doğdu. 87/706'da Hicaz valiliğine tayin edildi. Meseleleri istişaret ile karara bağlayacağını ifade etmiştir. Halife Süleyman, Ömer'i kendisine danışman ve daha sonra ise veliaht tayin etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz 99/717'de hilafete geldiğinde halifeliğini İslâmî kurallar çerçevesinde icra etmeye gayret etmiştir.

Halka zulmeden ve halk tarafından sevilmeyen vali ve diğer önemli devlet memurlarından büyük bir kısmını görevden alarak yerlerine bilgili, dindar, dürüst ve güvenilir kimseler tayin etti. Halife Ömer, hutbelerde sadece halifelere ait olarak okunan hususi duayı, halk için olmak üzere umumi duaya çevirmesiyle Emevîler'in saltanat görüntüsüne son vermiş ve yaptıkları işler hususunda Hulefây-ı Râşidin'i kendisine örnek almıştır.⁶⁶⁹ Halifeliği (h. 99-101) tarihleri arasında olmak üzere toplam üç sene kadar sürmüştür.⁶⁷⁰

Emevilerin başlangıcından beri sürdürülen, hutbelerde Hz. Ali'nin lânetlenmesi gibi kötü bir âdeti kaldırmış, Hâricîler'le mücadele hususunda ikna yolunu tercih etmiş, onlar ile farklı konuları tartışarak birçok meseledeki görüşlerini kabul ettirmiş, kaderiyye⁶⁷¹ düşüncesine sahip olanlarla ilmî münazaralara girişmiş ve liderleri Gaylân ed-Dımaşkî'yi ikna etmiştir. Emevi ülkesinde iskân eden gayr-i Muslim halkın ihtidâsı için davet mektupları ve tebliğ heyetleri göndererek onları İslâm dinine davet eden Halife Ömer'in, ehl-i sünnet kelâmcılarının ilki olan bir tâbiî olduğu da söylenmektedir.⁶⁷²

Salih ve adil bir halife olarak meşhur olan Ömer b. Abdilazîz'in, adalet, eşitlik ve zühdü ile ilgili haber ve rivayetler de çok meşhurdur. O, hilafeti döneminde hazine olarak isimlendirilen beytü'l-maldan bir şey almadığı gibi, feyden de kendi nefsi için bir hisse ayırmamıştır. Halife Ömer b. Abdilazîz, 101/720 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁷³ Onun halifelik devri ve icraatları için Kısas-ı Enbiya⁶⁷⁴ ve vefatı

⁶⁶⁹ Yiğit, İsmail, "Ömer b. Abdilazîz" mad, DİA, XXXIV, 53.

⁶⁷⁰ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 144.

⁶⁷¹ Kaderiyye: Sorumluluğa sebep olan fiillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğini belirten itikadî mezheptir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz: Üzüm, İlyas, "Kaderiyye" mad, DİA, XXIV, 64.

⁶⁷² Yiğit, "Ömer b. Abdilazîz" mad, s. 54.

⁶⁷³ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 144; Safvet, *a.g.e.*, II, 189.

hakkında daha geniş bilgi amacıyla İkdü'l-Ferid isimli kaynaklara müracaat edilebilir.⁶⁷⁵

Ömer b. Abdülazîz, diğer Emevi halifelerinden farklı bir üslup ve idari usul takip etmiştir. Şu hadise bu konuya güzel bir örnektir. Bazı valileri, şehrin tahkîm edilmesi ve sağlamlaştırılması için ondan izin istediler. Ömer b. Abdülazîz de onlara şöyle yazdı: “Onları adaletle muhkemleştirin ve yollarını zulümden arındırın.”⁶⁷⁶

İbret Verici Hutbelerinden: “Ey insanlar: Dünya sadece yıpratıcı bir ümittir ve eksilen bir süre, onun gayrisindeki mekâna ulaşmaktır ve eğri büğrü değil (dosdoğru) ölüme yürümektir, işini düşünerek tefekkür eden, kendisine nasihat eden, Rabbini murakabe eden, günahını karşılayan (karşısına alan) kişiye Allah, rahmet etsin ve kalbini nurlandırın. Ey insanlar: Sizin babanız (işlediği) bir suçla cennetten çıkarıldı ve Rabbiniz tövbe ile affedeceğini vaat etti, sizden biri günahı ile korku ve Rabbinden de ümit üzere olsun.”⁶⁷⁷

2.4.10. Abdurrahman b. Müslim el-Horasânî ve Hitabeti

Muhtemelen 100/718-19’da Merv ya da İsfahan’da doğdu.⁶⁷⁸ Büyük bir komutan olan Abdurrahman b. Muslim’in (ö. 137/755), Arapça ve Farsça lisanlarında gayet fasih olduğu⁶⁷⁹ kaydedilmektedir. Abdurrahman b. Muslim’in nüfuzunun iyice güçlenmesi, Abbasi halifesi Ebû Ca’fer’i endişelendirdiği için, Horasanlı Ebû Muslim Halife Mansûr’un adamları tarafından öldürülmüştür.⁶⁸⁰ Ebû Ca’fer el-Mansûr’un, Abdurrahman b. Muslim’i itaat etmediği için öldürttüğüne dair, onun ölümünden sonra irat ettiği bir hutbesi mevcuttur.⁶⁸¹

Komutanlar veya idarecilere nasihati⁶⁸² ve Abbasilerin ilk dönem hutbelerine örnek olan uzun hitabesi⁶⁸³, seçkin hitabelerindendir.

Kumandanlarına Nasihati: Komutanlarına (şöyle) derdi:

⁶⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, I, 673-681, 1113; İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, V, 185-187; I, 30.

⁶⁷⁵ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, V, 185-187.

⁶⁷⁶ İbn Abdi Rabbih, *aynı eser*, I, 30.

⁶⁷⁷ Safvet, *a.g.e.*, II, 465.

⁶⁷⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, “*Ebû Muslim-i Horâsânî*” mad, DİA, X, 197.

⁶⁷⁹ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 184.

⁶⁸⁰ Yıldız, “*Ebû Muslim-i Horâsânî*” mad. s. 198.

⁶⁸¹ Yıldız, “*Ebû Muslim-i Horâsânî*” mad, s. 199

⁶⁸² İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, I, 120-121.

⁶⁸³ Safvet, *a.g.e.*, III, 15-17.

“Kalplerinizin cesareti haber versin, şüphesiz bu zaferin sebeplerindendir. Kin ve hedeflerinizi çoklukla anınız. (merhameti kalbinizden atınız), çünkü o; gözü peklik, cesurluk ve yiğitliğe götürür. Taifeleri (firkaları) zorlayınız, zira o (zorunluluk) savaşçının kalesi ve himayesidir”.⁶⁸⁴

2.4.11. Ahnef b. Kays et-Temîmî ve Hitabeti

İslâmiyet'ten önce doğan Ahnef'in (ö. 67/686-87) asıl ismi Sahr'dır. Hz. Peygamber (sav) ile görüşmemiş ancak buna rağmen onun kabilesi Temîm'i İslâm'a daveti, onları müslüman olmaya ikna etmiştir.⁶⁸⁵ Tâbînin ileri gelen liderlerinden olup, kavmi içinde zekâsının keskinliği, asilliği, itibarlı ve anlayışlı oluşu, cesareti, yumuşak huyluluğu, tahammüllüğü; nüfuz, güç, şan-şeref sahibi ve saygıdeğer oluşu (vb. üstün ve iyi hasletler) ile meşhur olmuştur. Kabilesinin onun için söylediği “Ahnef, kızınca 100.000 kılıç kızar, kimse niçin kızdın diye sormazdı”⁶⁸⁶ sözü, ona değer verdiğini ortaya koymaktadır.

Güvenilir, zühd ve takva ehli, aynı zamanda kuvvetli bir imana sahip bir kimse olan Ahnef'in İslâm'ı yaşamada göstermiş olduğu titizlik kaynaklara geçmiş, onun güzel ahlakı ise darb-ı mesel haline gelmiştir. Ahmed b. Hanbel Kitâbu'z Zühd'ünde Ahnef'e özel bir bölüm ayırmıştır.⁶⁸⁷

Kabilesinin reisi olan ve Hz. Ömer devrinde yeni kurulmuş olan Basra şehrine yerleşen Ahnef b. Kays, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerindeki fetihlerde büyük başarılar kazanmıştır.⁶⁸⁸ Temimliler içindeki fesahati ve güzel konuşması, Ahnef b. Kays'ın kavminin lideri olmasına vesile olmuştur.⁶⁸⁹ Onun mükemmel hitabesinden hoşlanan Hz. Ömer, Ahnef'i Basra'daki kavmi Temimlilere lider olarak göndermiştir.⁶⁹⁰ Hz. Ali ve Muâviye arasındaki ihtilaflarda Hz. Ali tarafında yer alan Ahnef, ona açıkça destek vermiş ve Sıffîn'in akabinde hakemliğin kendisine verilmesi konusundaki ısrarlı talebini kabul ettirememiştir.⁶⁹¹

⁶⁸⁴ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 184.

⁶⁸⁵ Önkâl, Ahmet, “*Ahnef b. Kays*” mad, DİA, II, 174.

⁶⁸⁶ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, terc: M. Emin İhsanoğlu, İstanbul, 1993, II, 335.

⁶⁸⁸ Önkâl, “*Ahnef b. Kays*” mad, s. 174.

⁶⁸⁹ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁹⁰ Koyuncu, *ayn eser*, s. 41

⁶⁹¹ Önkâl, “*Ahnef b. Kays*” mad, s.174.

Asıl hedefi birlik ve beraberlik sağlayarak ortak düşman olan Hâricîler karşısında mücadele vermek olan Ahnef, bu amaçla Muâviye ve Yezîd devrinde başta Basradakiler olmak üzere ihtilâflı kabileleri birleştirmek için büyük bir çaba sarf etmiştir.⁶⁹² Yezîd'in ölümü akabinde, Ezd kabilesine karşı irad ettiği etkin bir hitabeyle, Basra'daki karışıklık ve kargaşayı engellemesi, buna güzel bir örnektir.⁶⁹³

Sadru'l-İslâm⁶⁹⁴ ve Emevi⁶⁹⁵ dönemi hatibi olan Ahnef, Muâviye kendisine değer verdiği için, Emevi iktidarı dönemlerinde, kavmindeki itibar ve nüfuzunu korumuştur.⁶⁹⁶

İkna yeteneği ve güzel konuşması sayesinde, tüm halifeler tarafından takdir gören⁶⁹⁷ Ahnef, onlar karşısında kısa ve özlü ifadeler kullanarak, gayet veciz sözler sarf eder ve hutbelerini uzatmazdı.⁶⁹⁸ Ahnef, kendisi ve kabilesi için ihtiyaç olan her hususu, hutbelerinde ve veciz sözlerinde anlatabilmiştir.⁶⁹⁹

Ahnef'in vefatı ile ilgili kaynaklarda verilen farklı tarihlerden, 67/686 tarihi daha ağır basmaktadır. Kûfe'de bir rivayete göre Mus'ab b. Zübeyr'in imaretinde⁷⁰⁰, diğer bir rivayette ise Ubeydullah b. Usayfir'in evinde vefat etmiştir.

Ezd ve Rabia topluluğuna irad ettiği meşhur hutbesi:⁷⁰¹

Ahnef, Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle demiştir: “Ezd ve Rabia topluluğu! Siz bizim dinde kardeşimiz, hısımlıkta müttefikimiz, soy yönünden öz kardeşimiz, evimiz veya bölgemizde komşularımız, düşman karşısında yardımcı ve destekçimizsiniz. Allah'a yemin ederim, Basra'nın Ezd'lileri, Kûfe'nin Temim'lilerinden bize daha sevimlidir ve Kûfe'nin Ezdlileri, Şam'ın Temim'lilerinden daha sevimlidir; şayet kendinizi bizden daha üstün görüyorsanız ve içinizde hased varsa, hilmimiz (yumuşaklığımız) ve servetimiz, bize ve size yeterlidir.”⁷⁰²

⁶⁹² Önkal, “Ahnef b. Kays”, s. 174.

⁶⁹³ Koyuncu, *aynı eser*, s. 39.

⁶⁹⁴ Safvet, *a.g.e.*, I, 112-210.

⁶⁹⁵ Safvet, *a.g.e.*, I, 229-385.

⁶⁹⁶ Koyuncu, *aynı eser*, s. 48.

⁶⁹⁷ Koyuncu, *aynı eser*, s. 41.

⁶⁹⁸ Koyuncu, *aynı eser*, s. 38.

⁶⁹⁹ Koyuncu, *aynı eser*, s. 78.

⁷⁰⁰ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, Dâru'l-Maâ'rif, thk, Servet Ukkâşe, Kahire, tsz, s. 241; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kubrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, tsz, VII, 97.

⁷⁰¹ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, IV, 219; Câhiz, *a.g.e.*, II, 135.

⁷⁰² İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, IV, 219.

İlim ve ferâsetine ait hikmetli sözleri:⁷⁰³

Ahnef' e, cahil kimsenin özelliği sorulunca, şöyle cevap vermiştir : “ Cahilin beş özelliği vardır; yersiz kızar, faydasız konuşur, yersiz verir, herkese güvenir, dost ve düşmanını ayırt edemez.”⁷⁰⁴

“Yalancıya güvenilmez, cimri için hüküm sürme yoktur, kötü ahlak sahibi için de takva yoktur.”⁷⁰⁵

“ Kimde şu dört şey hasıl olursa o kâmil insandır. Kimde o dört şeyden birisine tabi olursa kavminin salihî olur; onu doğru yola götüren bir din, onu frenleyen bir akıl, onu koruyan bir asâlet veya onu koruyan bir hayâ.”⁷⁰⁶

“Kim bir söze sabretmezse, ona sözler işittirilir.”⁷⁰⁷

2.4.12. Hâlid b. Safvân ve Hitabeti

Önceki nesillere ait tarihî olayları (Ahbar), şiirleri, farklı şahıslara ait veciz hitabeleri nakletmesi ile bilinen ve Arabın fasih hatiplerinden⁷⁰⁸ olan Halid b. Safvan (ö.135/752), Basra'da doğup yetişmiştir.⁷⁰⁹ Hâlid b. Safvân, Emevî halifeleri Ömer b. Abdilaziz ve Hişam b. Abdilmelik ile sohbet meclislerinde bulunup, dostluğunu devam ettirerek iki halifeden de rivayetler veya haberler aktarmıştır.⁷¹⁰ Vefatından birkaç yıl önce kurulan Abbasi devletinin ilk halifesi Ebü'l- Abbâs es-Seffâh'ın iktidara geldiğini de görmüş⁷¹¹, onun sohbet meclisinde bulunmuş,⁷¹² yaşadığı asırda hitabette ve belâgatte meşhur şahsiyetlerle edebî münazaralar yapmıştır. Veciz ve etkili sözlerini halifelere bile çekinmeden söyleyebildiği; hatta Hişam b. Abdilmelik'in gururlanması da açıkça tenkit ettiği ve Ömer b. Abdülazîz'i etkili nasihatiyle ağılattığı, ayrıca, nesilden nesile aktarılan veciz ve nükteli sözler söylediği de ifade edilmektedir.⁷¹³ Nesirlerindeki seci'li dil, en dikkat çeken özelliklerindedir.

⁷⁰³ Safvet, *a.g.e.*, II, 341-342.

⁷⁰⁴ Câhız, *a.g.e.*, Kâhire, 1975, II, 200.

⁷⁰⁵ Câhız, *aynı eser*, II, 199

⁷⁰⁶ Câhız, *a.g.e.*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1975, II, 197

⁷⁰⁷ Câhız, *aynı eser*, II, 76; İbn Abdî Rabbih, *a.g.e.*, II, 138.

⁷⁰⁸ Brockelman, Karl, *Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Dr. Abdülhalim en-Neccâr, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1959, III, 262.

⁷⁰⁹ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 180.

⁷¹⁰ Cârîm, Emin, *aynı eser*, s.180.

⁷¹¹ Özkuyumcu, Nadir, “Hâlid b. Safvân” mad, DİA, XV, 286.

⁷¹² Brockelman, *a.g.e.*, III, 262.

⁷¹³ Özkuyumcu, *a.g.m.*, s. 286.

Hâlid, 115 tarihinde⁷¹⁴ diğer bir rivayette 135/752'de Basra'da vefat etmiştir. Adı, günümüzde hâlâ varlığını koruyan Basra'daki Hâlidiye Kanalı'na verilmiştir.⁷¹⁵

Güçlü bir ifade kabiliyetine sahip olan Halid b. Safvan, söylediği veciz söz ve hutbeleriyle sonraki nesillerin hafızasında kalmayı başaran enderı hatiplerendir.

Hitabelerine dair örneklerden⁷¹⁶ bazılarını zikredelim.

Evlenmek istediği bir kadına hitaben şöyle der:

أنا خالد بن صفوان، الحسب على ما قد علمتیه، وكثرة المال على ما قد بلغك، وفي خصال سألینها لك فتقدمین علي أو تدعین" قالت: ما هي؟ إنَّ الحرّة إذا دنت مني أمّلتني. وإذا تباعدت عني أعلّنتي. ولا سبيل إلى درهمي وديناري. و يأت علي ساعة من الملل لو أنّ رأسي في يدي نبتته.

“Ben Hâlid b. Safvân'ım, nesebimi biliyorsun, malımın çokluğu haberini aldığın kadardır, benim bazı özelliklerim var sana bunları açıklayacağım. Ya beni kabul edersin yahut reddedersin. Kadın ise ona: “Nedir bunlar?” dedi. Hâlid şöyle cevap verdi: Hür kadın bana yaklaşırsa umut verir, benden uzaklaşırsa beni hasta eder. Dînar ve Dirhemime yol kalmaz. O zaman öyle usanırım ki, başım elimde olsa koparırım.”⁷¹⁷

Oğluna Nasihatleri

"يابنيّ أوصيك بالثنتين، لن تزال بخير ما تمسكتَ بهما: درهمك لمعاشك، ودينك معادك"⁷¹⁸

“Yavrucuğum, sana iki şey vasiyet ediyorum. O ikisiyle tuttuğun şeylerin hayrı hiçbir zaman yok olmayacaktır. Bunlar: Geçimin için dirhem ve ahiretin için dinindir.”

“Gizli / sırlı işlerden ve amellerden açıkça sana maslahatlı olmayanı (iş yaramayan) şeyi terk et.”⁷¹⁹

Oğluna yaptığı bu vasiyetlerinden anlaşıldığına göre Halid dindar ve kanaatkâr bir kişiliğe sahiptir.

Lisan Hakkındaki Sözleri: “Lisan ve kelim” hakkında söylediği sözler çok olup, birkaçı şöyledir:

قَالَ خَالِدُ بْنُ صَفْوَانَ " : مَا لِلْإِنْسَانِ لَوْلَا اللِّسَانُ إِلَّا ضَالَّةٌ مُهْمَلَةٌ أَوْ مُرْسَلَةٌ أَوْ صُورَةٌ مُمْتَلَةٌ.

⁷¹⁴ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 180.

⁷¹⁵ Brockelman, *a.g.e.*, III, 262

⁷¹⁶ Bkz: Safvet, *a.g.e.*, II, 402-403, 407-409-410, 410-411.

⁷¹⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, Kâhire, 1963, IV, 14.

⁷¹⁸ İbn Abdi Rabbih, *a.g.e.*, III, s.29

⁷¹⁹ Cârîm, Emin, *a.g.e.*, s. 180.

Hâlid b. Safvân şöyle dedi: “Dil olmasa insan önemsiz bir şaşkın veya salınmış hayvan ve canlandırılmış bir resim olurdu.”⁷²⁰

Enen sık kullandığı edebi sanatlardan birisi seci’dir. O, neredeyse hersözünü seci’li söylemiştir.

“ Eğer bir kadınla evlenmek isterseniz, kavmi içerisinde azîz, benliğinde mütevazı, namusunukomşusundan korumuş, eşiyile şakalaşan bir kadınla evlenin.”⁷²¹

2.4.13. Târik b. Ziyâd ve Hitabeti

Gemileri Yaktıran ve Mûsâ b. Nusayr ile birlikte Endülüs’ü fetheden Emevî Komutanı.⁷²² Târik b. Ziyâd b. Abdillâh (Amr) en-Nefzâvî el-Leysî (ö. 102/ 720), Yaklaşık 50 (670) yılında doğdu. Berberi asıllı Nefzâve veya Zenâte kabilesine mensup olup, Mağrib fetihleri sırasında esir alındığı, Hemedan (İran) kökenli olup Kuzey Afrika’ya göç etmiş bir kabileden geldiği veya Arap asıllı olduğuna dair görüşler de vardır. Leys veya Sadîf kabilesinin nisbet edilmesi onun bu kabilelerin âzatlısı diye kabul edilmesindedir. Târik, kabiliyetiyle Emevîler’in Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr’ m dikkatini çekti. Müslüman olduktan bir süresonra Mûsâ b. Nusayr tarafından âzat edildi ve Kuzey Afrika’da gerçekleştirilen fetihlerde öncü birliklerin kumandanı sıfatıyla önemli hizmetlerde bulundu.

Kabiliyetli, dirayetli ve cesur bir kumandan, aynı zamanda güçlü bir hatip olan Târik b. Ziyâd’ın İspanya’dan döndükten sonraki hayatıyla ilgili kaynaklarda bilgi yoktur. Halifelerden beklediği ilgiyi görememesi sebebi ile ömrünün geri kalan kısmını herhangi bir görev almadan gözden uzak bir yerde geçirdiği ve 102 (720) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.⁷²³

Endülüs’ün Fethinde İrad Ettiği Hutbe: Tarık, ordusunun azlığından dolayı mağlup olmaktan korktu. Dönüş hususunda askerlerin kalplerindeki bütün ümitleri kesmek amacıyla nakil gemilerini yaktırdı ve ordusunun huzuruna çıktı ve ayakta Allah’a en layık ve üstün şekliyle hamd ve sena ettikten sonra askerleri cihada ve şehitliğe özendirip şöyle dedi:

⁷²⁰ Câhız, *a.g.e.*, I, 170,353.

⁷²¹ İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbâr*, IV, 4.

⁷²² Atçeken, İsmail Hakkı, “*Tarik b. Ziyad*” mad, DİA, XXXX, 25

⁷²³ Atçeken, *a.g.e.*, s. 24-25’den özet olarak alınmıştır.

“Ey insanlar, kaçış nereyedir? Deniz arkanızda ve düşman önünüzde, Allah’a yemin olsun ki size doğruluk (harpte samimiyetten) ve sabırdan başka bir şey yoktur. Şunu iyi bilin ki siz, bu adada öyle durumdasınız ki, alçak ve cimri sofrasında (mahrum olan) yetimden daha ziyandasınız (size yardım edecek kimse yok) ve düşmanınız ordusuyla sizi karşıladı, onun silahı ve erzakı boldur ve sizin kılıçlarınızdan başka bir sığınağınız yoktur ve düşmanınızın ellerinden zorla alacağınız azığın hâricinde azığınız yoktur. Muhtaçlık üzere günleriniz uzarsa bir şey yapamazsınız, kuvvetiniz gider, düşman ordusunun kalbi, korkunun yerine cesaretle dolar, işinizle ilgili akıbetiniz yönünden rezil ve rüsva olmaktansa bu azgınlarla mücadele ederek kendinizi savununuz. Düşmanın muhkem şehri sizi bu duruma attı, kendinizi ölüme reva görürseniz elinizdeki imkânı değerlendirebilirsiniz, ben de sizin ile aynı konumda olduğum bir işten dolayı sizi sakındırmıyorum, kendim için yakıştıramadığım ve nefislerin en ucuz meta olduğu bir plana / duruma sizi zorlayıp sürüklemedim. Bilin ki daha zorlu/ meşakkate biraz sabrederseniz, uzun süre daha refah, daha tatlı şeyden faydalanıp tadına vardığınızda, kendi payınızın benim payımdan daha fazla olduğu yerde, beni bırakarak kendinizi tercih etmeyiniz.”⁷²⁴

2.4.14. Hz. Hüseyin b. Ali ve Hitabeti.

“Şehîd” lakabıyla meşhur olan Hz. Hüseyin (r.a.) (ö.61/680), 626’da Medine’de doğmuştur. Hz. Fâtıma (r.a.) ile Hz. Ali’nin küçük oğlu, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in torunu olan Hz. Hüseyin (r.a.), ağabeyi Hz. Hasan’ın 49/669’da vefatı sonrasında, Muâviye’nin vefatına (60/680) kadar geçen sürede, takva ve züht içerisinde bir ibadet hayatı yaşamıştır. İmamet veya hilafet için harekete geçmemiş ve bu faaliyetlere hiç fırsat vermemiş, Emeviler aleyhinde bulunmamıştır. Muâviye’nin emri gereği camilerde başlatılan, Hz. Ali’ye hakarete, Hucr b. Adî’nin karşı çıkarak 51/671’de katledilmesine rağmen, onun 56/676’ya kadar Muâviye’ye karşı olumlu tavrı devam etmiştir. Zira bu yıl, Muâviye’nin, oğlu Yezîd’e biat edilmesini istediği tarihtir. Bu mesele, pek çok Müslüman gibi Hz. Hüseyin’i de rahatsız etmiştir.⁷²⁵

Halifelîği yüzünden Yezîd’e biat etmemesi ve Emevi saltanatına boyun

⁷²⁴ Safvet, *a.g.e.*, II, 299-300.

⁷²⁵ Fıglalı, Ethem Ruhi, “*Hüseyin*” mad, TVA, XVIII, 518.

eğmeyişi sebebiyle başlayan siyasi hareketliliğin sonucunda, 61/680' de Kerbelâ'da şehid düştüğünü belirtmek daha ma'kul ve doğrudur.⁷²⁶ Hz. Hüseyin Sadru'l-İslâm⁷²⁷ ve Emevi döneminin⁷²⁸ hatiplerindedir.

2.4.15. Diğer Meşhur Hatipler

Süleyman b. Abdümelik, Kuteybe b. Müslim, Abdullah b. Zübeyir, Sehban b. Vâilî, İmran b.Hıtan, Ebu Hamza el-İbadi,⁷²⁹ Katarî b. Fucâe (Hâricî),Ebû Hamzael-Hâricî, Kuteybe b.Muslim b. Amre el-Bâhilî, Amr b.el-Âs, Utbe b. Ebî Süfyan, Muhammed b. el-Hanefiyye, Nu'man b. Beşîr, Ubeydullah b. Ziyâd b. Ebîh, Abdullah b. Mutî, İbrâhîm b. Eşter, Mus'ab b. ez-Zubeyr, Velîd b.Abdilmelik, Abdullah b. Hanzale, İbnü'l-Eş'as (Muhammed b. Eş'as), Dağfel b. Hanzale, Kâ'b b. Ma'dân el-Eşkarî, Kahtabe b. Şebîbet-Tâî⁷³⁰ Dahhâk b. Kays (ö. 64/684).

⁷²⁶ Fığlalı, "Hüseyin" mad. s. 520.

⁷²⁷ Safvet, *a.g.e.*, I, 153.

⁷²⁸ Safvet, *a.g.e.*, II, 38-242.

⁷²⁹ el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 240.

⁷³⁰ Safvet, *a.g.e.*, II, 15, 25, 30, 31, 68, 75, 171, 188, 272, 304, 306, 310, 321, 346, 386, 495.

SONUÇ

İnsanlık tarihinde hitabetin önemi ve kitleler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu aşikârdır. Özellikle Eski Yunan, Roma, Fransa ve Türklerde hitabette ileri gidildiği ve bu sanatın gayet ustalıkla kullanıldığı müşahede edilmektedir.

Araplarda ise, hitabet Câhiliyye Döneminden itibaren, bir üstünlük aracı olarak görülmüş ve bir sanat haline gelerek, nesrin temelini oluşturmuştur.

İslâmî Dönemde, Kur'an ve hadislerin de etkisi ile şiir gibi nesir de büyük bir gelişme göstermiş, hitabet sanatı daha da gelişmiştir. Bu dönem hutbelerinde, büyük oranda secîden uzaklaşılması, ayrıntıya girilerek ibârelerin uzatılması, Kur'an ayetlerine ve hadislere yer verilmesi ile hutbelere hamd ve salâtla başlanması gibi dil ve üslûp farklılıkları dikkat çekmektedir. Emeviler devri ise, nesirde ve özellikle hitabette büyük bir kalkınma asrı olmuştur. Bunda, gruplar arasındaki atışma, övünme, siyasi ve dini mücadelenin yanı sıra; devletin sınırlarının genişlemesi ile, çeşitli milletlerin adet, gelenek ve özellikle de dillerinin karışması ve karşılıklı etkileşim işine girmeleri de etkili olmuştur.

Devlet adamlarının edebiyata, dile ve hitabete önem vermeleri, bu amaçla da gece sohbetleri, söz söyleme meclisleri düzenlemeleri; bu meclislere ve sohbetlere edebi yönü kuvvetli olan, kelamın bütün güzelliklerini şahsında toplayan (Abdûlmelik b. Mervan gibi) halifelerin bizzat katılmaları da, hitabetin öneminin artması ve gelişmesinde en önemli etkenlerden olmuştur.

Bu dönemde, hitâbet sanatı, Haricîler ve Şia gibi siyasî ve dinî grup ve fırkanın hatipleri ve şairleri tarafından, kendi akide, düşünce, fikir, duygu ve amaçlarının yayılması için, en tesirli ve geçerli bir araç olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Her grup fikirlerini hamasetle savunan ateşli hatipler yetiştirmiştir. Bu hatiplerin hutbeleri, hitabet sanatı alanında önemli etkiler bırakmıştır. Diğer taraftan hitabet, yönetici, vali ve komutanlar tarafından, insanları etkilemek, yönlendirmek ve yönetmek için, etkili bir vasıta ve silah olarak kullanılmıştır.

Kısaca, bu dönemde hitabet, komutanın, ordusunu cesaretlendirmek için kullandığı bir yöntem, devlet adamları ve yöneticilerin başvurduğu bir araç, çeşitli siyasi ve dini grupların kendi görüşlerini açıklamak ve taraftar toplamak amacıyla kullandıkları bir ara haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

- AHMED B. HANBEL, *Kitâbu'z-Zühd*, trc: M. Emin İhsanoğlu, İstanbul, 1993.
- AHMET CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1972.
- ALBAYRAK, Nurettin, “*Nasreddin Hoca*” mad, DİA, İstanbul, 2006.
- ÂLÛSÎ, Mahmut Şukrî, *Bulûğu'l-İreb fî Ahvali'l-Arab*, tah, Muhammed Behçet el-Eserî, Bağdat, 1314 / 1896.
- ARMANER, Neda, *Hitabet ve Dinî İrşat Üzerine*, Ayyıldız Matbaası, Ankara. 1962.
- ARÛÇİ, Muhammed, “*Vâsıl b. Atâ*” mad, DİA, İstanbul, 2012.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, “*Tarık b. Ziyad*” mad, DİA, İstanbul, 2011.
- ATTAR, Feridüddin, *Tezkiratü'l-Evliya*, Erkam Yayınları, 3. bs, İstanbul, 1998.
- AYCAN, İrfan, “*Haccac b. Yusuf es-Sakafî*” mad, DİA, İstanbul, 1996.
- , “*Muâviye b. Ebî Sufyân*” mad, DİA, İstanbul, 2005.
- , “*Mugire b. Şu'be*” mad, DİA, İstanbul, 2005.
- BAKTIR, Mustafa “*Hutbe*”mad, DİA, İstanbul, 1998.
- BROCKELMANN, Carl, “*Arap (Edebiyat)*” mad, İA, İstanbul, 1995.
- , *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Dr. Abdülhalim en-Neccar, 5. bs, Daru'l-Maârif, Kahire, 1959.
- CÂHİZ, Ebû Osman Amr. b. Bahr, *El- Beyân Ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1968.
- , tah.
- Abdüsselâm Hârun, *Mektebetü'l-Hancî*, 4. baskı, Kahire, 1975.
- CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*, Nesil Yayınları, İstanbul 1998.
- CÂRİM, Ali ve Emin, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâzıha*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2010.
- CARNEGİE, Dale, *Söz Söylemek ve İş Başarmak Sanatı*, Terc. Ömer Rıza Doğrul, Kitsan yayınları, İstanbul, 1991.
- , *Söz Söyleme ve İş Başarma Sanatı*, Çev. Gül Yılmaz, 4. bs, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ÇAĞATAY, Neşet, “*Ziyad b. Ebih*” mad, İA, İstanbul, 1986.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “*Cehâlet*” mad, DİA, İstanbul, 1993.
- , “*Fitne*” mad, DİA, İstanbul, 1996.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Dinî Hitabet (Çeşitleri-İlkeleri-Örnekleri)*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, EROĞLU, Muhammed, “*Abdullah b. Abbâs*” mad, TDVİA, İstanbul, 1988.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, GÜNDÜZ, İrfan ve ÇİÇEK, Yakup, *İmam Hatip Liseleri İçin Hitabet ve Mesleki Uygulama*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

- ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 4. bs, Ahmet Said Matbaası, İstanbul, 1962.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşad Güzel Konuşma ve İnsanları Etkileme Yolları*, Aksa Yayınları, Bursa, 1998.
- ÇETİN, Nihad Mazlum, “*Arap (Dil)*” mad, DİA, İstanbul, 1991..
- , *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1973.
- DAYF, Şevki, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi'n-Nesri'l-Arabî*, 13. bs, nşr. Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1960.
- , *Târîhu'l-Edebi'l- Arabî*, (*el-'Asru'l-İslâmî*), Daru'l Me'arif, Kahire, 1976.
- DEMİRAYAK, Kenan, *Abbasî Edebiyatı Tarihi*, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 1998.
- , *Arap Edebiyatı Tarihi-II, Sadru'l-İslâm Dönemi*, 1. bs, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2009.
- DEMİRAYAK, Kenan ve Savran, Ahmet, *Arap Edebiyatı Tarihi Câhiliye Dönemi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 1993.
- DOĞDU, Süleyman, *Dini Hitabet*, Emel Matbaası, Ankara, 1974.
- DURMUŞ, İsmail, “*Mesel*” mad, DİA, İstanbul, 2003.
- EL-FÂHÜRÎ, Hannâ, *el-Cami' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, 1.bs, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1986.
- EL-HATÎB, Ahmet b. Abdullah el-Fakih, *Hitabet-i Arabiye Tarihi ve Arapça Hutbelerin Usûl-ü Tertibi*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1335.
- EL-HAFÂCÎ, Muhammed Abdulmün'im, *El- Edebü'l-Arabî ve Tarihuhû*, Dâr'ul- Cîl, Beyrut, 1990.
- EL-KALKAŞANDÎ, Şehâbeddin Ahmed b. Ali, Ebu'l-'Abbâs, *Subhu'l-Aşa fi Sînâati'l-İnşâ*, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1922.
- EL-KÂLÎ, Ebu Ali İsmail b. el-Kasım, *Kitâbu'l-Emâlî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- EL-KÂSÂNÎ, el-İmam Alâaddin Ebû Bekr b. Mesut el- Hanefiyyi, *Kitâb-u Bedâiu's- Sanâi fi Tertîbi 'ş Şerâi'*, 2. bs, Dâru'l Kitâbi'l Arabi, Beyrut, tsz.
- ELMALI, Hüseyin , “*Arap Edebiyatı/Cahiliye Dönemi*,” DİA, İstanbul, 1998.
- ELMALI, Hüseyin, “*Hitabet*” mad, DİA, İstanbul, 1998.
- EMEVÎ HALİFELER LİSTESİ, (Çevrimiçi), http://www.turkcewiki.org/wiki/Emevî_halifeler_listesi, 05.01.2019
- ES-SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebû Bekr, Celâlüddin, *El- Muzhir Fî Ulûmi'l-Lüğa ve Envâihâ*, Mektebet-i Asriye, Beyrut, 1987.
- , *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Kahire 1969.
- EZ-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ, *Tacü'l-Ârus*, 1. bs, Hayriye Matbaası, Mısır, h.1306.
- EZ-ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif, *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Kamil Miras, 4. bs, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978.
- FAYDA, Mustafa, “*Âişe*” mad, DİA, İstanbul, 1989.
- , “*Ebû Bekir*” mad, DİA, İstanbul, 1994.
- , “*Ömer*” mad, DİA, İstanbul, 2007.

- FERRÛH, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983.
- FIGLALI, Ethem Ruhi, "Alî" mad, DİA, İstanbul, 1989.
- , "Hasan" mad, DİA, İstanbul, 1997.
- , "Hüseyn" mad, DİA, İstanbul, 1998..
- GÖRGÜLÜ, Hasan Ali, "Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metot ve Günümüz Hutbe Uygulamaları", Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi, Isparta, 1997, Sayı: 3
- GÖRGÜN, Tahsin, "Hasan-ı Basrî" mad, DİA, İstanbul, 1997.
- HIREYSÎ, Muhammed Abdülkadir, "Halid b. Yezid b. Muâviye" mad. TDVİA, İstanbul, 1998.
- İBN ABDİ RABBİH, Ahmed b. Muhammed b. el-Endulusî, *el-Ikdu'l-Ferîd*, 1.bs, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yân*, tah. İ. Abbas, Beyrut 2009.
- İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l Fikr, Kâhire, tsz.
- İBN KESİR, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Terc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1963.
-
- , 4. Bs, Dâru'l-Maârif, thk, Servet Ukkâşe, , Kahire, tsz.
- İBN MANZÛR, Cemalüddin, *Lisânü'l-'Arab*, 1. bs, Dâr-ı Sadr, Beyrut, 1990.
- İBN NEDİM, *El-Fihrist*, Daru'l-Ma'rife Yayınları, Beyrut.
- İBNU'L-ESİR, 'İzzuddîn Ebu'l-Hasan'Al i, *el-Kâmil fi't-Târîh*, terc. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1986.
- İBN SA'D, *Tabakâtü'l-Kubrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, tsz.
- İPEK, Muhammed Selim, *Hatip Olarak El-Haccâc B. Yusûf*, (Çevrimiçi), (Akev Akademi Dergisi Yıl: 17 Sayı: 57, Güz 2013).
- İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn, *el-Ağânî*, 3.bs, Beyrut, 1429/2008.
- KAÇALİN, Mustafa S. , "Orhon Yazıtları", DİA, İstanbul, 2007.
- KAMPPFMEYER, Wolfram, "Arabistan (dil)" mad, İA, İstanbul, 1986.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Cevâmiu'l-Kelim" mad, DİA, İstanbul, 1991.
- , "Ebû Mûsâ el-Eş'arî" mad, DİA, İstanbul, 1994.
- KAPAR, M. Ali, "Eyyâmü'l-Arab", DİA, İstanbul, 1995.
- , "Hâcib b. Zurâre" mad, DİA, İstanbul, 1996.
- KARAMAN, Hayrettin "Cuma", mad, DİA, İstanbul, 1993.
- KAYA, Mahmud, "Hitabet" mad, DİA, İstanbul, 1998.
- KAZANCI, Ahmet Lütüfî, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1992.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Cahiliyyeti ve'l-İslâm*, el-Matba'atu't-Te'âvuniyye, Dimeşk, 1972.
- KOYUNCU, Recep, "Hatip Olarak el-Ahnef b. Kays", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

- KÖKSAL, M. Âsım, *İslâm Tarihi (Hz. Muhammed ve İslâmiyet)*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1981.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, Konya, 1969.
- MEYER, Michel, *Retorik*, Dost Kitabevi, Ankara, 2009.
- MUALLİMOĞLU, Nejat, *Bütün Yönleriyle Hitabet*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2011.
- MUTTAKİZÂDE, İsâ ve İsmâîlî, Seccâd, *Fennu'l-Hatâbeti fî Dav'i'l-Hayâti'l İctimâiyyeti fî Asri'l-Emevî*, (Çevrimiçi), cls.iranjournals.ir/pdf_1262_ffced23f76c93d49d23efe47bab8eb65.html, 05.01.2019.
- ÖNGÖREN, Reşat “*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*” mad, DİA, Ankara, 2004.
- ÖNKAL, Ahmet, “*Abdurrahmân b. Avf*” mad, DİA, İstanbul, 1988.
- , “*Ahnef b. Kays*” mad, DİA, İstanbul, 1989.
- ÖZBALIKÇI, M. Reşit, *Asr-ı Saâdet ve Râşit Halîfeler Döneminde Hitabet*, 2. bs. Akademi Yayınları, İzmir, 2006.
- ÖZEK Ali, (derleyen), *en-Nusûsu'l Edebiyye ma'a Tarîhi'l-'Arabî Mûcezen*, Özek Yayınları, İstanbul, 1972.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “*Hâlid b. Safvân*” mad, DİA, İstanbul, 1997, c. XV.
- PLATON ve LONGİNOS, *Siyaset ve Retorik*, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- RITTER, Helmut, “*Hasan-ı Basri*” mad, İA, İstanbul, 1964.
- SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheratü Hutabi'l-Arab*, 1.bs, Beyrut, 1923.
- , el-Mektebetu'l-İlmiyye, Kahire, 1933.
- , 2.bs, Kahire, 1962. c I-III
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. bs, Ankara 2004.
- SARIÇAM, İbrahim, AYCAN, İrfan, *Emevîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- SCHAADE, Arthur, “*Arab (Dil)*” mad, MEBİA, İstanbul, 1965.
- SİNANOĞLU, Prof. Dr. Abdulhamit, *İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi: İmam Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Ata*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012.
- ŞANVER, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001.
- ŞELBÎ, Abdulcelil Abduh, *Hatâbetu ve İ'dedu'l-Hatîb*, 3. bs, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1987.
- ŞEŞEN, Ramazan, “*Türk*” mad, DİA, İstanbul, 2012.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Birincil Kaynaklardan Osmanlı Tarihi Kayı Ertuğrul'un Ocağı*, 6. bs, KTB Yayınları, İstanbul, 2010.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, nşr. M.J. De Goeje, Leiden, 1879-1965.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihü'l Ümem ve'l-Mülûk*, (tah: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Dâr-u Süveydân, Beyrut 1967.
- TATCI, Mustafa, “*Yûnus Emre*” mad, DİA, İstanbul, 2013.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi*, 7. bs, Damla Yayınevi, İstanbul, 2004.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyyeti Mefkûresi*, İstanbul 1969.

- TURGAY, Nurettin, *Kur'an ve Arap Dili*, Diyanet İlmî Dergi, Emel Matbaacılık, Ankara, 1998, c.34, Sayı: 3.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Komisyon, “*Hitabet*” mad, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971.
- ULUDAĞ, Süleyman, “*Hasan-ı Basrî*” mad, DİA, İstanbul, 1997.
-----, *İslâm'da İrşad*, Marifet Yayınları, İstanbul, tsz.
- UYAN Abdüllatif, *Menkabelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekât Yayınları, İstanbul, 1983.
- UZUN, Mustafa, “*Hitabet*” mad, DİA, İstanbul, 1998.
-----, “*Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 2000.
- UZUN, Tacettin, *Arap Dili ve Edebiyatında Hulefa-i Raşidîn'in Hutbe ve Mektupları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya, 1985.
- ÜNSEL, M. Ziya, *Hitabet Sanatı ve Meşhur Hatipler*, Muallim Fuat Gücüyener Yayınları, İstanbul, 1950.
- ÜZÜM, İlyas, “*Kaderiyye*” mad, DİA, İstanbul, 2001.
- YALTKAYA, M.Şerafettin, *Hatiplik ve Hutbeler*, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1946.
- YARDIM, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâili*, Damla Yayınevi, İstanbul 1997.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Hasan-ı Basrî*” mad, DİA, İstanbul, 1997.
- YEĞİN, Abdullah, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- YENİ REHBER ANSİKLOPEDİSİ, İhlâs Gzetecilik (Türkiye Gazetesi) İstanbul 1993.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “*Abdumelik b. Mervân*” mad, DİA, İstanbul, 1988.
-----, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.
-----, “*Ebû Muslim-i Horâsânî*” mad, DİA, İstanbul, 1994.
- YİĞİT, İsmail, “*Emeviler*” mad, DİA, İstanbul, 1995.
-----, “*Muhtâr es-Sekâfî*” mad, DİA, İstanbul, 2006.
-----, “*Osman*” mad, DİA, İstanbul, 2007.
-----, “*Ömer b. Abdilazîz*” mad, DİA, İstanbul, 2007.
- YÜZENDAĞ, Ahmet, *Hitabet Dersleri*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1966.
- ZEHEBÎ, *Siyer-i'Alâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1990.
- ZEYDAN, Corci, *Târîhu Adâbi'l- Lügati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Mekteb Bi'l-Hayât, Beyrut, 1983.
- ZEYYÂT, Ahmet Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru Nehdat Masr, Kâhire, tsz.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev: Komisyon), Feza Yayıncılık, İstanbul 1994.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hüseyin Korkmaz
Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi : Seydişehir- 20.06.1970
Telefon : (0535) - 4072822
Faks :
e-mail : korkmazh.70@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı,	İlçe,	İl	Bitirme Yılı
Lise	: İmam- Hatip Lisesi-	Beyşehir-	KONYA	1992
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-	BURSA		1997
Yüksek Lisans :				
Doktora :				

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
1988	Diyanet İşleri Başkanlığı	İlçe Müftüsü

UZMANLIK ALANI: İlahiyat – Genel İdare Hizmetleri

YABANCI DİLLER : Arapça- İngilizce (Orta Düzey)- Almanca (Az)

BELİRTMEK İSTEĞİNİZ DİĞER ÖZELLİKLER

1. Hafız olup, belgesi mevcuttur.
2. Halen Diyanet İşleri Başkanlığında İlçe Müftüsü olarak görevine devam etmektedir.
3. Din görevlisi olarak yaklaşık iki yıl yurt dışında görev yapmıştır. (Almanya-2004-2006)

KATILDIĞI KURS VE SEMİNERLER

- 1- Diyanet İşleri Başkanlığı - Selçuk Dini Yüksek İhtisas Kursu- Konya-(1998-2000) (2 yıl)
- 2- Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından açılan 6 Ay süreli Almanca Kursuna katılmıştır.(Alman Kültür Merkezi – Ankara- 2003-2004)

KİŞİSEL BECERİ VE YETENEKLER

Bilgisayar: Windows iletişim sistemi, Microsoft Word, Excel, Internet
 Diğer: Mesleki yayın takibi, dil öğrenmek, kitap, gazete, köşe yazıları okumak, gündemi takip etmek.